

Merimiesten, haikalojen ja albatrossien yhdessämuotoutunut suhde 1900-luvun taitteessa

Pinja Hiltunen

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, etnologia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2025

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck –järjestelmällä

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, etnologia

Pinja Hiltunen

Merimiesten, haikalojen ja albatrossien yhdessämuotoutunut suhde 1900-luvun taitteessa

Sivumäärät: 101 sivua, 2 liitesivua

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan 1900-luvun taitteessa valtameriliikenteessä työskennelleiden suomalaisten merimiesten sekä kahden merieläimen yhdessämuotoutunutta suhdetta, kohtaamisia ja menneisyyttä. Tarkasteltaviksi merieläinlajeiksi olen valinnut haikalat ja albatrossit. Tutkielman tavoitteina on selvittää minkälaisia merkityksiä näillä merieläimillä oli merimiehille, miten merimiehet suhtautuivat näihin merieläimiin sekä miten ja millaisena haikalojen ja albatrossien toimijuus näyttäytyy merimiesten kirjoittamissa muistitietoaineistoissa.

Tutkimusaineistoni muodostui 1960-luvulla Turun yliopiston kansatieteenlaitoksen toimesta toteutetun Merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksista. Osaksi tutkimusaineistoani rajasin vastaukset, joissa haikalat ja albatrossit mainittiin. Näiden vastausten analyysissä hyödynsin lähilukua ja vastustavaa lukemista. Merimiesten ja valittujen merieläinten suhteen moniulotteista ja vuorovaikutuksellista rakentumista tarkastellessani hyödynsin teoreettisena pohjana Donna Harawayn yhdessämuotoutumisen (engl. becoming-with) käsitettä.

Haikalat ja albatrossit olivat monin tavoin osa merimiesten elämää sekä aineellista ja aineetonta kulttuuria. Ne toimivat merimiehille pyydystyksen ja tarkkailun kohteina, ravinnon, merimiesten valmistamien käsitöiden raaka-aineiden ja muistoesineiden lähteinä sekä merimiesten uskomusperinteeseen kuuluvina eläiminä. Eläimiin liittyvillä esineillä oli merimiehille myös muita merimiesten kulttuuriin ja tapoihin liittyviä merkityksiä.

Merimiehet ilmaisivat omaa suhtautumistaan haikaloihin ja albatrosseihin eri tavoin. Nämä merieläimet herättivät merimiehissä erilaisia mielikuvia ja tunteita, jotka vaikuttivat siihen miten eläimet kohdattiin ja miten niitä kohdeltiin. Samalla merieläimet olemassaolollaan ja toiminnallaan vaikuttivat merimiesten niille antamiin merkityksiin ja mielikuviin. Aineistoni merimiehet suhtautuivat haikaloihin negatiivisemmin ja albatrosseihin positiivisemmin.

Haikalojen ja albatrossien toimijuus välittyi vastauksissa eläimen toiminnan kuvausten kautta. Merimiesten käyttämien pyydystysmenetelmien ja -välineiden sekä vakiintuneiden tapojen kuvausten kautta voitiin tarkastella menneisyyden eläinkohtaamisia ja niiden kautta välittyvää eläimen toimintaa, toimijuutta ja vaikutusta suhteessa merimiehiin. Haikalat ja albatrossit näyttäytyivät toimijoina, jotka toiminnallaan mukautuivat, vastasivat ja vastustivat ihmisen toimintaan sekä toimijoina, jotka olemassaolollaan ja toiminnallaan vaikuttivat ihmisen toimintaan. Haikalat ja albatrossit näyttäytyivät aineistoni kautta myös intentionaalisina toimijoina.

Avainsanat: albatrossit, haikalat, merimiehet, ihminen-eläinsuhde, toimijuus, muistitieto

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
2	Aiempi tutkimus ja teoreettinen viitekehys	8
2.1	Merenkulun, merimiesten elämän, työn ja kulttuurin tutkimus	8
2.2	Ihmistieteellinen eläintutkimus sekä merenkulkijoiden ja merieläinten suhteen tutkimus	11
2.3	Keskeiset käsitteet	15
2.3.1	Ihmisen ja eläimen suhteen yhdessämuotoutuminen	15
2.3.2	Laiva ja sen lähiympäristö monilajisena kontaktialueena	17
2.3.3	Eläimen toimijuus	18
3	Tutkimusaineisto ja -menetelmät	20
3.1	Tutkimusaineiston taustat ja rajaus	20
3.2	Muistitieto tutkimusaineistona	23
3.3	Muistellut merieläimet tutkijan tulkinnan kohteina	27
3.4	Käytetyt analyysimenetelmät	28
4	Haikalat ja albatrossit osana merimiesten elämää	33
4.1	Tarkkailun ja pyydystyksen kohteina	33
4.2	Pyydystettyjen eläinten materiaallinen hyödyntäminen	43
4.3	Merimiesten uskomusperinteessä	50
5	Merimiesten suhtautuminen haikaloihin ja albatrosseihin	57
5.1	Merin raatelevin peto	58
5.2	Merien mahtava liitäjä	63
6	Haikalojen ja albatrossien toimijuus merimiesten muistelussa	68
6.1	Muistellut haikalat toimijoina	68
6.2	Muistellut albatrossit toimijoina	75
7	Merimiesten, haikalojen ja albatrossien yhdessämuotoutunut menneisyys	80
7.1	Merkityksellisiä merieläinkohtaamisia	81

7.2 Vihaa, hämmästyä, ihailua ja kontrollia	83
7.3 Muistellut merieläintoimijat	85
Lähteet	91
Tutkimusaineisto	91
Valokuva-aineisto ja esineet	91
Tutkimuskirjallisuus	92
Liitteet	100
Liite 1. Merimiesten muistelmat -kyselyesitteen ensimmäinen sivu.	100
Liite 2. Merimiesten muistelmat -kyselyesitteen toinen ja kolmas sivu.	101

1 Johdanto

Eläimet ovat olleet monella tapaa osa valtameriä laivoilla kulkeneiden merimiesten elämää, elinympäristöä, arkea, työtä ja kulttuuria. Siat ja kanat olivat tuttu näky laivoilla, joihin ne otettiin etenkin pitkiä merimatkoja varten mukaan eläväksi ruoaksi. Laivan päällystö ja muu miehistö saattoi ottaa laivalle mukaan myös kissoja, koiria ja lintuja lemmikkieläimiksi. Saattoipa joku näistä seuraeläimistä saada matkojen aikana jopa laivamaskotin aseman. Ihmisten toimesta laivaan tuotujen ruokaeläinten, seuraeläinten ja rahtina kuljetettavien eläinten lisäksi laivalla saattoi olla myös rottia, hiiriä ja muita tuholaisiksi määriteltyjä eläin- ja hyönteislajeja.¹ Laiva siis kuhisi elämää – niin ihmisiä kuin muitakin eläimiä.

Laivalla asustavien eläinten lisäksi merimiehet jakoivat elinympäristönsä kuitenkin myös laivaa ympäröivässä merellisessä elinympäristössä elävien eläinten kanssa. Laivaa ja sen miehistöä ympäröivä luonto, meri ja merieläimet olivat kiinteä osa merimiesten elämää. Etenkin purjelaiva-aikakaudella luonto ja sen eläimet olivat merkittävässä osassa merimiesten elämää ja työtä merillä. Ympäröivän luonnon, sään ja merieläinten toiminnan tarkkailun kautta saatiin tietoa mahdollisista sään ja ilmanalojen muutoksesta.² Merimiehet tarkkailivat, mutta myös pyydystivät näitä laivan läheisyydessä olevia eläimiä, kuten erilaisia merilintuja, delfiinejä, haikaloja, ja kilpikonnia.³ Merieläimiin ja niiden toimintaan liittyi myös erilaisia uskomuksia merimiesten kulttuurissa.⁴ Merieläinten merkittävydestä osana merimiesten elämää ja kulttuuria kertoo myös eläinaiheiden yleisyys merimiestatuoinneissa.⁵ Vaikka merimiesten ja merieläinten kohtaamisista sekä näiden kohtaamisten merkityksellisyydestä on olemassa todisteena lukuisia lähteitä – kuten valokuvia, merimiesten muistelmia ja päiväkirjamerkintöjä – silti tutkimusta tämän aihealueen piiristä on verrattain vähän.⁶

Tämä tutkimus kohdistaaakin katseensa laivan ympärillä eläviin merieläimiin, erityisesti haikaloihin ja albatrosseihin. Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena on 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa merillä työskennelleiden suomalaisten merimiesten ja kahden merieläimen, haikalan ja albatrossin, suhde, kohtaamiset ja yhdessämuotoutunut⁷ menneisyys.

---

¹ Nagai 2023, 1–4; Mäenpää 2020a, 128.

² Mäenpää 2020a, 130 [Rediker 1995, 179–181]; Beck 1973, 77–78 & 94–96.

³ Weibust 1969, 117–125.

⁴ Mäenpää 2020a, 146; Mäenpää 2020b, 103; Beck 1973, 291–292; Weibust 1969, 122–123; Rosenström 1996, 95–97.

⁵ Helenius & Ruotsalainen 2020, 64.

⁶ Mäenpää 2020a, 128–129.

⁷ Haraway 2008.

Tutkimusaineistonani hyödynnän Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkiston Merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksia.⁸

Tutkielman tavoitteena on valottaa merimiesten ja näiden kahden merieläimen yhteistä menneisyyttä ja tuoda esiin sitä, kuinka haikalat ja albatrossit ovat vaikuttaneet merimiesten elämään ja kulttuuriin niin materiaalisella, käytännöllisellä, kuin symbolisella tasolla, siinä missä merimiehetkin ovat näihin eläimiin liittämiensä mielikuvien ja merkitysten kautta sekä omalla olemassaolollaan ja toiminnallaan vaikuttaneet näihin merieläimiin, niiden elämään ja elinympäristöön. Tämä merimiesten ja merieläinten suhde muodostuu monin tavoin aineellisen ja aineettoman ulottuvuuden yhteenkietoutumisen kautta, joten ne molemmat tulee ottaa huomioon merimiesten ja näiden merieläinten yhteistä menneisyyttä tarkasteltaessa. Tutkimukseni tärkeänä lähtökohtana on se, etteivät ihmiset ole yksin vaikuttaneet erilaisten kulttuuristen ja yhteiskunnallisten ilmiöiden tai historian rakentumiseen, vaan kaikki tämä on monilajisen vuorovaikutuksen ja yhdessämuotoutumisen tulosta.⁹ Siispä myös merimiesten ja merieläinten elämät kietoutuvat monin tavoin yhteen muodostaen ja muovaten yhteistä monilajista historiaa. Näiden lähtökohtien ja tavoitteiden kautta tämän tutkielman tutkimuskysymyksiksi muotoutuivat: 1) Minkälaisia merkityksiä haikaloilla ja albatrosseilla oli merimiehille? 2) Miten merimiehet suhtautuvat haikaloihin ja albatrosseihin? 3) Miten merieläinten toimijuus on löydettävissä ja nähtävissä merimiesten kirjoittamissa muistitietoaineistoissa, sekä millaisena tämä merieläinten toimijuus näyttäytyy?

Tämä tutkielma sijoittuu aiheensa, ajallisen kontekstinsa, näkökulmiensa ja käytettyjen tutkimusmenetelmien puolesta etnologian, kulttuurien tutkimuksen, merihistorian sekä ihmistieteellisen eläintutkimuksen tieteenaloille. Näiden lisäksi muistitietoaineistoa tutkimusaineistona hyödyntäessäni tutkimus asettuu myös muistitietotutkimuksen kentälle.

Pyrkimyksenäni on tämän tutkimuksen kysymyksenasetteluiden, rajausten sekä näkökulmien kautta tuottaa uutta tietoa suomalaisten merimiesten ja merieläinten yhteisestä menneisyydestä. Tämän lisäksi tutkimukseni tuottaa toivottavasti myös hyödyllistä tietoa liittyen siihen, miten kansatieteellisistä arkistoiduista kyselyaineistoista voidaan löytää ja nostaa esiin myös eläimen toimijuus. Humanistisella tieteenalalla ja tarkemmin etnologian sekä sen lähitieteenaloilla on tarve tutkimukselle, jossa tarkastelun kohteena on eläinten

---

⁸ TYKL/kys/19 ja TYKL/kys/20.

⁹ Schuurman & Räsänen 2020, 7–8; Haraway 2008, 3–5 & 32 & 287.

toimijuus ja monilajisen menneisyyden rakentuminen ihmisten tuottamia lähteitä tutkimusaineistona hyödyntäen.

2 Aiempi tutkimus ja teoreettinen viitekehys

2.1 Merenkulun, merimiesten elämän, työn ja kulttuurin tutkimus

Merenkulun historiaa, laivateknologiaa ja sen kehitystä, merta ihmisten kulkuväylänä ja toiminta-alueena sekä merenkulkijoiden elämää ja työtä on tutkittu paljon historian tutkimuksen, etnologian ja muiden lähitieteiden tutkimusaloilla. Meriympäristöön kohdistuvan humanistisen tutkimuksen kohteet ovat kuitenkin vasta viime vuosikymmenien aikana laajentuneet tarkastelemaan merta siihen liittyvien perinteisten tutkimusnäkökulmien lisäksi myös monilajisen vuorovaikutuksen paikkana.¹⁰

Omaa tutkimusaiheeni ja sen näkökulmia suoraan vastaavia tutkimuksia ei ole tehty aiemmin ainakaan suomalaisella etnologian tutkimuskentällä, joten tutkimustani tukeva aikaisempi tutkimustieto ja -kirjallisuus muodostuu erilaisista palasista, jotka yhdessä muodostavat kokonaisuuden, eli tutkimukseni aihetta ja näkökulmia edustavan ja tukevan viitekehysten. Jotta voin tässä tutkimuksessa tarkastella merimiesten ja haikalojen, sekä merimiesten ja albatrossien suhdetta, sekä näiden yhteisen menneisyyden muodostumista, olen tutustunut myös merenkulun historiaa sekä merenkulkijoiden elämää, työtä ja kulttuuria koskevaan aiempaan tutkimukseen. Tässä luvussa keskityn esittelemään näitä merenkulkuun ja merimiehiin keskittyviä aiempia tutkimuksia, jotka ovat tutkimusaiheeni historiallisen, kulttuurisen ja sosiaalisen kontekstin ymmärtämisen ja hahmottamisen kannalta olleet tärkeitä. Seuraavassa luvussa esittelen ihmistieteellistä eläintutkimusta, ihmisten ja eläinten suhdetta sekä erityisesti merimiesten ja merieläinten suhdetta tarkastelevaa aiempaa tutkimusta.

Perinteinen merihistoriantutkimus on keskittynyt tarkastelemaan merenkulun välineistöä, laivoja ja navigointia, sekä ihmisten toimintaa merellä, oli sitten kyse taloudellisista hyödyistä tai militaristisesta toiminnasta. Merimiesten elämää, työtä, kulttuuria ja tapoja alettiin merihistorian alalla tutkimaan verrattain myöhään, vasta 1980-luvulta eteenpäin. Siihen asti merenkulkua tutkivat historioitsijat olivat käsitelleet merimiehiä lähinnä eri alusten miesvahvuuden, palkan ja koulutuksen näkökulmista. Etnologinen, silloinen kansatieteellinen, merimiehiin keskittyvä tutkimus virisi samoihin aikoihin merihistorian tieteenalan tutkimuskohteiden laajentumisen kanssa, kun kaupunki- ja työväentutkimus vakiinnutti asemansa 1960-luvulla suomalaisen kansatieteellisen tutkimuksen kentällä.

---

¹⁰ Mäenpää 2021, 11–12.

Kansatieteilijöiden ja muiden lähitieteiden tutkijoiden kiinnostus merimiesten ammattiryhmää kohtaan laajensi merimiehiä käsittelevän tutkimuksen näkökulmia, kun esimerkiksi merimiesten arki ja vapaa-ajanvieton tavat, pukeutuminen, käsityö- ja uskomusperinne, laivan miehistö yhteisönä sekä merimiesten kokemusmaailma nousivat tutkimuksen kohteiksi.¹¹

Yrjö Kaukiainen on suomalaisen merihistoriantutkimuksen alan yksi tunnetuimmista tutkijoista. Hän on käsitellyt kattavasti suomalaista kauppamerenkulun historiaa ja merimiehen ammattia sekä näihin liittyviä muutoksia ja taustatekijöitä eri aikakausina teoksessaan *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*.¹² Vaikka hänen tutkimuksellinen näkökulmansa on hyvin taloushistoriapainotteinen, tarjoaa teos silti omaan tutkimukseeni tarvittavaa taustatietoa 1900-luvun taitteen merenkulun teknologisesta muutoksesta sekä sen vaikutuksesta suomalaisten merimiesten työhön, työolosuhteisiin sekä arkeen ja vapaa-aikaan laivalla. Näitä 1900-luvun molemmin puolin merenkulussa tapahtuneita muutoksia sekä niiden erilaisia vaikutuksia merimiesten elämään, työhön ja olosuhteisiin laivoilla onkin tutkittu paljon muun muassa etnologien, folkloristien, uskontotieteilijöiden, kulttuurihistorioitsijoiden ja merihistorioitsijoiden toimesta.¹³

Merimiehiä ja merimieheyttäkin on tarkasteltu suomalaisten tutkijoiden toimesta sekä etnologian, uskontotieteen että kirjallisuustieteen näkökulmista. Etnologi Ulla Kallberg on ”*Sillä ainahan merimies sentään on erimies*”. *Merimies identiteetit muuttuvassa maailmassa* -väitöskirjassaan tarkastellut suomalaisten 1900-luvun alun rahtihöyrylaivoilla työskennelleiden merimiesten minuuden, itseymmärryksen ja merimiesidentiteetin ilmenemistä. Kallberg on käyttänyt aineistonaan kansani samaa arkistoaineistoa, eli HKTL-arkiston Merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksia.¹⁴ Uskontotieteilijä Mira Karjalainen on merenkulkijoiden haastattelujen pohjalta keskittynyt tarkastelemaan merenkulkijoiden vapauskäsitteitä teoksessaan *In the Shadow of Freedom. Life on board the oil tanker*.¹⁵ Kirjallisuudentutkija Kirsi Uola on *Vastakohtien meren ristiriitainen sankari. Suomen merikirjallisuus – oppositioasetelmia ja rajanvetoja* -teoksessaan tutkinut suomalaisen merimieskirjallisuuden kautta muodostuneita merimieskäsitteitä.¹⁶ Näissä merimiehiin keskittyvissä koettua, elettyä ja ilmennettyä merimieheyttä tutkivissa teoksissa on myös

---

¹¹ Sammallahti 1993, 6–10.

¹² Kaukiainen 2008.

¹³ Ks. esim. Takalo 2017; Kirvesniemi & Mäenpää 2016; Karjalainen 2008; Hornborg 1965.

¹⁴ Kallberg 2022.

¹⁵ Karjalainen 2007.

¹⁶ Uola 2004.

käsitelty merimiehiä osana laivan työyhteisöä. Laivayhteisö organisaationa, sekä sen hierarkkisuus ja sosiaaliset käytännöt on myös aihealue, jota on tarkasteltu humanististen tieteiden kentällä.¹⁷

Merimiesten työhön ja työolosuhteisiin keskittyvän tutkimuksen lisäksi löytyy kuitenkin myös tutkimuksia, jotka ovat keskittyneet tarkastelemaan merimiesten vapaa-aikaa laivalla ja sen ulkopuolella. Sallamaria Tikkanen käsittelee konein liikkuvien laivojen merimiesten vapaa-ajanvietontapoja artikkelissaan *Vapaa-ajan viettoa Suomen Etelä-Amerikan Linjan laivoilla*. Tikkanen tutkimusaineisto koostuu haastatteluin muodostetusta muistitietoaineistosta.¹⁸ Kyseinen artikkeli ja sen sisällöt osoittautuivat hyödylliseksi, sillä ne tarjosivat hyvän vertailukohdan oman tutkimusaineistoni merimiesten vapaa-aikaan liittyvien sisältöjen kanssa. Merimiesten vapaa-ajanvieton tapoihin kuuluvat esimerkiksi merimiesten laivoilla valmistamansa käsityöt. Näitä käsitöitä valmistettiin niin laivalta löytyvistä materiaaleista, kuin myös laivaa ympäröivästä luonnosta ja merieläimistä saaduista raaka-aineista. Merimiesten kulttuuriin kuuluvan käsityöperinteen lisäksi myös merimiesten uskomuksia, erilaisia rituaaleja ja tapakulttuuriakin on tutkittu melko kattavasti.¹⁹ Laivaa ympäröivä luonto ja merieläimet olivat vahvasti läsnä näissäkin.

Etnologian ja folkloristiikan tieteenaloilla merimiehiä, merimiesten elämää, laivan miehistöä yhteisönä sekä merimiesten aineellista ja aineetonta kulttuuria ovat tarkastelleet kokonaisvaltaisella tasolla erityisesti etnologi Knut Weibust ja folkloristi Marika Rosenström. Weibust tarkastelee väitöskirjassaan *Deep sea sailors: a study in maritime ethnology* kattavasti merimiesten elämää ja yhteisön rakentumista pitkiä merimatkoja tehneillä purjelaivoilla. Tarkastelun kohteena ovat muun muassa merimiesten työn ja työolojen lisäksi merimiesten vapaa-ajanviettotavat, erilaiset laivassa suoritettavat rituaalit ja tapakulttuuri sekä miehistön yhteisöllisyys ja sosiaalinen hierarkia.²⁰ Marika Rosenström on teoksessaan *Fartyget, himlen och havet* käsitellyt merimieskulttuuria, merimiesten todellisuuskäsityksiä sekä merimiehen elämään kuuluvia osa-alueita, kuten työtä, arkea, juhlaa, ruokailua, suullista perinnettä, eläimiin ja luontoon liittyviä uskomuksia ja merimiesten luontosuhdetta.²¹ Näissä Weibustin ja Rosenströmin teoksissa käsitellään jonkin verran myös merimiesten ja merellisten eläinten suhdetta, mutta aihealue ei ole kummankaan tutkimuksen pääpainona.

---

¹⁷ Ks. esim. Ala-Pöllänen 2017; Lybeck 2000.

¹⁸ Tikkanen 1993.

¹⁹ Ks. Luecke 2021; Fast 1993; Beck 1973.

²⁰ Weibust 1969.

²¹ Rosenström 1996.

Merieläimet esiintyvät tutkimuksissa esimerkiksi kohdissa, joissa käsitellään merimiesten ruokaa laivoilla, merimiesten käsityö- ja uskomusperinnettä, sekä merimiesten vapaa-ajanvietontapoja, joihin myös merieläinten pyydystäminen kuului. Molempia teoksia voidaan pitää merimiesten työtä, elämää ja kulttuuria melko yleisellä tasolla kuvaavina yleisteoksina, jotka tarjoavat tutkimusaiheeni taustoitukseen tietoa erityisesti merimiesten elämän eri osa-alueista, kuin myös merimiesten kulttuuriin kuuluvista tavoista, uskomuksista ja käsityöperinteestä, joissa merelliset eläimet olivat läsnä. Nämä teokset tarjoavat myös vertailukohdan oman tutkimusaineistoni sisällölle, sillä sekä Weibust että Rosenström ovat tutkimuksissaan hyödyntäneet merimiesten toimesta tuotettuja muistitietoaineistoja.

2.2 Ihmistieteellinen eläintutkimus sekä merenkulkijoiden ja merieläinten suhteen tutkimus

Ihmisten ja eläinten suhteisiin keskittyvä tutkimus (*human-animal studies*) alkoi viritä yhteiskuntatieteellisillä ja humanistisilla tieteenaloilla kansainvälisellä tasolla 1990-luvulta alkaen. Tästä paradigmaattisesta muutoksesta käytetään tutkijoiden toimesta nimitystä ”eläinkäännö”. Suomessa tutkimussuuntaus alkoi yleistymään 2000-luvun aikana ja alasta käytetään nimitystä yhteiskunnallinen ja kulttuurinen eläintutkimus tai ihmistieteellinen eläintutkimus.²² Käytän tässä tutkielmassa kyseiseen tieteenalaan viitatessani nimitystä ihmistieteellinen eläintutkimus.

Ihmistieteellinen eläintutkimus on monitieteinen ja monimenetelmällinen tutkimusala, jota yhdistää tiettyjen tutkimuksessa käytettävien menetelmien, teorioiden ja aineistotyyppien sijaan nimenomaan tutkimuskohde, eli eläimet. Ihmistieteellisen eläintutkimuksen alalle sijoittuvissa tutkimuksissa tarkastelun kohteena ovat muun muassa eläinten asema ja merkitys kulttuurissamme ja yhteiskunnassamme, ihmisten ja eläinten välinen vuorovaikutus, eläinten toimijuus sekä eläimet osana monilajista menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta.²³ Ihmistieteellinen eläintutkimus kytkeytyy sekä posthumanistisiin että uusmaterialistisiin käsityksiin ja teoretisointeihin, joissa pyritään kyseenalaistamaan ihmiskeskeisyys ja korostetaan toimijuuden rakentumista erilaisten inhimillisten ja ei-inhimillisten olentojen suhteiden ja vuorovaikutuksen kautta. Eläimet ymmärretään alalle sijoittuvissa tutkimuksissa yhä enemmän subjekteina ja aktiivisina toimijoina, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet kulttuuriin,

---

²² Kaarlenkaski 2021, 329.

²³ Kaarlenkaski & Ung-Lanki 2013, 7.

yhteiskunnan ja yhteisen menneisyytemme muotoutumiseen. Eläimiä ei siis enää nähdä automaattisesti pelkkinä ihmisen toiminnan passiivisina kohteina, eli objekteina.²⁴

Ihmisten ja eläinten suhteisiin, vuorovaikutukseen ja kanssaelämiseen liittyvää tutkimusta on humanistisilla tieteenaloilla tehty yhä enemmän viime vuosikymmeninä.²⁵ Eläimet ovat toki aiemminkin olleet tutkimuksen kohteina etnologian, historian tutkimuksen ja muiden näiden lähitieteiden aloilla, mutta näkökulma on aiemmin ollut hyvin ihmiskeskeinen. Vaikka ihmisten ja eläinten suhde on ymmärretty merkitykselliseksi, on eläimiä silti tarkasteltu lähinnä ihmisen toiminaan kohteina ja ihmiselle alisteisena materiaalisena hyödykkeenä.²⁶ Kiinnostus eläimiä itseään kohtaan heräsi etenkin historioitsijoiden keskuudessa 1980-luvulla. Tähän vaikutti 1960-luvulla erityisesti sosiaalhistorian alalla virinnyt, mutta myös kulttuurien tutkimuksen tutkimuskohteisiin ja -näkökulmiin vaikuttanut, pyrkimys tuoda esiin aiemmin näkymättömiin ja äänettämiin jääneiden ryhmien, kuten työväen, naisten ja vähemmistöjen historiaa ja kokemuksia. Monien tutkijoiden mielestä menneisyyden eläimet ovat yhtä lailla näiden marginaalisten ihmisryhmien tavoin jääneet historiankirjoituksessa näkymättömiin.²⁷ Nykyään etnologian ja sen lähitieteen tutkimuskentillä monilajinen tutkimus sekä esimerkiksi monilajinen etnografia tutkimusmenetelmänä ovat alkaneet herättämään kiinnostusta tutkijoiden keskuudessa. Myös perinnetieteille ominaisia arkistoituja ihmisten tuottamia aineistoja on lähestytty monilajisuuden näkökulmista.²⁸ Etnologiassa pitkään tutkimuskohteena ollutta arkeakin voidaan tarkastella sen monilajisen rakentumisen kautta.

Ihmisten ja eläinten vuorovaikutuksen ja suhteen tutkimuksessa enemmän huomiota ovat saaneet ihmisten kanssa läheisesti tekemisissä olevat eläimet, kuten kotieläimet, tuotantoeläimet ja lemmikkieläimet. Perinteentutkija Taija Kaarlenkaski on väitöskirjassaan *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta* käyttänyt kirjoituskilpailun vastauksia tutkimusaineistonaan tarkastellessaan suomalaisten kokemuksia ja tulkintoja lehmästä sekä näiden kautta muodostuvia ihmisten ja nautojen suhteita.²⁹ Vaikka kyseinen tutkimus tarkastelee ihmisen ja ihmisen läheiseksi kokeman karjan suhteita, eikä ihmisen ja villieläinten suhteita, tukee se silti oman tutkimukseni lähtökohtia esimerkiksi kyselytutkimusaineiston ja siihen liittyvän metodologian kautta.

---

²⁴ Kaarlenkaski 2021, 329 & 331–335; Schuurman & Räsänen 2020, 8.

²⁵ Schuurman & Räsänen 2020, 8.

²⁶ Kaarlenkaski 2021, 335; Kaarlenkaski & Steel 2020, 1.

²⁷ Latva & Lähdesmäki 2022, 470; Latva & Lähdesmäki 2020, 21

²⁸ Kaarlenkaski 2021, 338–340.

²⁹ Kaarlenkaski 2012.

Ihmisten ja villieläinten suhteita tarkastelevaa tutkimusta on tehty vähemmän. Joitain omaa tutkimusaiheeni tukevia tutkimuksia kuitenkin löytyy myös suomalaiselta ihmistieteellisen eläintutkimuksen tutkimuskentältä. Näistä erityisesti Heta Lähdesmäen teos *Susien paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa* ja Jenni Peltolan etnologian pro gradu -tutkielma *Ovelat ketut, arat jänikset, vihollissudet ja viimeiset karhut. Eläimet muisteltuina toimijoina metsästysaiheisessa postikyselyaineistossa* olivat hyvin hyödyllisiä oman tutkimusaiheeni ja sen näkökulmien kannalta.³⁰ Peltola analysoi edellä mainitussa tutkimuksessaan eläimen toimijuutta arkistoitujen kyselyaineistojen kautta, kun taas Lähdesmäki hyödyntää tutkimuksessaan moninaista tutkimusaineistoaan menneisyyden ihmisen ja suden monilajista ja materiaalis-diskursiivisesti muotoutunutta historiaa valaistakseen. Muita eläimen toimijuutta käsitteleviä tutkimuksia tuon ilmi seuraavassa luvussa, jossa avaan tutkimukseni keskeisiä käsitteitä. Merieläinten toimijuutta tarkastelllessani olen hyödyntänyt myös haikaloista ja albatrosseista eläinlajeina käsittelevää tutkimuskirjallisuutta.³¹ Ne tarjoavat näihin eläinlajeihin ja niiden käyttäytymiseen liittyvää tietoa merimiesten muistelmissa kuvattujen eläinten ja näiden eläinten kuvatun toiminnan taustalle.

Merimiehiin ja eläimiin liittyen eniten huomiota ovat saaneet merimiesten laivalemmikit sekä laivoilla mukana olleet ruoaksi tarkoitettut eläimet. Suomalaisella tutkimuskentällä Sari Mäenpää on tutkinut laivalemmikkejä ja niiden tehtäviä 1900-luvun alun purjelaivojen hierarkkisissa merimiesyhteisöissä.³² Tämän lisäksi Mäenpää on tarkastellut merimiesten ja merieläinten välisiä kohtaamisia sekä niiden symbolisia merkityksiä purjelaiva-aikakauden romantisoinnissa. Mäenpää on tuonut esiin myös merimiesten ja haikalojen sekä merimiesten ja albatrossien moninaista suhdetta aineellisen ja aineettoman merimieskulttuurin kautta.³³ Merimiesten suhtautumista rottiin ja niihin liittyviä merimiesten uskomuksia on tarkastellut etnologian näkökulmista Ulla Kallberg artikkelissaan *Råttan på landgången. Sjömanstraditioner om råttan*. Hän käsittelee artikkelissaan rotan kulttuurisia merkityksiä 1900-luvun alkupuoliskon kauppalaivoilla.³⁴

Ihmisten ja merieläinten välistä suhdetta on moninäkökulmaisesti tutkinut myös kulttuurihistorioitsija Otto Latva. Latvan mukaan ihmisten ja eläinten vuorovaikutusta on

---

³⁰ Lähdesmäki 2020; Peltola 2021.

³¹ Haikaloista eläiminä ks. Young 2024; Nelson, Grande & Wilson 2016; Crawford 2008. Albatrosseista eläiminä ks. Brooke 2018; Doughty & Carmichael 2011; Heikkilä & Pitkänen 1994.

³² Mäenpää 2016.

³³ Mäenpää 2020a; Mäenpää 2020b.

³⁴ Kallberg 2024.

tutkittu nisäkkäiden, lintujen ja muiden tutuiksi koettujen eläinten, kuten kissojen, koirien ja hevosten osalta paljon enemmän verrattuna kalojen, nilviäisten tai muiden merieläinten suhteen tutkimiseen.³⁵ Latva onkin väitöskirjassaan *The Giant Squid: Imagining and Encountering the Unknown from the 1760s to the 1890s* käsitellyt ihmisten ja suurikokoisten kalmarien menneisyyttä sekä jättiläiskalmarien hirviöllistämisen alkuperää.³⁶ Ihmisten ja haikalajien yhteistä historiaa sekä suhdetta Latva on käsitellyt teoksessa *Merihirviöt: Merenneidosta mustekalaan*.³⁷ Ihmisten suhdetta merieläimiin antiikista nykypäivään hän avaa artikkelissaan *Ihmisten muuttunut suhde merieläimiin*.³⁸ Myös yleisesti länsimaalaisten ihmisten luonto- ja eläinsuhdetta käsittelevät tutkimukset ovat olleet oman tutkimusaiheeni tukena merkittävässä asemassa.³⁹

Kansainvälisellä tasolla merenkulun, merenkulkijoiden ja ei-inhimillisten eläinten yhteistä menneisyyttä on ansiokkaasti lähestytty Kaori Nagain toimittamassa vuonna 2023 julkaistussa *Maritime Animals: Ships, Species, Stories* -kokoomateoksessa. Teoksen artikkeleissa valotetaan muun muassa tuholaiseläiminä nähtyjen rottien, laivamatojen, laivan lastina kuljetettujen eläinten, laivan läheisyydessä eläneiden merieläinten sekä erilaisten lemmikki-, työ- ja ruokaeläinten osallisuutta monilajisen merenkulun historiassa. Teoksessa lähestytään merta ja laivoja sekä ihmisten että eläinten risteävien elämien ja kohtaamisten paikkana. Toisin sanoen monilajisena toimintaympäristönä.⁴⁰ Meriympäristöön kohdistuvan humanistisen tutkimuksen kohteet ovat vasta viime vuosikymmenien aikana laajentuneet tarkastelemaan merta siihen liittyvien perinteisten tutkimusnäkökulmien lisäksi myös monilajisen vuorovaikutuksen paikkana. Merta ei tutkimuksessa nähdä enää vain sen välinearvon kautta tai pelkästään ihmisen toimintaympäristönä. Näiden lisäksi merellä nähdään yhä enenevässä määrin olevan myös itseisarvo, joka ei määrity vain ihmisen toiminnan mukaan. Tätä meriympäristöjen moninäkökulmaiseen tarkasteluun pyrkivää vastikään syntynyttä monitieteistä tutkimussuuntausta kutsutaan kulttuuriseksi meren- tai vedentutkimukseksi.⁴¹

---

³⁵ Latva 2020, 186 & 199.

³⁶ Latva 2019a.

³⁷ Latva 2019b.

³⁸ Latva 2021.

³⁹ Ks. Ratamäki 2009; Suutala 2009; Suutala 1996. Erityisesti ihmisten suhtautumisesta haikaloihin Crawford 2008; Neff 2016.

⁴⁰ Nagai 2023, 3–4.

⁴¹ Kouri & Räsänen & Tynkkynen 2020, 8–14.

2.3 Keskeiset käsitteet

2.3.1 Ihmisen ja eläimen suhteen yhdessämuotoutuminen

Tutkimuksessani hyödynnän posthumanistista ajattelua kehitelleen fyysikko ja filosofi Donna Harawayn *yhdessämuotoutumisen* (engl. *becoming-with*) käsitettä merimiesten, albatrossien ja haikalojen vastavuoroisen suhteen ja menneisyyden rakentumisessa. Haraway on käsitellyt ihmisen ja eläimen yhdessämuotoutumista etenkin kirjoittamassaan *When Species Meet* -teoksessa, jossa hän käsittelee ihmisten ja ei-inhimillisten olentojen (*human and non-human*) erilaisia kohtaamisia, suhteita, keskinäistä kommunikaatiota ja vuorovaikutusta.⁴²

Yhdessämuotoutumisen käsitteellä Haraway viittaa ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten yhteenkietoutuneisuuteen, ja siihen kuinka molemmat olemassaolollaan, toiminnallaan sekä keskinäisen vuorovaikutuksen ja kohtaamisten kautta vaikuttavat yhdessä elettyyn elämään ja sen rakentumiseen. Harawayn mukaan ei siis ole olemassa toisistaan erillisiä itsenäisiä olentoja, jotka eivät vaikuttaisi mitenkään toisiinsa, vaan se mitä olemme on monilajisen yhdessämuotoutumisen tulosta. Hän kuitenkin tuo esiin myös sen, että monilajiset kohtaamiset ja niiden kautta tapahtuva yhdessämuotoutuminen ei ole tasa-arvoista tai harmonista.⁴³ Haraway käyttää ihmisiin ja ei-inhimillisiin eläimiin viitatessaan *kumppanuuslajin* käsitettä (*companion species*), joka voidaan laajentaa käsittämään ihmisten kanssa läheisesti elävien eläinten, kuten kotieläinten ja lemmikkieläinten lisäksi myös luonnonvaraisiin eläimiin.⁴⁴

Ihmisten ja eläinten suhteen muotoutumista tarkastellessani hyödynnän myös Karen Baradin ajatusta siitä, kuinka merkitykset ja materia ovat monin tavoin yhteen kietoutuneita, eikä niitä voida tarkastella toisistaan erillään. Baradin mukaan diskursiiviset käytänteet ja materiaallinen maailma vaikuttavat toinen toisiinsa, ja todellisuutemme on näin ollen *materiaalis-diskursiivisesti* muotoutunut. Materia ja materiaallinen maailma vaikuttavat kulttuuristen ja diskursiivisten merkitysten muotoutumiseen, mutta myös merkitykset vaikuttavat materiaan ja materiaaliin käytänteisiin.⁴⁵ Myös Michel Foucault – jonka teorioihin usein kulttuurien tutkimuksen aloilla diskurssin määrittelyssä nojaututaan – korostaa itse diskursiivisen sekä

---

⁴² Haraway 2008.

⁴³ Haraway 2008, 3–5 & 32 & 287.

⁴⁴ Haraway 2008, 16–19; Lähdesmäki 2020, 35–36.

⁴⁵ Barad 2007 & 2003. Haraway käyttää tästä nimitystä *materiaalis-semioottinen*. Haraway 2008, 4–5. Tässä tutkimuksessa käytän kuitenkin selkeyden vuoksi Baradin materiaalis-diskursiivisuuden käsitettä kuvatessani merimiesten ja merieläinten moniulotteisesti muodostunutta suhdetta.

ei-diskursiivisen ja materiaalisen yhteyttä, dynaamisuutta ja erottamattomuutta.⁴⁶ Diskurssin käsite yhdistetään yleensä ajatukseen maailman ja sosiaalisten rakenteiden ilmenemisestä kielellisessä, puhutussa tai tekstuaalisessa muodossa. Diskurssit kuitenkin kytkevät yhteen kielen ja sosiaalisen todellisuuden, koska kieli ei ainoastaan kuvaa todellisuutta, vaan toimii myös todellisuuden rakentajana.⁴⁷

Suomalaisista tutkijoista Heta Lähdesmäki on hyödyntänyt Baradin materiaalis-diskursiivisuuden ajatusta *Susien paikat* -väitöskirjassaan, jossa hän tarkastelee susien fyysisiä sijainteja, kuin myös susien sijaintiin liittyviä ja sitä kommentoivia ihmisten mielikuvia ja käsityksiä Suomessa 1800-luvulta nykypäivään. Hän tuo esiin, kuinka erilaiset susiin liittyvät mielikuvat vaikuttavat todellisiin susiin ja samalla sudet vaikuttavat niistä luotujen mielikuvien syntymiseen. Hänen tutkimuksessaan diskurssi merkitsee mielikuvia, merkityksiä ja merkitysrakenteita, kuten tapoja kirjoittaa susista ja niiden paikoista.⁴⁸ Tässä tutkimuksessa lähestyn merimiesten ja merieläinten suhteen ja yhteisen elämän muotoutumista samoista lähtökohdista.

Baradin materian ja merkitysten yhteenkietoutuneisuuteen keskittyvän ajattelutavan kautta tarkastelen siis tutkimuksessani merimiesten ja albatrossien, sekä merimiesten ja haikalojen suhteita materiaalis-diskursiivisesti muotoutuneina. Diskursseilla viitataan merimiesten merieläimiin liittämiin mielikuviin, merkityksiin, uskomuksiin ja tunteisiin, joita nämä merieläimet herättävät merimiehissä, sekä merimiesten tapoihin kirjoittaa eläimistä ja kuvailla niiden ulkonäköä, luonnetta tai toimintaa. Nämä kaikki edellä mainitut kuuluvat tutkimuksessani merimiesten ja merieläinten suhteen aineettomaan ulottuvuuteen, vaikkakin ne vaikuttavat ja vaikuttuvat myös materiaalisesta todellisuudesta.

Kulttuurientutkijoiden keskuudessa *tunteet* voidaan käsittää henkilökohtaisina ja subjektiivisina kokemuksina, mutta myös reflektoituina, kulttuurisesti rakentuneina ja nimitettyinä. Kiinnostus tunteita ja niiden tarkastelua kohtaan on peräisin tarpeesta ymmärtää ja avata ihmisten tapoja hahmottaa erilaisia ilmiöitä ja tilanteita. Tunteet, miten ne sitten tutkijan toimesta määritelläänkin, ymmärretään kuitenkin ajattelumme, valintoihimme ja toiminnan tapoihimme vaikuttavina ja niitä ohjaavina tekijöinä.⁴⁹ Tässä tutkimuksessa merimiesten suhtautumista merieläimiin käsittelevissä analyysiluvuissa tarkastelen

---

⁴⁶ Parikka & Tiainen 2012, 330–331 [Foucault 2005, 68–69].

⁴⁷ Pietikäinen & Mäntynen 2019, 44; Hynninen, Lindfors & Opas 2017, 175–176.

⁴⁸ Lähdesmäki 2020, 36.

⁴⁹ Rinne, Kajander & Haanpää 2020, 6–9.

merimiesten kirjoittamia tunneilmaisuja ja lähestyn niitä henkilökohtaisina kokemuksina, mutta myös osin kulttuurisesti rakentuneina. Myös eläimiin liitetyt *mielikuvat* rakentuvat osana kulttuurista ja sosiaalista todellisuutta.⁵⁰ Toisaalta henkilökohtaiset kokemukset ja kohtaamiset eläinten kanssa voivat muokata tai vahvistaa näitä mielikuvia ja vaikuttaa siihen miten ihminen suhtautuu eläimeen.⁵¹

Materiaan ja materiaaliin käytänteisiin lasken kuuluvaksi merimiesten ja merieläinten suhteen materiaalisen ulottuvuuden, johon kuuluvat merimiesten ja merieläinten olemassaolo, toiminta ja kohtaamiset, sekä merimiesten materiaallinen kulttuuri, kuten eläinperäisistä materiaaleista valmistetut käsityöesineet. Se miten merimiehet suhtautuvat näihin merieläimiin, millaisia uskomuksia ja mielikuvia niihin liitetään vaikuttaa siihen miten eläin kohdataan, miten sitä kohdellaan ja hyödynnetään materiaalisesti. Toisaalta merieläimet olemassaolonsa, ulkoisten ominaisuuksiensa ja toimintansa kautta vaikuttavat siihen, miten merimiehet suhtautuvat niihin. Näin merimiesten ja merieläinten suhteen aineeton ja aineellinen ulottuvuus ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja monin tavoin yhteenkietoutuneita.

2.3.2 Laiva ja sen lähiympäristö monilajisena kontaktialueena

Laivat ovat toimineet tavaran, ihmisten, kasvien ja eläinten ylimerisen liikkumisen välineenä, erilaisten aatteiden ja kulttuurien kohtaamispaikkana, kuin myös kohtaamisten mahdollistajana.⁵² Ihmisen ja purjevereen suhdetta tutkinut Henriikka Hopeavuo tuo ilmi, kuinka laiva asettuu kutkuttavasti epäselvälle alueelle ihmisen ympäristösuhteessa. Sen voi ajatella olevan sekä osa meriympäristöä että paikka, josta muuta ympäristöä tarkkaillaan. Laivalla suhde meriympäristöön ja sen eläimiin muodostuu läheisemmäksi verrattuna merenrantaan.⁵³

Tässä tutkimuksessa tarkastelen laivaa ja sen lähiympäristöä Harawayn *kontaktialue* (engl. *contact-zone*) käsitteen kautta. Haraway käyttää kontaktialueen käsitettä kuvatessaan ihmisten ja eläinten suhteiden yhteenkietoutuneisuuden ja yhdessämuotoutumisen tapahtumapaikkaa. Kontaktialueella tapahtuvat ihmisten ja eläinten kohtaamiset muuttavat näitä molempia osapuolia ja tämän kautta ne yhdessämuotoutuvat. Nämä kohtaamiset myös muokkaavat

---

⁵⁰ Steel 2005, 234 [Karvonen 1999, 18].

⁵¹ Ratamäki 2009, 38–40.

⁵² Mäenpää, Hutri & Hyvärinen 2010, 84; Starkey & Barnard 2010, 12.

⁵³ Hopeavuo 2020, 103.

tulevia kohtaamisia. Haraway korostaa sitä, että kontaktialueet ovat siellä missä monilajinen vuorovaikutus ja toiminta tapahtuu. Tätä keskinäistä vuorovaikutusta, toisen toimintaan ja olemassaoloon mukautumista ja vastaamista, vaikuttamisen ja vaikuttumisen prosessia, jota yhdessämuotoutuminen on, Haraway kuvaa myös tanssin ja koreografian kautta.⁵⁴

Tutkimuksessani laiva ja sen lähiympäristö toimii merimiesten ja merieläinten fyysisenä kohtaamispaikkana, sekä eräänlaisena solmukohtana, jossa monilajinen yhdessämuotoutuminen tapahtuu. Omassa tutkimuksessani ihmisten ja eläinten kohtaamisilla en tarkoita kuitenkaan vain lajien lähietäisyydeltä tapahtuvaa kohtaamista ja vuorovaikutusta, vaan myös olemassaoloa samassa elinpiirissä, joka vaikuttaa toisen lajin elämään ja toimintaan. Monilajiset kohtaamiset voivat olla myös toisen lajin olemassaolon tiedostavia tai toimintaan mukautuvia ja vastaavia.

2.3.3 Eläimen toimijuus

Eläimen toimijuus on yksi ihmistieteellisen eläintutkimuksen peruskäsitteistä, mutta käsitteen määrittely vaihtelee tutkijan näkökulmien, tutkimusalan ja tutkimusaiheen mukaan.⁵⁵

Posthumanistisen ja ihmistieteellisen eläintutkimuksen kentille sijoittuvia tutkimuksia tarkastellessa voidaan nähdä karkeasti kaksi lähtökohtaa, joista käsin eläimen toimijuutta on lähestytty. Ensimmäinen näistä on Bruno Latourin toimijaverkkoteoria, jossa toimijan voidaan nähdä olevan mikä tahansa olento, asia tai objekti, joka vaikuttaa jollain tapaa muihin toimijoihin. Toimijuudesta on Latourin mukaan jäätävä kuitenkin aina jonkinlainen jälki, muutoin se ei ole toimija.⁵⁶ Latourin toimijaverkkoteorian avulla voidaan hahmottaa monimutkaisiakin toimijaverkkoja ja eritellä niissä vaikuttavia eri tekijöitä sekä niiden keskinäisiä suhteita. Toinen tapa lähestyä eläimen toimijuutta on nähdä eläimet subjekteina ja intentionaalisina toimijoina, jotka vaikuttavat olemassaolonsa ja toimintansa kautta niiden kanssa vuorovaikutuksessa olevien muihin toimijoihin. Tällöin toimijuus nähdään myös relationaaliseksi, eli se muotoutuu ja näyttäytyy suhteessa muihin toimijoihin.⁵⁷ Tässä tutkimuksessa määrittelen eläimen toimijuuden jälkimmäisen lähestymistavan kautta, joka vastaa myös hyvin Harawayn monilajisen yhdessämuotoutumisen ajatusta.⁵⁸

---

⁵⁴ Haraway 2008, 4 & 216–220.

⁵⁵ Kaarlenkaski 2021, 332–333.

⁵⁶ Latour 2005, 52–53 & 70–79.

⁵⁷ Schuurman & Räsänen 2020, 9–11; Dirke 2017, 163. Ks. myös Maurstad & Davis & Cowles 2013; Despret 2013; McFarland & Hediger 2009.

⁵⁸ Dirke 2017, 163.

Näen tutkimukseni haikalat ja albatrossit subjekteina ja toimijoina, jotka olemassaolonsa ja toimintansa kautta ovat vaikuttaneet merimiesten toimintaan ja elämään merillä, sekä näiden lajien yhteisen menneisyyden muodostumiseen. Eläintoimijat eivät siis ole pelkästään ihmisten toiminnan passiivisia kohteita, eli objekteja, vaan ne ovat älyllisiä ja tietoisia subjekteja, jotka toimivat myös intentionaalisesti. Eläimen päämäärätietoinen toiminta, johtipa se yksilön kannalta suotuisaan tai epäsuotuisaan tilanteeseen osoittaa eläimen toimijuutta.⁵⁹

Eläinten toimijuus näyttäytyy aineistossani ihmisen ja eläimen kohtaamisten, keskinäisen vuorovaikutuksen ja eläimen toiminnan kuvausten kautta. Tällöin toimijuus näyttäytyy tutkimuksessani relationaalisesti, eli suhteessa ihmiseen.⁶⁰ Se miten eläimen toimijuus ilmenee aineistossani kuvattujen eläinkohtaamisten ulkopuolella jää ihmisten tuottamissa lähteissä kuitenkin näkymättömiin.⁶¹ Voin siis tässä tutkimuksessa tarkastella vain merimiesten kuvausten kautta välittyvää eläimen toimijuutta.

Eläimen toimijuutta käsitteleviin tutkimuksiin voidaan suhtautua epäröiden, sillä pyrkimys eläimen toimijuuden tavoittamisesta saatetaan yhdistää pyrkimykseen tavoittaa eläimen näkökulma tai perspektiivi. Tästä syystä eläimen toimijuuden määrittely onkin erittäin tärkeää sitä tarkastelevien tutkimusten kohdalla. Vaikka varsin moni eläin on tietoinen ja älyllinen joku, joka kokee, tuntee, muistaa ja oppii, tässä tutkimuksessa tavoitteenani ei kuitenkaan ole käsiteltävänä olevien merieläinten näkökulman, tunteiden tai kokemusmaailman selvittäminen.⁶² Kuten ihmistieteellistä eläintutkimusta tehneet tutkijat ovat todenneet, eläimen näkökulman ja kokemusmaailman tavoittaminen ja ymmärtäminen ei ole koskaan täysin mahdollista.⁶³ Niin ihmiset kuin eri ei-inhimillisten eläinlajien edustajatkin ovat yksilöitä, jotka todennäköisesti kokevat maailman eri tavoin omista lähtökohdistaan. Tästä huolimatta on kuitenkin tärkeää tutkia ja tuoda esiin aikaisemmin äänettömiksi jääneiden vähemmistöjen ja marginaalisten ryhmien, niin ihmisten kuin eläinten, osallisuutta ja toimijuutta osana historiaa.⁶⁴

---

⁵⁹ Räsänen 2017, 94; McFarland & Hediger 2009, 16.

⁶⁰ Schuurman & Räsänen 2020, 9–11.

⁶¹ Dirke 2017, 164.

⁶² Aaltola & Wahlberg 2020, 12.

⁶³ Fudge 2017, 267 & 262.

⁶⁴ Latva & Lähdesmäki 2020, 34–35.

3 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

3.1 Tutkimusaineiston taustat ja rajaus

Tutkielmani pääaineisto muodostuu Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkistoon talletetuista vuosina 1963–1964 Turun yliopiston kansatieteenlaitoksen toimesta toteutetun Merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksista.⁶⁵ Kyselyn tarkoituksena oli kartoittaa merimiesten elämäntarinoita sekä saada tietoa merimiesten elämänmuodosta, työstä ja vapaa-ajasta sekä näiden muutoksista. Tutkimusaineistoni kytkeytyykin suomalaisen kansatieteen paradigmaattiseen muutokseen, jossa erityisesti keruutradition kautta pyrittiin tuomaan esiin myös työväen ja eri ammattiryhmiin kuuluvien työläisten näkökulmia ja kokemuksia.⁶⁶ Suurin osa merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksista oli käsin kirjoitettuja ja osa kirjoituskoneella kirjoitettuja.

Mikään aineistokokonaisuus ei kuitenkaan valmiiksi ole tutkimusaineisto, vaan se muodostuu vasta tutkijan kiinnostuksen, valintojen ja toiminnan tuloksena. Päädyin hyödyntämään tutkimusaineistonani Merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksia, koska kyseinen arkistoaineisto oli minulle jo ennestään tuttu suomalaisten merimiesten ja haikalojen suhdetta tarkastelevan kandidaatintutkielmani aineistona.⁶⁷ Pro gradu -tutkielmaa varten päätin laajentaa tutkimustani käsittelemään haikalojen lisäksi myös albatrosseja. Nämä kaksi eläinlajia valikoituivat tarkastelun kohteeksi, sillä ne mainittiin merimiesten vastauksissa hyvissä määrin verrattuna muihin merieläimiin. Tämän lisäksi erityisesti albatrossien valintaan vaikutti se, että tiesin etukäteen näiden merilintujen olevan monella tapaa merkityksellisiä etenkin purjelaivakauden merimiesten kulttuurissa.⁶⁸ Siispä minua lähtökohtaisesti kiinnosti tietää mitä aineistoni merimiehet kertoisivat albatrosseista ja miten kuvailisivat niitä muistelmissaan sekä miten merimiesten suhtautuminen albatrosseihin eroaisi suhtautumisesta haikaloihin.

Merimiesten muistelmat –kyselyn arkistoiduista vastauksista osaksi omaa tutkimusaineistoani valitsin 18 vastausta, jotka sisälsivät sekä suomen että ruotsin kielellä kirjoitettuja vastauksia. Tutkielmani keskittyy tarkastelemaan merimiesten ja albatrossien sekä merimiesten ja

---

⁶⁵ TYKL/kys/19 (suomenkielinen) ja TYKL/kys/20 (ruotsinkielinen). Huomioitavaa Merimiesten muistelmat -aineistojen kohdalla on se, että yksi tutkimuksessa käyttämäni vastaus (TYKL/kys/19:154) oli saapunut arkistoitavaksi vasta vuoteen 1971 mennessä.

⁶⁶ Sammallahti 1993, 10.

⁶⁷ Hiltunen 2022.

⁶⁸ Ks. esim. Mäenpää 2020a ja Mäenpää 2020b.

haikalojen suhteita, joten tämän perusteella keruukyselyn arkistoiduista vastauksista rajasin tutkimusaineistoni ulkopuolelle sellaiset vastaukset, joissa albatrosseja tai haikaloja ei merimiesten toimesta mainittu ollenkaan. Tutkimusaineistoni kyselyvastauksista 13 merimiehistä mainitsivat vastauksessaan albatrossit ja 17 mainitsivat haikalat. Toki on kuitenkin todettava, että yhtä lailla näiden merieläinten mainintojen puuttumisellakin voi olla syynsä ja painoarvonsa osana tutkittavaa aihealuetta. Tässä tutkimuksessa tarkastelen kuitenkin tutkimusaineistoni laadullista sisältöä määrällisen sijaan, enkä pyri tarkastelemaan aihealuetta sen yleistettävyyden näkökulmasta. Tutkimusaineistoni ulkopuolelle jouduin rajaamaan myös muutamia vastauksia, joiden käsiala oli niin vaikeasti luettavaa, etten pystynyt käyttämään niitä aineistona.

Tutkimusaiheeni ajallinen rajausta tapahtui aineistolähtöisesti sen mukaan milloin vastausten kirjoittaneet merimiehet, jotka mainitsivat muistelmissaan albatrossit tai haikalat, olivat toimineet merimiehen ammatissa. Tutkimusaineistooni kuuluvat merimiehet olivat työskennelleet valtameriliikenteessä eri ajanjaksoina 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoliväliin. Suurin osa aineistoni merimiehistä oli kuitenkin työskennellyt laivoilla 1900-luvun alkupuoliskolla. 1900-luvun taite oli merenkulun historiassa teknologisen murroksen aikaa, kun yhä enenevässä määrin konein liikkuvat alukset syrjäyttivät purjelaivat.⁶⁹ Tämä näkyi myös aineistossani, sillä suurin osa tutkimusaineistoni merimiehistä oli työskennellyt sekä purjelaivoissa että höyrylaivoissa. Aineistooni kuuluvien merimiesten joukossa on kuitenkin myös muutamia, jotka olivat työskennelleet vain purjelaivoilla tai vain höyrylaivoilla.

Tutkimusaineistooni kuuluvista merimiehistä kaikki olivat työskennelleet valtameriä ylittävillä pitkiä merimatkoja tekevillä laivoilla, mutta osa oli valtameriliikenteeseen kuuluvien laivojen lisäksi työskennellyt myös lyhyemmällä matkoilla, kuten Suomen lähivesillä, saaristoliikenteessä ja järveliikenteessä. Pelkästään lyhyemmällä matkoilla työskennelleet merimiehet rajasin tutkimusaineistostani pois, sillä heillä ei ollut omakohtaista kokemusta tarkastelun kohteena olevista merieläimistä. Pitkiä merimatkoja aineistoni merimiehet tekivät työurallaan muun muassa Pohjois- ja Etelä-Amerikkaan, Intiaan, Australiaan ja Afrikkaan. Valtameriliikenteessä toimineiden laivojen miehistöt olivat 1800- ja 1900-luvulla, ja yhä edelleen, todella kansainvälisiä. Siispä vaikka laiva kulki esimerkiksi Suomen lipun alla, sen miehistöön saattoi kuulua merimiehiä eri kansallisuuksista. Myös

---

⁶⁹ Kaukiainen 2008, 237–241.

suomalaisista merimiehistä monet pestautuivat ulkomaalaisiin laivoihin.⁷⁰ Aineistoni merimiehetkin olivat työskennelleet suomalaisten laivojen lisäksi useampien muiden maiden lippujen alla liikennöivissä laivoissa. Näillä laivoilla aineistoni merimiehet olivat työskennelleet kukin myös eri työtehtävissä, kuten kokkeina, kansimiehinä, perämiehinä, kapteeneina ja konemiehinä. Useampi merimies työskenteli merimiesuransa aikana eri työtehtävissä oman taitotason kehittyessä ja koulutuksen edetessä.

Tutkimusaineistoni koostuu siis höyrylaivoilla ja purjelaivoilla työskennelleiden, sekä miehistössä ja päällystössä toimineiden merimiesten muistelmista. Tässä tutkielmassa käsittelen näitä eri merimiehiä ja heidän muistelmiensa haikaloihin liittyviä sisältöjä kuitenkin tasavertaisina, eikä minun tarkoitukseni ole lähtökohtaisesti hakea eroavaisuuksia eri työtehtävien tai merenkulunvälineistön vaikutuksista merimiesten ja haikalojen tai merimiesten ja albatrossien suhteeseen. Tähän päätökseen vaikutti se, että joissain osaksi tutkimusaineistoani rajautuneissa vastauksissa ei käynyt ilmi milloin ja millä laivalla jokin tapahtuma tai tilanne oli käynyt.

Jouduin myös tekemään rajausta liittyen haikaloihin ja albatrosseihin eläinlajeina. Haikaloihin kuuluu ainakin 513 eri lajia, jotka eroavat toisistaan sekä ulkonäöltään että kooltaan.⁷¹ Kooltaan suurimpia haikaloja ovat valashait, jotka voivat olla yhdeksästä metristä jopa viiteentoista metriä pitkiä. Pienimpiin haikaloihin taas kuuluu kääpiöhait, jotka ovat kooltaan noin kymmenen senttimetrin pituisia. Haikalalajeista suurin osa elää valtamerissä.⁷² Albatrosseihin kuuluu noin 22 albatrossilajia, jotka eroavat toisistaan muun muassa kokonsa, värityksensä ja käyttäytymisensä kautta. Kooltaan suurin albatrossilaji on jättiläisalbatrossi, jonka siipiväli voi olla jopa 3,5 metriä. Kooltaan pienin albatrossilaji on taas nokialbatrossi, jonka siipiväli noin kaksi metriä. Albatrosseja esiintyy eteläisellä pallonpuoliskolla ja pohjoisen Tyynenmeren alueilla.⁷³ Tutkimusaineistoni merimiesten vastauksista harvassa kuitenkin käy ilmi mistä nimenomaisesta haikalalajista tai albatrossilajista merimies kertoo, vaan useimmiten näihin eläimiin viitattaessa käytetään vain nimityksiä ”hai” tai ”haikala” ja ”albatrossi”.⁷⁴ Siispä tässä tutkielmassa käytän aineistoni merimiesten tapaan yleisnimityksiä

⁷⁰ Kaukiainen 2008, 264 & 403–404; Hornborg 1965, 481–482.

⁷¹ Nelson, Grande & Wilson 2016, 58.

⁷² Crawford 2008, 47.

⁷³ Brooke 2018, 4–5; Doughty & Carmichael 2011, 63–64 & 65–77

⁷⁴ Vain kaksi merimiestä mainitsee vastauksessaan tietyn haikalalajin. Näissä tapauksissa mainittuja lajeja olivat tiikerihai ja tiikerihaiden heimoon kuuluva sinihai. TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:71. Albatrosseista kertovissa vastauksista missään ei mainita tiettyä albatrossilajia.

haikala ja albatrossi, sillä en voi vastausten tietojen perusteella olla varma mistä tietystä haikala- tai albatrossilajista merimiehet kulloinkin kertovat.

Osana tutkielmaani tulen myös esittelemään muutamia merimiesten ja merieläinten suhteeseen liittyviä Suomen merimuseon ja Forum Marinumin kuvakokoelmiin kuuluvia merimiesten merimatkoillaan ottamia valokuvia, sekä Forum Marinumin esinekokoelmiin kuuluvia eläinesineitä.⁷⁵ Nämä valokuvat ja esineet toimivat tutkimuksessani kuitenkin vain havainnollistavina esimerkkeinä, eivätkä analysoitavana tutkimusaineistona.

3.2 Muistitieto tutkimusaineistona

Muistitieto voi olla tutkimuksen lähde, kohde tai metodi. Tässä tutkielmassa käytän merimiesten muistelmia tutkimusaineistona, joten muistitieto toimii tutkimukseni lähteenä. Muistitietoa lähteenä käsittelevissä tutkimuksissa painottuu tieto, jota muistoista voidaan saada kun taas muistitietoa kohteena käsittelevissä tutkimuksissa muistelukerronnan luonne ja keinot toimintana painottuvat. Tästä huolimatta molemmissa lähestymistavoissa muistitietoa olevan tutkimusaineiston muoto, luonne ja tuottamisen tapaan vaikuttaneet tekijät on monella tapaa otettava huomioon tutkimusprosessissa sekä tutkimusaineiston analyysissa ja tulkinnassa.⁷⁶

Luonteeltaan muistitietoa olevan tutkimusaineistoni tuottamiseen ja tulkintaan vaikuttavat monet ajallisesti kerrostuneet prosessit.⁷⁷ Muistelukerronta ja muistitietotutkimus ovatkin aina liikettä ja vuorovaikutusta eri aikatasojen välillä. Kyselyaineiston aikatasoina ovat kyselyyn vastanneiden menneisyys, eli muisteltu aika, sekä vastaajien nykyisyys, eli aika, jolloin he vastasivat kyselyn kysymyksiin. Siihen mitä ja miten muistelijä muistelee vaikuttavat muisteltavan ajanjakson ja muisteluhetken ajallinen etäisyys. Joidenkin asioiden unohtaminen, väärin muistaminen ja muistelijan muisteluhetkeen mennessä kartuttama tieto ja kokemukset vaikuttavat omalta osaltaan siihen, miten hän muistelee. Tämän lisäksi erilainen kulttuurinen, sosiaalinen ja yhteiskunnallinen ilmapiiri voivat vaikuttaa muistelijan ilmaisuun. Muistelijä saattaa myös paikata tai täydentää omia muistojaan niin sanotulla kollektiivisella tai sosiaalisella muistiaineksella. Muistitietoa tutkimusaineistonaan hyödyntävä tutkija taas tarkastelee ja tulkitsee muistelijan kirjoittamaa omasta ajastaan käsin, omien

---

⁷⁵ Suomen merimuseon kuvakokoelma: SMK88002:44a; SMK200002:81. Forum Marinumin kuvakokoelma: FMV66:2. Forum Marinumin esinekokoelma: FME219:1; SIE19877; SIE20254.

⁷⁶ Savolainen & Taavetti 2022, 22; Fingerroos & Haanpää 2006, 28–29.

⁷⁷ Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åstöm 2016, 30.

tutkimuskysymystensä sekä omien kokemustensa ja ennakkotietojensa kautta. Muistitietoa tutkimusaineistona käyttävä tutkija muodostaa aina muistelijan konstruktiosta oman rekonstruktionsa.⁷⁸

Tutkimusaineistoni muodostuu keruukyselyn vastauksista, joten ne ovat kirjoittamalla tuotettua muistitietoaineistoa. Vaikka keruukyselyyn vastaaminen ja muistelu tapahtuukin yksin vastaajan toimesta ja ilman tutkijan tai keruukyselyn toteuttajan välitöntä läsnäoloa, on kirjoittamalla muistelemisen silti luonteeltaan aina myös dialogista, sillä keruukyselyyn vastaaja muistelee ja tuottaa muisteluaineistoaan kyselyesitteen tai saatekirjeen kysymysten johdantelemana. Keruukyselyn toteuttajat voivat siis esitteessä esitettyjen kysymysten ja niiden asettelujen kautta ohjata sitä mistä aiheista ja miten vastaaja muistelee. Tästä huolimatta vastaaja voi haluamallaan tavalla tulkita keruukyselyesitettä ja siinä esitettyjä toiveita ja noudattaa niitä tai ei.⁷⁹

Myös sillä mikä taho keruukyselyn toteuttaa ja mikä on ollut keruukyselyesitteen levikki vaikuttavat siihen ketkä keruukyselyyn vastaavat ja mitä asioita he vastauksissaan painottavat.⁸⁰ Merimiesten muistelmat -kysely toteutettiin Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimesta yhteistyössä Suomen Merimies-Unionin ammattijärjestön kanssa. Kyselyt kohdennettiin Suomen Merimies-Unionin julkaisujen kautta ammattiryhmän jäsenille. Tämän lisäksi kyselyä kuitenkin välitettiin myös koko maan kattaneelle Kansatieteenlaitoksen vastaajaverkostolle.⁸¹ Kysely toteutettiin kilpakeruuna, eli vastaajia motivoitiin myös palkintojen avulla. Kyselyn esitteen lopussa kerrotaan, kuinka määräpäivään, ensimmäinen helmikuuta 1964, mennessä saapuneista vastauksista parhaat palkittaisiin rahapalkinnoin. Tämän lisäksi muiden vastaajien kesken arvottiin kirjpalkintoja.⁸²

Merimiesten muistelmat -kyselyn esitteessä oli jäseneltynä kaksitoista kysymyskohtaa, joihin pyydettiin vastauksia laatiessa kiinnittämään huomiota. Ohjeissa kuitenkin ilmaistiin, ettei kysymyksiin tarvinnut suhtautua liian tarkasti, vaan vastaajia kannustettiin myös kertomaan vapaasti aiheeseen liittyvistä asioista. Vastaajien ei tarvitsisi vastausta laatiessaan vastata kaikkiin kyselyesitteessä mainittuihin kysymyksiin, eikä heidän tarvitsisi käsitellä pelkästään niitä aiheita mitkä kysymyksissä mainitaan.⁸³ Ulla Kallberg, joka

---

⁷⁸ Hytönen 2016, 302 & 306–323; Korkiakangas 2005, 135–139; Fingerroos 2004, 23–24.

⁷⁹ Savolainen & Taavetti 2022, 21; Pöysä 2006, 229–230.

⁸⁰ Savolainen & Taavetti 2022, 21–22.

⁸¹ Keruuesite TYKL/kys/19, Liite 1 ja Liite 2; Kallberg 2022, 36.

⁸² Keruuesite TYKL/kys/19, 3. Liite 1 ja Liite 2.

⁸³ Keruuesite TYKL/kys/19, Liite 1 ja Liite 2.

väitöstutkimuksessaan hyödynsi tätä samaista kyselyaineistoa, sanookin, että tällainen ohjeistus myös johdatteli vastaajia kertomaan kysymysrunгон ulkopuolelle jääviä henkilökohtaisia muistoja ja kokemuksia, mikä näkyy kyselyn vastauksissa.⁸⁴ Haikalat ja albatrossit esiintyivät merimiesten vastauksissa, vaikka juuri näitä eläimiä ei kyselyn esitteen kysymyksissä ollut mainittu. Tämä kertoo siitä, että vastaajat kokivat nämä merieläimet, sekä niihin liittyvät omakohtaiset muistot, kohtaamiset ja kokemukset jollain tapaa merkityksellisiksi, tärkeiksi ja kertomisen arvoisiksi.⁸⁵

Jotkut tutkimusaineistoni vastaukset olivat rakenteeltaan kyselyn esitteen kysymysten järjestystä mukailevia, kun taas joissakin vastauksissa kysymyksiin liittyviä aiheita käsiteltiin siellä täällä vastausta. Osassa vastauksissa käsiteltiin kaikkia keruuesitteessä esitettyjä kysymyksiä, kun taas joissain vastattiin vain osaan niistä. Haikalat ja albatrossit esiintyivät tutkimusaineistoni vastauksissa joko osana jotain tapauskertomusta, eli kun merimies esimerkiksi kertoo jonkin tietyn laivamatkan etenemisestä ja sen aikana tapahtuneista tapahtumista, tai kohdissa, joissa merimies selkeästi vastaa kyselyesitteessä oleviin kysymyksiin ja kertoo niiden kautta mieleen tulevista aiheista. Tällaisissa tapauksissa haikalat ja albatrossit mainittiin muun muassa sen yhteydessä, kun kerrottiin ruoasta laivoilla, vapaa-ajanvietontavoista laivoilla, merellä tapahtuvasta hautauksesta tai merimiesten keskuudessa ilmenneistä uskomuksista. Nämä aiheet ilmenivät kyselyesitteen kysymyksissä 7, 8, 9 ja 10. Esitteen 10. kysymyksessä, jossa toivottiin vastaajien kertovan merimieselämään liittyvistä uskomuksista, kuitenkin mainittiin esimerkin tapaisesti ”uskomuksia meri- ym. linnuista”. Tämä luultavasti johdatteli myös monia aineistoni merimiehiä kertomaan nimenomaan albatrosseihin liittyvistä uskomuksista. Muita esitteessä ilmenneitä eläimiin liittyviä kysymyksiä olivat vain ne, joissa pyydettiin tietoa laivoissa pidetyistä kotieläimistä ja uskomuksista liittyen eläimiin laivoissa. Haikaloja tai muita merieläimiä merilintujen lisäksi ei kyselyesitteen kysymyksissä mainittu.⁸⁶ Kyselyn aihepiiri ja sen saatteena olleen esitteen kysymykset ja niissä esitellyt aiheet siis myös innostivat merimiehiä kysymysrunгон ulkopuoliseen vapaampaan ja spontaanimpaan muisteluun. Aineistoni merimiehet kertoivat vastauksissaan haikaloista ja albatrosseista, näiden merieläinten ulkonäöstä ja toiminnasta,

---

⁸⁴ Kallberg 2022, 39.

⁸⁵ Laurén 2010, 426–427.

⁸⁶ Keruuesite TYKL/kys/19, 2. Liite 1 ja Liite 2.

sekä jakoivat niihin liittyviä omakohtaisia kokemuksiaan ja muistojaan, vaikka näihin eläimiin liittyviä muistoja ei kyselyn kysymyslistassa suoraan kysytykään.⁸⁷

Arkistoitujen kyselyaineistojen käyttö tutkimusaineistona vaatii myös erilaisten eettisten kysymysten pohdintaa aineiston käyttöön ja tutkimuksen tekemiseen liittyen. Oma tutkimusaiheeni ei ole tutkimuseettisesti tarkasteltuna kovinkaan arka aihe, mutta arkistoaineistoja tutkimusaineistonani käyttäessäni käsittelen silti ihmisten henkilötietoja sekä heidän kyselyvastauksiinsa kirjoittamia henkilökohtaisia muistoja ja kokemuksia. Tutkijan velvollisuus on suojella tutkittavia tietosuojalainsäädännön asettamien vaatimusten mukaan niin, ettei heitä tai heidän läheisiään voida tunnistaa tekstistä.⁸⁸ Tästä syystä viittaan tutkimuksessani aineistonani toimiviin kyselyvastauksiin vain arkistointitunnuksia käyttämällä ja HKTL-arkiston aineistojen viittausohjeistusten mukaisesti. Myös tekstiin liittämiäni suoria lainauksia olen käyttänyt niin, ettei niiden kautta ilmene tietoja, jotka saattaisivat vastaajan henkilösuojan vaaraan. Tutkielmassa esiteltyihin valokuviiin ja esineisiin viittaan saamieni viittausohjeistusten mukaisesti.

Arkistoituja kyselyvastauksia tutkimusaineistona käyttäessäni on myös huomioitava se, että tarkastelen aineistoa eri näkökulmasta ja eri tutkimuskysymysten kautta kuin mihin tarkoitukseen kyselytutkimus järjestettiin. Etenkin vanhojen arkistoitujen kyselyvastausten kohdalla on usein hankala arvioida sitä ovatko kyselyyn vastanneet täysin ymmärtäneet keruukyselyn tarkoituksen ja tavoitteet sekä aineiston arkistoinnin ja mahdollisen jatkokäytön muiden tutkimusten tutkimusaineistona. Kansatieteen laitoksen vakituiseen vastaajaverkostoon kuuluvat ovat kuitenkin olleet tietoisia siitä, että vastaukset tulevat tutkimuskäyttöön ja että ne arkistoidaan. Suunnatun kyselyn vastaajille nämä asiat pitää tuoda selkeästi ilmi kyselyn esitteessä.⁸⁹ Suomen Merimies-Unionin julkaisujen kautta Merimiesten muistelmat -kyselyyn suunnattujen vastaajien voidaan olettaa lukeneen kyselyn saatteena olleen keruuesitteen, josta käy ilmi, että aineisto arkistoidaan ja sitä saatetaan tulevaisuudessa käyttää erilaisissa tutkimuksissa tutkimusaineistoina.⁹⁰

---

⁸⁷ Keruukyselyiden vastausten ennakoimattomuutta ja yllätyksellisyyttä käsittelevät myös Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åström 2016, 16.

⁸⁸ Olsson 2005, 281–286.

⁸⁹ Hieta 2016, 66–68.

⁹⁰ Keruuesite TYKL/kys/19, 2. Liite 1 ja Liite 2.

3.3 Muistellut merieläimet tutkijan tulkinnan kohteina

Ihmisten kirjoittamien tai muutoin tuottamien lähteiden käyttö eläimiä tarkastelevassa tutkimuksessa vaatii myös epistemologista ja metodologista pohdintaa: Voidaanko ihmisen näkökulmasta ja toimesta tuotetuista aineistoista löytää eläin itsessään? Entä miten eläimen toimijuus näyttäytyy tällaisissa lähteissä? Näiden kysymysten lisäksi on myös pohdittava tutkijan oman position vaikutusta tutkimusprosessiin ja tutkimusaineiston tulkintaan.

Ihmisten ja eläinten suhteita tutkineiden tutkijoiden keskuudessa on vakiintunut käsitys siitä, että myös ihmisten tuottamien lähteiden kautta voidaan tarkastella eläintä itsessään, eläimen toimijuutta, eläimen ja ihmisen suhteita, sekä ihmisten eläinkäsityksiä.⁹¹ Vaikka eläin ei itse tuotakaan tekstiä voi eläimen olemassaolon, toiminnan ja toimijuuden jäljittää ihmisten kirjoittamien kuvausten kautta.⁹² Eläimestä kertovat ihmisten tuottamat lähteet voidaan nähdä olevan osittain myös eläimen toimijuuden kautta muodostuneita, sillä eläin toiminnallaan ja olemassaolollaan on yleensä antanut aiheen esimerkiksi eläimestä kertovat lehtijutun tai muistelmakohdan kirjoittamiselle. Ilman eläintä tällaista dokumenttia ei olisi ollenkaan tai se ei olisi olemassa nykyisessä muodossaan.⁹³ Vaikka tutkimusaineistoni koostuukin merimiesten itse tuottamista lähteistä, voidaan myös niiden kautta tavoittaa albatrossien ja haikalojen toimijuus. Merelliset eläimet ovat olemassaolollaan ja toiminnallaan vaikuttaneet siihen mitä ja miten merimiehet näistä eläimistä kirjoittavat, siis näiden tekstikohtien tarkka lukeminen ja tulkitseminen johdattaa myös näiden eläinten toimijuuden äärelle.

Ihmisten tuottamissa lähteissä eläin ja sen toiminta näyttäytyy kuitenkin aina ihmisen näkökulman kautta.⁹⁴ Myös tutkijana tarkastelen ja analysoin näitä merimiesten toimesta kirjoitettuja merieläimiin liittyviä tekstikohtia oman ihmisyyteni ja tulkinnallisen kehykseni kautta. Tulkintaani vaikuttavat omien kulttuuristen taustatekijöiden ja henkilökohtaisten ominaisuuksien ja kokemusten lisäksi myös erilaiset omaksutut eettiset, moraaliset ja ideologiset arvot.⁹⁵ Merimiesten työ, elämä ja kulttuuri ovat jo pitkään olleet mielenkiinnonkohteeni. Tämä kiinnostus heräsi kandidaatintutkielmaani tehdessä ja on syventynyt entisestään viimeisen kahden vuoden aikana työskennellessäni merenkulun vastuumuseona ja merivoimien museona toimivassa Forum Marinumissa oppaan ja

⁹¹ Tutkimuksista, joissa tarkastelun kohteena ovat olleet eläimen toimijuus ja subjektisuus ihmisen tuottamien tekstien kautta ks. esim. Kaarlenkaski 2012; Leinonen 2017; Fudge 2017; Latva 2020.

⁹² Kaarlenkaski 2021, 342; Latva 2020, 188; Latva & Lähdesmäki 2022, 475–476.

⁹³ Latva & Lähdesmäki 2020, 22–24.

⁹⁴ Dirke 2017, 163–164; Räsänen & Syrjämaa 2017, 2.

⁹⁵ Ruotsala 2005, 53.

asiakaspalvelijan tehtävissä. Olen myös hyvin eläinrakas ihminen, joten etenkin merimiesten ja eri eläinten suhteet ovat muodostuneet erityiseksi mielenkiinnon kohteekseni. Tämä vaikutti merkittävästi myös tämän pro gradu -tutkielman aiheen ja näkökulmien valintaan. Väistämättä omat näkemykseni ja kokemukseni eläimistä vaikuttavat myös siihen miten tulkitsen aineistoni kautta välittyviä merimiesten ja merieläinten kohtaamisia, sekä merimiesten kuvauksia haikaloista ja albatrosseista. Siispä tämän tutkimuksen kautta olen myös omalta osaltani mukana tuottamassa kuvauksia merimiehistä, merieläimistä ja näiden välisistä suhteista.

3.4 Käytetyt analyysimenetelmät

Tutkimusaineistoni analyysissä hyödynsin lähilukua sekä sen alalajiksi lukeutuvaa vastustavaa tai vastakarvaan lukemista. Näiden lisäksi hyödynsin tekstimuodossa olevien tutkimusaineistojeni sisältöjen jäsentelyssä ja järjestelyssä teemoittelua.

Lähiluvun käsite juontaa juurensa kirjallisuudentutkimukseen, mutta nykyään sillä viitataan väljästi kaikenlaiseen huolelliseen ja ymmärtävän teoksen tai tietyn tekstin tarkasteluun. Lähilukua voidaan pitää niin sanottuna vaeltavana metodina, sillä se on käsitteenä siirtynyt kirjallisuudentutkimuksen piiristä myös monien muiden humanististen tieteenalojen – esimerkiksi kulttuurien tutkimuksen ja feministisen tutkimuksen – metodologiseen käsitteistöön. Humanistisessa tutkimuksessa konkreettisten tekstien tarkka ja eritellen tapahtuva tarkasteleminen ja käyttö tutkimusaineistona on todella yleistä.⁹⁶ Esimerkiksi Jenni Peltola on hyödyntänyt lähiluvun menetelmää omassa pro gradu -tutkimuksessaan, jossa hänen tavoitteenaan oli selvittää, miten eläimiä muistellaan ja kuvataan, sekä miten eläimen toimijuus näkyy ihmisten kirjoittamissa muistoissa metsästysaiheisissa postikyselyaineistoissa.⁹⁷ Myös Heta Lähdesmäki väitöstutkimuksessaan hyödyntänyt lähiluvun menetelmää kirjallisten ja kuvallisten aineistojen tarkastelussa ja analysoinnissa. Hän pyrki tässä tutkimuksessa lähiluvun keinoin jäljittämään aineistosta erilaisia merkityksiä ja merkitysrakenteita, sekä tapoja kirjoittaa ja kuvata susia ja niiden paikkoja.⁹⁸ Lähiluku voikin siis menetelmänä mahdollistaa myös eläimistä kirjoittamisen ja kuvaamisen tapojen, merkitysten ja merkitysrakenteiden huomaamisen. Lähiluvun avulla voidaan ihmisten

---

⁹⁶ Pöysä 2010, 331–334.

⁹⁷ Peltola 2021.

⁹⁸ Lähdesmäki 2020, 49–50.

kirjoittamista teksteistä löytää eläinten konkreettinen läsnäolo ja päästä näin myös eläimen toimijuuden jäljille.⁹⁹

Lähiluennassa tarkastelun kohteeksi otettua teosta tai tekstiä tarkastellaan kokonaisuutena. Tämä tarkoittaa sitä, että laajemmatkin tekstikokonaisuudet voidaan jakaa pienempiin osiin, mutta niitä tarkastellaan osana suurempaa kokonaisuutta.¹⁰⁰ Merimiesten kirjoittamien kyselyvastausten kohdalla keskityin merieläimistä ja niiden toiminnasta kertoviin, niitä kuvaileviin, sekä merimiesten ja merieläinten kohtaamisia koskeviin pienempiin tekstikokonaisuuksiin, mutta tulkitsin niitä kuitenkin osana koko vastauksen antamaa kontekstia. Nämä merimiesten kirjoittamien muistelmien merieläimiin liittyvät tekstikohdat toimivat siis tässä tutkimuksenteonvaiheessa muusta tekstistä erilleen nostettuina ja metodologisesti erotettuina osina osana laajempia kokonaisuuksia.¹⁰¹ Myös yksittäiset vastaukset ovat itsessään osa kokonaisuutta, joka muodostuu kyseiseen kyselyyn tulleista kaikista vastauksista, jotka on tuotettu kyselyesitteessä olevien vastaajalle tarkoitettujen ohjeiden ja kysymysten ohjaamana.

Konkreettisesti lähiluku tarkoittaa nimenomaan useaan kertaan tapahtuvaa saman tekstikokonaisuuden lukemista. Nämä kaikki tekstin lukemisen kerrat ovat toisistaan erilaisia riippuen lukijasta, tekstistä ja lukuhetkestä. Itse lukeminenkin voi tapahtua monin eri tavoin. Se voi olla muun muassa nopeaa, hidasta, pinnallista, selailevaa, erittelevää, katkonaista tai tekstin sisältöön eläytyvää lukemista. Lähiluku ei kuitenkaan ole pelkkää lukemista, vaan sen tekemiseen liittyy kiinteästi myös kirjoittaminen. Tekstiä lukeva tutkija voi tehdä jo ensimmäisellä lukukerrallaan lyhyitä muistiinpanoja lukemastaan. Ensimmäinen lukukertaa voidaan luonnehtia automatistiseksi, ei reflektioivaksi lukemiseksi, jossa lukija saattaa huomaamattaan tulkita tekstiä ja sen merkityksiä aiempien kokemustensa ja tietojensa sekä tekstille asettamien ennako-oletustensa pohjalta. Jos tutkijan aineisto koostuu laajasta tekstiaineistosta voi ensimmäinen lukukerta olla myös hyvin poukkoilevaa ja nopeasti etenevää, sillä pyrkimys on yleensä läpikäydä mahdollisimman paljon aineistoa sen jonkinlaisen kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Ensimmäisen lukukerran luonne onkin vastakohta tiedostavalle lukemiselle, jollaisia lähiluvun prosessin myöhemmät lukukerrat ovat. Lähilukemisen prosessin edetessä myös kirjoittamisen muodot lisääntyvät ja tutkijan tekstistä kirjoittamat lyhyet muistiinpanot ja ajatuskartat muuntautuvat sanallisesti

---

⁹⁹ Latva & Lähdesmäki 2022, 476–477.

¹⁰⁰ Pöysä 2010, 337.

¹⁰¹ Pöysä 2010, 337.

tulkitsevammaksi. Myös tekstin pohjalta tapahtuva reflektointi lisääntyy.¹⁰² Nämä myöhemmät, samaan tekstin kohdistuvat lukukerrat, ovat ensimmäistä lukukertaa syventäviä tai jopa sitä kiistäviä. Lukija voi lukukertojensa ja näin lähiluvun prosessin etenemisen myötä huomata tekstistä ensin tekemiensä tulkintojen paikkansapitämättömyyden, mutta myös asioita, jotka ovat aikaisempina lukukertoina jäänyt huomaamatta. On olemassa myös kontekstuaalista tai teoreettisesti informoitua lähilukua, jossa lähiluvun prosessi ja lukeminen tapahtuu ja jäsentyy jonkin teoreettisen näkökulman kautta.¹⁰³

Oman tutkimusaineistoni lähilukeminen alkoi jo ensimmäisellä arkistokäyntikerralla, kun tarkoitukseni oli läpikäydä kaikki kyselyn arkistoidut vastaukset ja valikoida niistä osaksi tutkimusaineistoani sellaiset, joissa haikalat ja albatrossit mainittiin. Arkistoaineistoa läpikäydessä kirjoitin ahkerasti muistiinpanoja, jotta sain hahmoteltua itselleni kokonaiskäsityksen Merimiesten muistelmat -arkistoaineistosta kuin myös kirjoittajina olleista merimiehistä, sekä siitä mitä he albatrosseista ja haikaloista kirjoittivat. Luennan tavat vaihtelivat tutkimusprosessini alun selailevasta lukemisesta kohti tarkempaa ja tulkitsevampaa lukemista. Minulla oli mahdollisuus valokuvata aineistooni sisällytettävät merimiesten vastaukset, joten pystyin myös palaamaan niihin, lukemaan niitä tarkemmin ja muodostamaan muistelevista merimiehistä ja heidän vastauksiensa sisällöistä yksityiskohtaisemman ja varmemman käsityksen.

Jo melko varhaisessa vaiheessa arkistoaineistoja lukiessani aloin hahmottelemaan mielessäni alustavia teemoja, joiden alle muistelmassa esiintyvät haikaloihin ja albatrosseihin liittyvät tekstikohdat voisi jaotella. Alussa näitä teemoja ja muita pienempiä kokonaisuuksia oli monia yksittäisiä, jotka sitten tutkimusprosessin edetessä ja tutkimusaineiston kokonaisuuden hahmottuessa yhdistyivät tiettyjen teemojen alle. Lopuksi jäsentelin haikaloista ja albatrosseista kertovat tekstikohdat viiden pääteeman alle: 1) eläinten tarkkailu ja pyydystäminen, 2) eläinten materiaallinen hyödyntäminen, 3) eläimiin liittyvä uskomusperinne, 4) merimiesten suhtautuminen näihin kahteen eläimeen ja 5) eläinten toiminnan kuvaukset. Näiden teemojen pohjalta päädyin myös rakentamaan tämän tutkielman analyysiluvut. Teemojen 1–3 kautta tarkastelin haikalojen ja albatrossien osallisuutta merimiesten elämään. Nämä teemat mukailivat hyvin myös sitä missä konteksteissa näistä kahdesta merieläimestä kerrottiin osana merimiesten vastauksia. Teeman 4 kautta tarkastelun

---

¹⁰² Pöysä 2010, 338–339; Pöysä 2015, 30–31.

¹⁰³ Pöysä 2015, 32–33.

kohteena oli, miten merimiehet ilmaisivat omaa suhtautumistaan näihin kahteen merieläimeen. Tarkastelin nimenomaan sitä millä tavoin he kuvailivat näitä eläimiä ja niiden toimintaa sekä millaisia mielikuvia ja tunteita nämä eläimet herättivät aineistoni merimiehissä. Viimeisen teeman alle jäsentelimieni haikalojen ja albatrossien toimintaa kuvaavien tekstikohtien kautta taas tarkastelin niiden kautta välittyvää eläimen toimijuutta. Jotkin haikaloihin ja albatrosseihin liittyvät tekstikohdat kuitenkin kuuluivat useamman kuin yhden edellä kuvaamieni teemojen alle. Näin siis määrittelemäni teematkaan eivät ole täysin erillään toisistaan, mikä itsessään jo kertoo merimiesten ja merieläinten suhteen moniulotteisesta luonteesta. Lähiluennan menetelmään kuuluen en kuitenkaan tekstikohtien teemoittelun jälkeen keskittynyt tarkastelemaan vain niiden sisällä olevia asioita, irrallaan muista teemoista ja aineistoni merimiesten muistelmien kautta välittyneistä muista tiedoista, vaan analyysin eri vaiheissa tulkitsin näitä pienempiä kokonaisuuksia osana koko kokonaiskontekstia, josta tutkimusaineistoni muodostui. Teemoittelu toimi siis tutkimusprosessissani lähinnä välineenä, jonka avulla pystyin jäsentämään tutkimusaineistoani helpommin käsiteltävään ja analysoitavaan muotoon.

Vastustavaa tai toiselta nimeltään vastakarvaan lukemista (engl. *reading against the grain*) voidaan pitää lähiluvun yhtenä alamuotona, ja sen kehittäjä on 1900-luvun taitteessa elänyt teoreetikko Walter Benjamin.¹⁰⁴ Vastustavan lukemisen tarkoitus on kriittinen pyrkimys lukea tekstejä niiden alkuperäistä tarkoitusta ”vastaan” ja näin paljastaa niistä asioita, joita tekstit pinnallisesti katsoen eivät näyttäisi sisältävän. Vastustavan lähiluvun menetelmän avulla pyritään siis tulkitsemaan tekstistä asioita, joita tekstin kirjoittaja ei välttämättä ole tekstistä tarkoittanut luettavaksi. Vastustavan lukemisen menetelmällä on erityisesti pyritty tuomaan esiin vähemmistöjen ja muiden tekstien ulkopuolelle tai sen rajoille jääneiden, vaiennettujen ryhmien menneisyys ja nykyisyys.¹⁰⁵ Näiden vaiennettujen ryhmien toiminta ja näkökulma pyritään siis nostamaan esiin lähteistä, joita he eivät ole itse olleet tuottamassa. Yleisimmin nämä ryhmät ovat olleet nimenomaan ihmisiä, mutta vastustavan lukemisen metodologia voidaan hyödyntää myös eläinten toimijuuden tavoittamiseen ihmisten kirjoittamista teksteistä.¹⁰⁶

Ihmistieteellisen eläintutkimuksen piirissä vastustavaa lukemista on hyödynnetty eläimen toiminnan, toimijuuden ja näkökulman selvittämiseksi. Esimerkiksi aiemmin mainittu Heta Lähdesmäki käytti lähiluvun menetelmän lisäksi myös vastustavaa lukemista

---

¹⁰⁴ Lähdesmäki 2020, 50.

¹⁰⁵ Lakomäki, Latvala & Laurén 2011, 11–12.

¹⁰⁶ Latva & Lähdesmäki 2022, 477.

tutkimusaineistonsa analysointimenetelmänä. Hän keskittyi tekstiaineistoissa ilmeneviin kuvauksiin ja kommentteihin susien toiminnasta, ja näiden tekstikohtien vastustavan lukemisen avulla hän loi kuvan susien mahdollisuuksista vaikuttaa sijoittumiseensa ja siihen liittyviin mielikuviin.¹⁰⁷

Tässä tutkimuksessa käytän vastustavaa lukemista juuri eläimen toimijuuden esiin nostamisessa merimiesten kirjoittamista muistelmista. Keskityin vastustavan lukemisen keinoin tarkastelemaan erityisesti merimiesten muistelmassa esiintyviä monilajisia kohtaamisista sekä merieläimiä ja niiden toimintaa kuvailevia tekstikohtia, eli aiemmin esittelemäni teeman 5 tekstikohtia. Näitä tekstikohtia vastustaen lukemalla pystyin hahmottamaan sitä millaisena niissä esiintyvien ja toimivien haikalojen ja albatrossien toimijuus näyttäytyy ja miten nämä merieläimet vaikuttavat olemassaolollaan ja toiminnallaan merimiehiin ja merimiesten toimintaan, sekä merimiesten elämään. Samalla tarkastelin myös sitä, miten merimiehet ovat olemassaolollaan ja toiminnallaan vaikuttaneet näissä kuvatuissa eläinkohtaamisissa haikalojen ja albatrossien olemassaoloon ja toimintaan. Seuraavassa luvussa siirryn analyysin pariin aloittaen tarkastelemalla mitä merkityksiä haikaloilla ja albatrosseilla oli merimiehille ja miten nämä kaksi merieläintä olivat osa merimiesten arkea, työtä, vapaa-aikaa ja kulttuuria.

---

¹⁰⁷ Lähdesmäki 2020, 50.

4 Haikalat ja albatrossit osana merimiesten elämää

Haikalat ja albatrossit ilmenevät tutkimusaineistoni merimiesten vastauksissa hyvin samanlaisissa konteksteissa. Nämä kaksi merieläintä ilmenevät vastauksissa tarkkailun ja pyydystyksen kohteina, merimiesten tekemien käsitöiden raaka-aineiden lähteinä ja muunlaisina materiaalisina hyödykkeinä sekä merimiesten uskomusperinteeseen kuuluvina eläiminä.

Tämän luvun alaluvuissa käsittelen näitä konteksteja, joissa haikalat ja albatrossit esiintyvät aineistoni merimiesten muistelmassa. Näiden kautta avaan merimiesten näille kahdelle eläimelle antamia merkityksiä ja näiden merieläinten vaikutusta merimiesten aineelliseen ja aineettomaan kulttuuriin, sekä yleisesti elämään laivoilla.

4.1 Tarkkailun ja pyydystyksen kohteina

Aineistoni merimiesten muistelmista käy ilmi, että taivaalla liihottavat albatrossit ja vedenpinnan tuntumassa uiskentelevat haikalat olivat merimiehille tuttu näky etenkin, kun kuljettiin päiväntasaajan eteläpuoleisilla merialueilla.¹⁰⁸ Albatrossit ja haikalat, kuten monet muut eteläisellä pallonpuoliskolla elävät merieläimet herättivät varmasti mielenkiintoa pohjoiseurooppalaisen elinympäristön eläinlajeihin tottuneissa suomalaisissa merimiehissä. Albatrossien ja haikalojen tarkkailu käy ilmi useassa aineistoni merimiesten vastauksissa. Merimiehet olivat kiinnostuneita näistä eksoottisenakin pidetyistä eläimistä ja he kertovat muistelmissaan kohtaamiensa eläinten ulkoisista piirteistä sekä niiden toiminnasta laivan lähetyvillä.¹⁰⁹

Laivaa ympäröivää luontoa, merta ja merieläimiä tarkkailtiin puhtaasti mielenkiinnosta ja ajanvieton tapana, mutta etenkin purjelaivoilla tähän oli myös käytännöllinen syy. Pelkästään tuuli- ja lihasvoimin kulkevat purjelaivat olivat riippuvaisia vallitsevista sääolosuhteista ja etenkin tuulen voimakkuudesta, joten merimiesten keskuudessa sääolosuhteisiin liittyvien ennusmerkkien tulkinta on ollut jopa elintärkeää. Meren, auringon ja tuulen lisäksi myös merieläimiä ja niiden toimintaa tarkkailtiin, sillä merieläintenkin uskottiin ennustavan ilmanalojen muutoksia.¹¹⁰ Merimiehet tarkkailivat esimerkiksi albatrossien liikkeitä tarkkaan. He kiinnittivät huomiota siihen, milloin linnut saapuivat laivan lähetyville ja milloin ne

¹⁰⁸ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:71; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:100; TYKL/kys/19:112.

¹⁰⁹ TYKL/kys/19:100; TYKL/kys/19:52; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:67.

¹¹⁰ Mäenpää 2020a, 130 [Rediker 1995, 179–181]; Beck 1973, 77–78 & 94–96.

lähtivät pois.¹¹¹ Yksi aineistoni merimies sanoo tähän liittyen albatrosseista seuraavaa: ” – – niin kauan kun ne lentävät tuulen yläpuolella kestää kovaa tuulta jos ne muuttavat leen¹¹² puolelle tulee tyven¹¹³.”¹¹⁴ Haikalojen toimintaan liittyviä sääolosuhteiden ennusmerkkejä ei omassa aineistossani käynyt ilmi.

Tällaiseen sääolosuhteiden muutosten ennustamisen takia tapahtuvaan merieläinten tarkkailuun ei kuitenkaan koneella liikkuvilla laivoilla enää ollut samanlaista tarvetta, kun höyrylaivat eivät enää olleet purjelaivoihin verrattuna riippuvaisia ympäröivästä luonnosta ja vaihtelevista sääolosuhteista. Höyrylaivojen suurempi nopeus ei myöskään antanut purjelaivojen hitaampaan etenemisnopeuteen verrattuna mahdollisuutta tehdä samankaltaisia havaintoja merieläimistä ja niiden toiminnasta.¹¹⁵ Höyrylaivojen käyttöönoton myötä merimiehen työn luonne ja työtehtävät kokivat muutoksia, jotka myös osaltaan vaikuttivat merimiesten luontosuhteen muutoksiin. Laivoilla työtä ei enää tehty pelkästään kannella ja mastoissa, joissa laivaa ympäröivä meri ja merieläimet olivat jatkuvasti katseen ulottuvissa, vaan yhä enenevässä määrin konehuoneissa, jotka sijaitsivat kannen alapuolella.¹¹⁶ Yksi aineistoni merimies tuokin esiin tämän purjelaivoilla ja höyrylaivoilla työskentelyyn ja luontosuhteeseen liittyvän eroavaisuuden: ”Aina huomasin jotakin elämää meressä, se oli purjelaivassa matkaavan suuri etu höyrylaivalla kulkijaan verrattuna.”¹¹⁷ Merenkulun teknologinen muutos ja vähittäinen siirtyminen purjeista konevoimaan vaikutti siis monin tavoin tarpeeseen ja mahdollisuuksiin tarkkailla laivaa ympäröivää luontoa ja sen eläimiä.

Tarkkailun lisäksi laivaa ympäröiviä merieläimiä myös pyydystettiin. Eniten albatrossit ja haikalat mainitaan aineistossani nimenomaan pyydystämisen konteksteissa. Näiden merieläinten pyydystämisestä kertovat kohdat ilmenivät yleensä joko jostain tietystä tapahtumasta ja eläinkohtaamisesta kerrottaessa tai sitten kohdassa, jossa käsiteltiin laivoilla yleisiä vapaa-ajanviettotapoja. Kalastus ja linnustus oli merimiesten keskuudessa yleinen ja suosittu vapaa-ajanviettotapa, etenkin pitkillä valtamerimatkoilla. Merieläinten pyydystäminen toi merimiehille jännitystä ja vaihtelua joskus yksitoikkoiseenkin ja samoja

---

¹¹¹ Weibust 1969, 122.

¹¹² Termillä ”lee” viitataan laivan tuulen suojaiselle puolelle. Engl. leeward.

¹¹³ Tyvenellä tarkoitetaan tyyntä, eli sääolosuhdetta, jolloin tuulen virtaus on vähäinen.

¹¹⁴ TYKL/kys/19:30.

¹¹⁵ Hopeavuo 2020, 113.

¹¹⁶ Kaukiainen 2008, 336–343 & 403.

¹¹⁷ TYKL/kys/19:90.

rutiineja toistavaan elämään laivalla.¹¹⁸ Etenkin useita kuukausia kestävillä merimatkoilla tai purjelaivan ollessa tyvenessä merimiesten aika saattoi käydä pitkäksi.

Yleisesti vapaa-aikaa oli sekä purje- että höyrylaivoilla melko vähän. 1800-luvun lopun purjelaivoilla työtä oli perinteisesti tehty kahdessa vuorossa, jotka vaihtuivat neljän tunnin välein niin, että yksi vahti oli kannella 12 tuntia vuorokaudessa. Tällainen 4–4-vahtivuorojärjestelmän yleisyys käy ilmi myös oman tutkimusaineistoni purjelaivoilla työskennelleiden merimiesten kertomuksissa. Vahtijärjestelmä ja vuoronvaihtojen tiheys saattoi vaihdella myös laivakohtaisesti.¹¹⁹ Riippumatta siitä millainen vahtijärjestelmä purjelaivalla oli käytössä, oli kuitenkin normi, ettei vapaavahdissa oleva saanut kieltäytyä hänelle määrätystä työstä, jos tarve sen vaati.¹²⁰ Toisaalta jos purjelaiva sattui tyvenneen, tarkoitti se merimiehille vapaata työnteosta. Toki tällaisina aikoina saatettiin tehdä laivalla tarvittavia kunnostustöitä, joiden tekemiseen laivan normaalisti liikkeessä ei ollut aikaa. Purjelaivoilla työn ja vapaa-ajan ero oli kansimiehillä siis melko liukuva vaikkakin työaika nimellisesti jaettiin kahteen vuoroon. Höyrylaivoilla työn ja vapaa-ajan vaihtelut olivat paremmin ennakoitavissa ja sen myötä myös säännöllisempiä. Työtä tehtiin vuorokaudessa n. 8–12 tuntia, mutta esimerkiksi suomalaisilla laivoilla merimiesten työaika oli lähes poikkeuksetta 12 tuntia vuorokaudessa, vaikka muilla teollisilla aloilla oli kahdeksantuntiseen työpäivään siirrytty jo vuonna 1917.¹²¹ Työaika ja työskentelyolosuhteet vaikuttivat paljon siihen, miten paljon ja milloin merieläinten pyydystystä ja kalastusta voitiin vapaa-ajanvietontapana harrastaa. Seuraavassa lainauksessa aineistoni merimies kertoo kattavasti mitä merieläimiä purjelaivoilla ja höyrylaivoilla oli tapana kalastaa, sekä millaisia kalastusvälineitä laivoilla oli yleensä käytössä. Hän tuo esiin myös laivan nopeuden vaikutuksen pyydystämiseen liittyen.

Sekä vapaa-aikoina että muulloinkin harrastettiin kaikissa laivoissa kalastusta ahkerasti. Purjelaivojen kalustoon kuului valtamerillä (englantilaiset ja amerikkalaiset laivat mukaanluettuina) harppuuna, ahtain ja haikoukku. Harppuuna oli harvoin käytössä pyöriäisiä ym. suurempia kaloja pyydetessä, mutta ahtainta käytettiin aika paljon. Haikoukku oli sormenpaksuisesta teräksestä tehty iso koukku, johon oli kiinnitetty noin metrin verran ohutta kettinkiä. Kun purjelaivat kulkivat hitaasti tai olivat tyvenessä, niin silloin pyydettiin haita, niitä kun oli aina saatavissa. Syötiksi pantiin noin parin kilon painoinen sianlihan kimpale. – –. Höyrylaivoissa meillä oli uistin perässä lämpimillä vesillä

¹¹⁸ Rosenström 1996, 72–74; Weibust 1969, 117.

¹¹⁹ Weibust 1969, 49–50.

¹²⁰ Purjeiden käsittely oli raskasta työtä, joten etenkin isojen purjeiden nostamisessa ja kokoamisessa tarvittiin yleensä myös vapaavahti kannelle avuksi. Hannunniemi 1991, 48.

¹²¹ Kaukiainen 2008, 399–401; Tikkanen 1993, 46–47.

purjehtiessamme. Siimana käytimme lokiliinaa, jonka päässä oli ohuesta vaijerista tropsi ja siinä iso koukku, syöttinä pieni valkoinen pyyheliina ja vähän punaista kangasta lisänä. Siihen tavallisesti tarttuivat tuna eli tonnikala, miekkakala (svordfish) ja kuningaskala (kingfish). – –. Eteläisellä pallonpuoliskolla pyydystimme purjelaivojen aikaan joskus albatrosseja. Leikattiin läkkipeltistä [jokin pellin/metallin pala] pieni kolmio ja siitä leikattiin sisäosa pois, jotta jäi vain kapeat reunat. Yksi näistä reunoista naulattiin laudanpalaseen, johon kiinnitimme ohuen siiman. Syötiksi köytimme läkkipeltin palaseen rasvaista sianlihaa.¹²²

Tästä aineistokohdasta, kuten myös muutamasta muusta aineistoni vastauksista, käy ilmi, että haikaloja ja albatrosseja pyydystettiin etenkin purjelaivoissa.¹²³ Purjelaivan hitaampi nopeus mahdollisti pyydystysmenetelmän toimivuuden, kun taas höyrylaivoilla nopeampi vauhti ei mahdollistanut monipuolisemmin eri merieläinten pyydystämistä. Molemmien tyyppisillä aluksilla laivan ollessa pysähdyksissä pyydystämismahdollisuudet olivat samat. Purjelaivoilla pysähdyksissä oleminen kesken matkan oli kuitenkin höyrylaivoihin verrattuna yleisempää. Sallamaria Tikkasen vuosien 1930–1980 kulkeneiden Suomen Etelä-Amerikan Linjan höyrylaivojen vapaa-ajanviettoa käsittelevässä tutkimuksessa ilmenee, että haikalojen pyydystäminen konevoimalla kulkevilla aluksilla oli mahdollista nimenomaan vain moottorivikojen sattuessa. Tikkasen tutkimusaineiston haastattelujen kautta saatujen tietojen mukaan albatrosseja ei näillä laivoilla pyydystetty, mutta selkeää syytä tähän ei haastateltavat kysyttäessä osanneet kertoa.¹²⁴

Sari Mäenpään tutkimusaineistossa, joka sisältää 1930-luvun purjelaivoilla työskennelleiden ja matkaavien henkilöiden kirjoittamia merikirjallisuuden teoksia, käy ilmi albatrossien pyydystäminen höyrylaivoilla kohdassa, jossa nelimastoparkki Parmalla työskennellyt Alan Villiers kertoo Parmalla pyydystettyjen albatrossien tappamiseen liittyen näin: ”Hän on liian merellinen olento (purje)laivoissa tapettavaksi; antaa höyrylaivojen tappaa niitä jos haluavat, mutta meidän ei pidä.”¹²⁵ Omassa tutkimusaineistossani ei ilmene haikalojen ja albatrossien pyydystämisen kuvauksia, joissa tapahtumapaikan olisi selvästi voinut päätellä olleen höyrylaiva tai muu koneella kulkeva alus. Aineistoni merimiehistä vain yksi on työskennellyt pelkästään höyrylaivoilla, eikä hän vastauksessaan kerro laisinkaan albatrossien tai haikalojen pyydystämisestä. Voidaan siis päätellä, että albatrosseja ja haikaloja pyydystettiin ainakin

¹²² TYKL/kys/19:90.

¹²³ TYKL/kys/19:30; TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:90.

¹²⁴ Tikkanen 1993, 53.

¹²⁵ Mäenpää 2020a, 132–133; Mäenpää 2020a, 146 [Villiers 1933, 34].

purjelaivoilla sekä jossain määrin myös höyrylaivoilla, mutta oman aineistoni mukaan pyydystäminen ja sen kuvaukset painoutuivat purjelaivoille.

Kuvaukset albatrossien ja haikalojen pyydystämisestä, siihen käytetyistä välineistä ja menetelmistä, sekä milloin ja millä alueilla pyydystäminen yleensä tapahtui, olivat melko yleisiä tutkimusaineistoni vastauksissa. Osa aineistoni merimiehistä kertoo melko tarkastikin albatrossien ja haikalojen pyydystämisen menetelmistä ja siitä miten pyydystystapahtuma vaihe vaiheelta eteni.

Albatrosseja pyydystettiin, kun niitä nähtiin päiväntasaajan eteläpuoleisilla merialueilla ja kun laivan nopeus oli riittävän hidas. Eräs aineistoni merimies kertoo, ettei laivan nopeus saanut ylittää neljää solmua, sillä albatrossi laskeutui ensin veteen laivan vierelle, jonka jälkeen se ui veteen lasketun pyydyksen luo.¹²⁶ Pyydyksenä käytettiin metallinpalasta leikattua kolmiota, johon oli köytetty jokin lihanpala ja kiinnitetty siima, jonka avulla pyydys laskettiin mereen. Albatrossin koukkumainen nokka jäi kiinni kolmion kulmaan, jolloin lintu pystyttiin vetämään merimiehen toimesta laivan kannelle.¹²⁷

Haikaloja pyydystettiin aineistoni merimiesten mukaan lähes aina kun liikuttiin vesillä, joissa ne elivät.¹²⁸ Haikalalajeista suurin osa elää valtamerissä.¹²⁹ Pyydystysvälineisiin kuului riittävän paksu ja iso rautakoukku, joka yleensä oli tarkoitettu nimenomaan haikalojen pyydystämiseen sekä koukkuun kiinnitettävä kettingin pätkä ja jatkoksi köyttä. Koukkuun kiinnitettiin syötiksi jotain saatavilla olevaa lihaa.¹³⁰ Laivan nopeus tuli haikaloja pyydetessä olla riittävän hiljainen, korkeintaan seitsemän solmua, kuten yksi aineistoni merimies kuvailee.¹³¹ Kun hai sitten lopulta tarttui syöttiin ja jäi koukkuun kiinni vedettiin se miehistön voimin laivan rinnalle, jossa haikalan pyrstön tyveen pujotettiin silmukalle sidottu köysi. Köysistä vetämällä haikala kiskottiin laivan kannelle, jossa se voitiin myös sitoa pyrstöstään johonkin kiinni. Haikala saatettiin myös ripustaa pyrstöstään alaspäin roikkumaan.¹³²

---

¹²⁶ TYKL/kys/19:154.

¹²⁷ TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/112; TYKL/kys/19:154.

¹²⁸ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:21; TYKL/kys/19:30; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:90;

TYKL/kys/19:154.

¹²⁹ Crawford 2008, 47.

¹³⁰ TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:18; TYKL/19:36; TYKL/kys/19:90.

¹³¹ TYKL/kys/19:154.

¹³² TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:36; Kuva 3.

Aineistossani albatrossien ja haikalojen pyydystämismenetelmät ja pyydystämiseen tarvittujen välineiden kuvaukset olivat keskenään hyvin samanlaisia. Tämän lisäksi ne myös vastaavat sisällöiltään muiden lähteiden kuvauksia albatrossien ja haikalojen pyydystämiseen liittyen.¹³³ Tämä viittaa siihen, että nämä menetelmät ja välineet olivat yleisesti merimiesten keskuudessa vakiintuneita. Albatrossien pyydystämiseen käytetty metallikolmio ja siihen kiinni jäänyt albatrossi on kuvattuna myös Ranskassa vuonna 1937 perustetun kansainvälisen purjelaivamerenkulkijoiden järjestön, A.I.C.H.:n (Amicale Internationale des Capitaines au Long Cours Cap Hornies), logossa, mikä itsessäänkin jo kertoo pyydystysmenetelmän laajasta tunnettavuudesta purjelaivamerenkulkijoiden keskuudessa. Pyydystysmenetelmien yhteneväisyys erilaisissa merimiesten tuottamissa dokumenteissa kertovat Sari Mäenpään mukaan myös pitkästä merieläinten pyydystämisen perinteestä ja toimintatavasta, joka on siirtynyt merimieheltä toiselle imitaation kautta oppimalla.¹³⁴

Etnologi Knut Weibust, joka on tutkimuksessaan keskittynyt tarkastelemaan syvänmerenpurjelaivoilla työskennelleiden merimiesten elämää, tuo ilmi kuinka kalastus ja pyydystys toimi myös laivan päällystössä ja muuta miehistöä yhdistävänä sosiaalisia eroja tasoittavana toimintana.¹³⁵ Laiva on erittäin hierakkinen yhteisö ja edeltäneissä laivayhteisöä tarkastelevissa tutkimuksissa sitä onkin verrattu esimerkiksi armeijan tai vankilan kaltaisiin hierarkkisiin organisaatioihin.¹³⁶ Rosenströmin mukaan laiva oli kuin oma pieni yhteiskuntansa, jolla oli omat tehtävänsä ja jolla vallitsivat omat sääntönsä.¹³⁷ Purjelaivojen kokoonpano muodostui päällystöstä ja muusta miehistöstä. Päällystö koostui alalle koulututtuneesta kapteenista sekä laivan koosta riippuen yhdestä tai kahdesta perämiehestä. Loput miehistön jäsenistä olivat laivalla vuoroissa työskenteleviä kansimiehiä sekä vain tiettyyn vuorokaudenaikaan työskenteleviä päivämiehiä. Päivämiehiin kuului esimerkiksi puosu, purjeentekijä, kirvesmies, stuertti ja kokki. Kansimiehet taas koostuivat vasta merimiesuransa alkutaipaleella olevista jungmanneista sekä kokeneemmista puolimatruuseista ja matruuseista. Kapteeni oli arvoasteikossa korkeimpana ja seuraavana alaspäin olivat perämiehet. Muu miehistö sijoittui arvoasteikossa perämiesten alapuolelle.¹³⁸ Päällystön jäsenillä oli yleensä säätyläistausta ja vielä 1800-luvun lopullakin päällystön ja muun miehistön välinen yhteiskunnallinen ero oli huomattava. Taustalla olevat luokkaerot, selkeä

¹³³ Weibust 1969, 120 & 123; Rosenström 1996, 73–74; Takalo 2017, 102–103; Mäenpää 2020b, 102–105.

¹³⁴ Mäenpää 2020b, 102 & 110.

¹³⁵ Weibust 1969, 123–125.

¹³⁶ Ks. esim. Lybeck 2000; Karjalainen 2007.

¹³⁷ Rosenström 1996, 114.

¹³⁸ Kallberg 2022, 79–81; Weibust 1969, 49–53; Hornborg 1965, 486–487.

kahtiajako päällystöön ja muuhun miehistöön – joka näkyi myös konkreettisesti esimerkiksi päällystön ja miehistön asuintilojen sijainnissa, koossa ja muissa puitteissa – ja selkeä käskynantojärjestys ilmensivät laivayhteisön sisäisiä virallisia hierarkioita ja valta-asetelmia. Virallisten hierarkioiden lisäksi laivoilla vallitsi kuitenkin myös epävirallisia, eli sosiaalisia hierarkioita, jotka määräytyivät muun muassa kokemuksen, taitotason ja maineen mukaan. Samankaltainen hierarkkisuus oli läsnä myös höyrylaivojen työyhteisöissä, vaikkakin esimerkiksi konemiehistö nousi kansimiehistöä tärkeämpään asemaan arvojärjestyksessä.¹³⁹

Laivan koko miehistön yhteistyö ja yhdessä tekeminen ilmeni omassa aineistossani sekä haikalojen että albatrossien pyydystämisen kuvauksissa. Haikalojen pyydystämisen kuvauksissa käy ilmi, kuinka vapaavahdin lisäksi myös laivan päällystö ja muu henkilökunta osallistuivat omalta osaltaan haikalojen pyydystämiseen: Yhdessä vastauksessa merimies kertoo, että haikalojen pyydystämistä valmistelessa laivan kapteenilta saatiin manillaköyttä ja laivan stuertilta¹⁴⁰ saatiin lihajätettä syötiksi.¹⁴¹ Toisessa vastauksessa kerrotaan kuinka laivan kirvesmies vastasi haikalan tappamisesta.¹⁴² Albatrossien pyydystämiseen liittyvissä vastauksissa tällaista työnjaon erittelyä ei kuitenkaan esiintynyt. Yhteistä albatrossien ja haikalojen pyydystämisen kuvauksissa oli kuitenkin se, että useassa niistä korostui miehistön yhdessä tekeminen. Haikalan laivan kannelle saaminen vaati monta miehistön jäsentä kiskomaan köyttä yhdessä.¹⁴³ Myös albatrossien kannelle vetämiseen osallistui useita miehistön jäseniä.¹⁴⁴ Köydestä vetäjillä oli yhteinen päämäärä eli haikalan tai albatrossin saaminen laivan kannelle, jonka eteen he yhdistivät voimansa. Selvien pyydystämiseen vaaditusta yhteistyöstä kertovien kuvausten lisäksi yhdessä tekeminen ilmeni muistelmissa myös sen kautta, että merimiehet käyttivät kirjoittaessaan ensimmäisen persoonan monikkomuotoa eli me-muotoa toiminnasta kerrottaessa.

Weibust kuvailee erilaisten isomprien merieläinten kuten delfiinien ja haiden pyydystämistä eräänlaisena speaktaakkelimaisena, dramaattisena ja myös vaarallisena tapahtumana, joka toi merimiehille ja satunnaisille laivassa mukana matkaaville matkustajille jännitystä ja vaihtelua

---

¹³⁹ Kirvesniemi & Mäenpää 2016, 140–147; Karjalainen 2008, 76; Rosenström 1996, 117–118; Weibust 1969, 49–54.

¹⁴⁰ Stuertilla viitataan tässä muistelmassa purjelaivan kokkiin. Purjelaivan koosta ja varustelusta riippuen joissain laivoissa saattoi olla sekä kokki että stuertti tai vain jompikumpi. Heidän työnkuvansa ja osaamisalueensakin vaihtelivat, mutta pääsääntöisesti molemmat vastasivat laivan ruoasta. Ks. Weibust 1969, 313.

¹⁴¹ TYKL/kys/19:18.

¹⁴² TYKL/kys/19:36.

¹⁴³ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:71.

¹⁴⁴ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:67; TYKL/kys/19:71; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:112.

tasapaksuun arkeen merellä.¹⁴⁵ Pyydystystapahtuman jännittävyys ja vaarallisuus tulee ilmi myös omassa aineistossani etenkin haikalojen pyydystämisen kuvausten yhteydessä. Haikalalan pyydystyksessä niin sanotun jännittävyyden kohokohdan voidaan nähdä olevan pyydystystapahtuma itsessään ja etenkin hain kannelle vetäminen. Tämä näkyy etenkin erään aineistoni merimiehen muistelmaan kohdassa, jossa hän kuvaa haikalojen pyydystämistä: ”Koko vapaa vahti oli valmiina milloin hai iskisi koukkuun. Heti kun se tarttui koukkuun, alkoi köydestä veto, joka toisinaan oli hyvinkin kovaa vetoa kalan ponnistellessa vastaan.”¹⁴⁶

Albatrossien pyydystämisen kohdalla pyydystystapahtuman jännittävyys ei kuitenkaan samalla tavalla ilmene aineistossani. Haikalalan saaminen laivan kannelle ja sen taltuttaminen laivassa oli kokonaisuudessaan haastavampaa verrattuna albatrossin pyydystämiseen. Yksi merimies kuvaileekin kuinka albatrossin tarttuessa syöttiin ”oli se helppo vetää laivaan”.¹⁴⁷ Merimiehet saattoivat pyydystää kerralla useitakin albatrosseja laivan kannelle.¹⁴⁸ Muutamat aineistoni merimiehet kuvailevat kuinka albatrossit eivät suuren kokonsa ja painonsa vuoksi pystyneet nousemaan lentoon laivan kannelta, joten ne voitiin kannelle vetämisen jälkeen päästää irti pyydyksestä.¹⁴⁹ Albatrosseja ei siis tarvinnut haikalojen tavoin sitoa kiinni eläinten vapaan liikkumisen estämiseksi. Näin ollen albatrossit olivat merimiehille saaliina helpompia käsitellä kuin haikalat. Albatrossien pyydystäminen ei myöskään ehkä tästä syystä tarjonnut

merimiehille haikalojen pyydystämisen kaltaista jännittävyttä ja vaarallisuuden tunnetta.

Kuva 1. Albatrosseja kolmimastoparkki Sylfidin kannella. Taka-alalla merimiehiä levittämässä erään albatrossin siipiä. Kuvaaja tai tarkka kuvausaika ei tiedossa. Sylfid purjehti Suomen lipun alla vuosina 1898–1923. SMK88002:44a. Suomen merimuseon kuvakokoelma.

¹⁴⁵ Weibust 1969, 119–121.

¹⁴⁶ TYKL/kys/19:18.

¹⁴⁷ TYKL/kys/19:26.

¹⁴⁸ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:154. Kuva 1.

¹⁴⁹ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:90.

Kuva 2. Nelimastoparkki Archibald Russellin miehistöä esittelemässä aluksen peräkannella pyydystämänsä albatrossia. Kuvausaika 1935–1936. Kuvaaja ei tiedossa. FMV66:2. Forum Marinumin kuvakokoelma.

Albatrossien ollessa laivan kannella niitä usein merimiesten toimesta tutkittiin, ihasteltiin sekä niiden siipiä leviteltiin ja siipiväliä mitattiin.¹⁵⁰

Erään merimiehen tekstissä mainitaan myös, kuinka miehistö ruokki laivan kannella olevia albatrosseja leipäpaloilla.¹⁵¹ Laivan kannelle pyydystetyistä albatrosseista otettiin merimiesten toimesta myös valokuvia.¹⁵² Yleensä näissä valokuvissa kuvattuna on albatrossi, jonka siivet ovat merimiesten toimesta levitettyinä. Joissain näissä valokuvissa toistuu myös tietynlainen asetelma, jossa laivan miehistöä, ehkä jopa kyseisen albatrossin pyydystämiseen osallistuneita, on kerääntynyt siivet levitettyinä olevan albatrossin ympärille.¹⁵³ Myös pyydystetyistä haikalosta löytyy merimiesten toimesta otettuja valokuvia, joissa on kuvattuna laivan miehistöä pyydystetyn haikalan kanssa.¹⁵⁴ Tällaiset eläinten kanssa otetut valokuvat ilmentävät merimiesten suhdetta kyseisiin eläimiin sekä merieläinten kohtaamiseen ja pyydystämiseen liittyvää miehistön yhdessä tekemistä.

Sari Mäenpään mukaan etenkin 1900-luvun alun purjelaivoilla otetut kuvat albatrosseista ovat toimineet sekä matkamuistoina että pyydystäjän sankarillisuuden kohottamisen välineenä.¹⁵⁵ Valokuvien kautta saatettiin myös pyrkiä välittämään purjelaivakauden merimiesten läheistä suhdetta ympäröivään luontoon ja sen eläimiin. Tämän myötä tällaisten valokuvien ottaminen saattoi toimia purjelaiva-aikakauden merimiesten kulttuurin viimeisten vuosikymmenten ikuistamisena ja nostalgiana.¹⁵⁶ Merimiesten elämä ja kulttuuri eli monella tapaa murroskautta 1900-luvun taitteessa ja etenkin 1900-luvun alkupuolella, jolloin koneellisten laivojen osuus

¹⁵⁰ Mäenpää 2020b, 104; Rosenström 1996, 74; TYKL/kys/19:25.

¹⁵¹ TYKL/kys/19:90.

¹⁵² Mäenpää 2020b, 104–107; Rosenström 1996, 74.

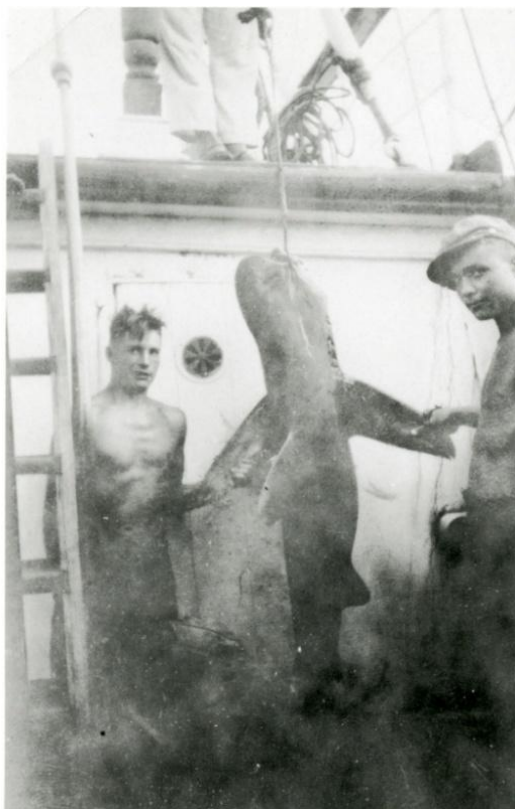
¹⁵³ Mäenpää 2020a, 144–145; Kuva 1 ja Kuva 2.

¹⁵⁴ Kuva 3.

¹⁵⁵ Mäenpää 2020a, 144–145; Mäenpää & Hutri & Hyvärinen 2010, 87–88.

¹⁵⁶ Mäenpää 2020a, 144–145 & 149–150.

valtameriliikenteessä oli yhä enenevässä määrin syrjäyttämässä purjelaivojen pitkän aikakauden. Kuitenkin Suomessa pitkää merimatkaa kulkevia kauppalaivoja oli käytössä vielä paljon verrattuna muuhun Eurooppaan. Valtaosa valtameriliikenteessä kulkevista aluksista oli jo ennen ensimmäistä maailmansotaa siirtynyt purjevoimasta höyryvoimaan, kun taas Suomessa sama kehitys tapahtui vasta maailmansotien jälkeen.¹⁵⁷ Tutkimusaineistossani ei kuitenkaan mainittu nimenomaan albatrossien tai haikalojen valokuvaamista, vaikkakin yksi aineistoni merimies kertoi joidenkin miehistön jäsenten harrastaneen merillä myös valokuvaamista.¹⁵⁸ Valokuvaamisen mainintojen puuttuminen tutkimusaineistossani johtuu luultavasti siitä, että vaikkakin kamerat ja valokuvaus oli 1900-luvun taitteessa jo yleistymään päin, ei se silti ollut yleinen harrastus kaikkien yhteiskuntaluokkien keskuudessa. Luultavasti päällystöllä, joista suuri osa vielä 1800-luvun lopulla olivat säätyläistaustaisia, oli varallisuutensa myötä paremmat mahdollisuudet valokuvausharrastukseen kuin

Kuva 3 Purjelaivan miehistöä pyydystämänsä hain kanssa. Kuvauspaikkana s/v Killoran tai s/v Viking. Kuvaaja ei tiedossa. Tarkka kuvausaika ei tiedossa, mutta se sijoittuu 1930-luvulle. SMK200002:81. Suomen merimuseon kuvakokoelma.

pääsääntöisesti työväestöön kuuluvilla miehistön jäsenillä.¹⁵⁹ Suosituksi harrastukseksi merimiesten keskuudessa valokuvaus nousi vasta 1960–1970-luvuilla.¹⁶⁰ Tällaisia merimiesten toimesta otettuja valokuvia 1900-luvun taitteesta on kuitenkin olemassa paljon esimerkiksi eri museoiden kuvakokoelmissa, joten eläinten valokuvaamisen käytäntöä osana merimiesten ja albatrossien sekä merimiesten ja haikalojen kohtaamisia ei voida sivuuttaa.

Kannelle kiskottuja haikalojakin tutkiskeltiin ja mitailtiin, mutta aineistoni pyydystämiseen liittyvien kuvausten perusteella sen jälkeen, kun haikala oli saatu rauhoittumaan tai tajuttomaksi, sitä alettiin lähes heti tappamaan.¹⁶¹ Kannelle vedettyjä haikaloja ei siis pidetty elossa vaadittua pidempää aikaa. Haikalojen vatsakin saatettiin viiltää auki,

¹⁵⁷ Kaukiainen 2008, 368.

¹⁵⁸ TYKL/kys/19:90.

¹⁵⁹ Kirvesniemi & Mäenpää 2016, 146; Lybeck 2000, 39–40.

¹⁶⁰ Tikkanen 1993, 56.

¹⁶¹ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:90.

jotta nähtiin mitä eläin oli syönyt.¹⁶² Kahden merimiehen vastauksessa ilmenee, kuinka pyydystetyn haikalan vatsasta oli löytynyt myös eläviä poikasia, joita sitten koko miehistön kesken ihmeteltiin.¹⁶³

Yksi merkittävä eroavaisuus haikalojen ja albatrossien pyydystämisen kuvauksissa liittyykin siihen tapettiinkö eläin vai päästettiinkö se vapaaksi pyydystämisen jälkeen. Pyydystetyt haikalat tapettiin aina kun taas albatrossien kohdalla aineistossani ilmenee myös tapauksia, joissa pyydystetyt albatrossit lopulta vapautettiin merimiesten toimesta.¹⁶⁴ Albatrossien tappaminen ilmeni aineistossani epäsuorasti, kun esimerkiksi kerrottiin albatrossin eri osien käytöstä käsityömateriaaleina tai ravintona. Näitä käsitellen tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Albatrossien tappamatta jättämisestä kerrottiin myös osana albatrosseihin liittyvästä uskomuksesta kertomista. Uskomuksen mukaan albatrossin tappamisesta seuraa huonoa onnea. Tätä uskomusta käsitellen tarkemmin luvussa 4.3.

4.2 Pyydystettyjen eläinten materiaallinen hyödyntäminen

Merimiehet hyödynsivät pyydystettyjä albatrosseja ja haikaloja myös monin tavoin materiaalisesti. Albatrossit ja haikalat toimivat ravinnon lisäksi myös merimiesten käsitöiden raaka-aineiden lähteinä. Käsitöiden tekeminen kuului merimiesten vapaa-ajanviettopoihin levon, vaatteiden pesun ja huollon lisäksi. Erilaisia käsitöitä valmistettiin merimiesten toimesta vielä pitkälle 1900-luvulle asti, vaikkakin koneella liikkuvien alusten työtahdin kiristymisen myötä niiden tekemiseen ei ollut purjelaivoihin verrattuna samalla tavalla aikaa. Perinteisimpiin merimiesten käsitöihin kuului erilaisten köysitöiden, laivamallien ja pullolaivojen tekeminen. Materiaaleina hyödynnettiin kaikkea mitä oli saatavilla, mikä tarkoitti sitä, että laivalla mukana olevien materiaalien, kuten köysien ja puun, lisäksi materiaaleja ammennettiin myös ympäröivästä luonnosta ja eläimistä.¹⁶⁵ Meriympäristö nähtiin 1800- ja 1900-luvulla ihmisten luonto- ja eläinsuhteeseen liittyvän hyötyajattelun kautta ehtymättömänä merellisten resurssien aarreaittana.¹⁶⁶ Pyydystetyistä ja tapetuista albatrosseista otettiin talteen linnun pääkallo, nokka, untuvat ja siipiluut. Haikaloista talteen saatettiin ottaa hain ihoa, selkäranka, leuat hampaineen, pyrstö, selkäevä ja hain maksasta

---

¹⁶² Latva 2019b, 113–115.

¹⁶³ TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:71.

¹⁶⁴ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:90.

¹⁶⁵ Beck 1973, 181–182; Rosenström 1996, 72–74; Tikkanen 1993, 53–55; Weibust 1969, 107–112.

¹⁶⁶ Latva 2021, 31–34.

saatavaa öljyä. Näitä pyydystettyjen merieläinten osia raaka-aineenaan hyödyntäen merimiehet valmistivat käsitöinä erilaisia koriste- ja käyttöesineitä.¹⁶⁷

Omassa tutkimusaineistossani albatrossien ja haikalojen materiaallinen hyödyntäminen, eli se mitä osia näistä pyydystetyistä ja tapetuista eläimistä otettiin talteen ja mitä niille tehtiin, ilmeni suurimmassa osassa merimiesten muistelmista eläinten pyydystämisen kuvailun yhteydessä sekä vapaa-aikoina laivoilla tehdyistä käsitöistä kerrottaessa. Lihan hyödyntäminen ravintona ilmeni muutamien merimiesten muistelmissa osana jotain tapauskertomusta.

Laivaa ympäröiviä merieläimiä pyydystettiin luonnollisesti myös tuoreen lihan saannin takia, sillä se tarjosi etenkin purjelaivoilla usein yksitoikkoiseen ja yksinkertaiseen ruokavalioon toivotun lisän. Purjelaivoilla ruoka oli melko yksitoikkoista eikä tuoretta lihaa ollut juuri lainkaan. Suurimmassa osassa purjelaivoista ei ollut vielä kylmälaitteita ruoan säilytykseen, ja vaikka sellainen laivalla sattui olemaan ei se välttämättä kestänyt trooppisten merialueiden lämpimiä olosuhteita. Merimiesten ruokavalio koostui lähinnä eri tavoin säilötystä, kuten suolatusta ja kuivatusta lihasta, palkokasveista, juureksista ja leivästä. Pitkille jopa monia kuukausia kestäville merimatkoille saatettiin kyllä ottaa mukaan myös eläviä ruoaksi tarkoitettuja eläimiä kuten sikoja tai kanoja. Eläimet teurastettiin muun muonan loppuessa, miehistön kyllästyessä säilöttyyn lihaan tai erilaisten juhlapäivien, kuten joulun tai pääsiäisen kunniaksi.¹⁶⁸ Höyrylaivoilla kylmäsäilytystilat alkoivat olla riittävän isoja, että niihin voitiin varastoida enemmän tuoretta lihaa, kalaa, kasviksia ja maitotuotteita. Myös nopeampien matkojen myötä laivojen ruokahuolto helpottui ja monipuolistui. Tuoretta lihaakin oli enemmän tarjolla.¹⁶⁹

Aineistossani albatrossien lihan hyödyntäminen merimiesten ravintona ja ruokana ilmenee kahden merimiehen vastauksessa. Toinen näistä merimiehistä kertoo, että jos pyydystetty albatrossi tapettiin linnusta otettiin syötäväksi ”lihavimmat palat”.¹⁷⁰ Toinen taas kertoo, kuinka ”niistä keitettiin myöskin maukasta soppaa”.¹⁷¹ Albatrosseja saatettiin siis pyydystää myös ruoaksi, vaikkakin jotkut merimiehet eivät hyväksyneet niiden tappamista.¹⁷²

Merimiesten vanhojen uskomusten mukaan niiden tappamisen uskottiin tuovan huonoa onnea.

¹⁶⁷ Luecke 2021, 65–68; Rosenström 1996, 74; Weibust 1969, 121–123.

¹⁶⁸ Takalo 2017, 86–90; Rosenström 1996, 61–62.

¹⁶⁹ Takalo 2017, 123–127.

¹⁷⁰ TYKL/kys/19:1.

¹⁷¹ TYKL/kys/19:71.

¹⁷² Takalo 2017, 106; Weibust 1969, 97 & 123

Tähän albatrosseihin liittyvään uskomukseen ja sen myötä aineistossanikin esiintyviin ristiriitaisuuksiin palaan tarkemmin luvussa 4.3.

Haikalojen jatkokäyttö ruokana ilmenee aineistossani kahdessa merimiehen vastauksessa, vaikkakaan kummassakaan ei kerrota haikalan lihan syömisestä tai sen valmistamisesta ruoaksi. Toisen merimiehen vastauksessa asia tulee esiin erään tapauskertomuksen yhteydessä, jossa hän kertoo ajasta työskennellessään 1900-luvun alussa teräsrunkoisella rahtipurjealuksella. Aluksen neljä kuukautta kestäväällä matkalla Perun Mollendosta Australiaan Sydneyhyn ruokavarastot alkoivat matkan loppua kohden vähenemään niin paljon, että miehistö yritti pyydystää myös haikaloja ruoakseen siinä kuitenkin onnistumatta: ”Vielä tämän matkan viime viikkoina loppui kaikki liha ja perunat. Jauhojakin piti säästään käyttää. Koitettiin pyydystää haitakin syödäksemme, mutta ei onnistunut kun ei ollut lihaa syötiksi.”¹⁷³ Tässä tapauksessa hain lihaa oltaisiin syöty, sillä laivan huono ruokatilanne sen vaati. Toinen aineistoni merimiehistä taas kertoo kuinka pyydystetystä haikalasta ”ei mitään kelvannut syötäväksi”. Muutamissa muissa lähteissä kuitenkin mainitaan, että jotkut merimiehet saattoivat syödä pienempiä haikalalajeja.¹⁷⁴ Hain lihaa kuitenkin pidettiin yleisesti melko mauttomana ja sitä saatettiin verrata kotimaassa väheksytyyn haukeen.¹⁷⁵ Yhdessä aineistoni vastauksessa käy myös ilmi, kuinka laivan ruokatilanteen huonontuessa kapteenin käskystä koko miehistö rupesi kalastamaan lisäravintoa laivaa ympäröivästä merestä, josta he lopulta saivatkin useita pieniä haikaloja, mutta syömisen sijaan miehistö käytti näitä haikaloja syötteinä isomman ja paremman saaliin toivossa.¹⁷⁶ Oman aineistoni ja muiden aiheesta kertovien lähteiden perusteella merimiehet kyllä söivät hain lihaa joissain tapauksissa, mutta ei ehkä niin mielellään. Varsinkin jos muutakin lihaa ja kalaa oli laivassa saatavilla tai laivan ympäristössä ongittavana. Ruoaksi pyydystetyistä eläimistä haikaloja ja albatrosseja yleisempiä olivat esimerkiksi bonitot, tonnikalat, lentokalat, delfiinit ja kilpikonnat.¹⁷⁷ Siihen, ettei haikalojen lihaa haluttu syödä saattoi vaikuttaa myös Rosenströmin mainitsema seikka, jonka mukaan merimiehet ajattelivat haikalojen syövän mereen haudattuja merimiehiä ja näin ollen haikaloja syödessään merimies söisi samalla myös menehtyneitä tovereitaan.¹⁷⁸

---

¹⁷³ TYKL/kys/19:1.

¹⁷⁴ Takalo 2017, 103; Rosenström 1996, 97.

¹⁷⁵ Tuurnala 2019, 66; Takalo 2017, 103.

¹⁷⁶ TYKL/kys/20:6.

¹⁷⁷ Takalo 2017, 103–106; Rosenström 1996, 62; Weibust 1969, 89–90; TYKL/kys/19:71; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:154.

¹⁷⁸ Rosenström 1996, 96–97.

Aineistossani mainittuja lihan lisäksi talteen otettuja albatrossien osia olivat linnun pääkallo, nokka, untuvat, siipiluut ja räpylät. Aineistoni merimiesten muistelmissa ilmenee muutamiaakin tapoja, miten näitä albatrossin eri osia hyödynnettiin merimiesten valmistamien käsitöiden raaka-aineena: Pyydystetyn albatrossin nokka säilytettiin ja se saatettiin hyödyntää pyydystetyn haikalan selkänikamista valmistetun kävelykepin kädensijana.¹⁷⁹ Tämän käyttötavan lisäksi nokka tai kokonainen albatrossin pää saatettiin asettaa pelastusrenkaan keskelle, jolloin siitä tuli koriste-esine esimerkiksi seinälle ripustettavaksi.¹⁸⁰ Albatrossin nokkaa hyödynnettiin myös vaatenaulakoiden valmistamisessa, kun lintujen nokkia

Kuva 4 Hain selkärangan nikamista valmistettu kävelykeppi, joka on kuulunut Suomen Joutsenen toisella merimatalla purjehtineelle Maunu Auviselle. FME219:1. Forum Marinumin esinekokoelma. Kuvaaja: Jorma Kontio.

kiinnitettiin puiseen lautaan kaiverrettuihin koloihin. Linnun siipiluista taas saatettiin veistää piipun varsia ja räpylöistä valmistaa tupakkakukkaroita.¹⁸¹ Albatrossin höyhenpeitteestä yksi merimies kertoo valmistaneen itselleen linnun untuvilla täytetyn tyynyn.¹⁸² Nämä kaikki aineistossani esiintyvät albatrossien eri osien jatkokäyttötavat käsitöiden raaka-aineina ilmenevät myös muissa lähteissä, joissa merimiesten laivoilla tekemiä käsitöitä käsitellään.¹⁸³

Haikaloista talteen otetuiksi osiksi aineistossani mainittiin hain selkäranka, leuat hampaineen, pyrstö ja selkäevä. Haikalan leukaluista irrotetuista hampaista merimiehet valmistivat erilaisia koriste-esineitä, kuten kaulakoruja ja kellonperän riipuksia.¹⁸⁴ Hain selkärangan nikamista taas valmistettiin merimiesten toimesta kävelykeppejä.¹⁸⁵ Muutama aineistoni merimies myös selostaa miten tällainen kävelykeppi

¹⁷⁹ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:30; TYKL/kys/19:154.

¹⁸⁰ TYKL/kys/19:25.

¹⁸¹ TYKL/kys/19:1.

¹⁸² TYKL/kys/19:67.

¹⁸³ Weibust 1969, 123.

¹⁸⁴ TYKL/kys/19:18; Rosenström 1996, 74.

¹⁸⁵ Luecke 2021, 65–68; Rosenström 1996, 73–74; Weibust 1969, 121; Kuva 4.

valmistettiin: Ensin selkärangan nikamat puhdistettiin vedessä keittämällä ja hiekkapaperilla hankaamalla, jonka jälkeen ne yksitellen pujotettiin joko paksuun rautapuikkoon tai jalopuusta veistettyyn keppiin. Jalopuusta valmistettu keppi öljyttiin ja lakattiin viimeistelyvaiheessa. Joskus saatettiin kävelykepin kahvaksi laittaa myös aiemmin pyydystetyn albatrossin leuat tai kokonainen pääkallo.¹⁸⁶ Hain nahkan säilyttämisestä tai sen hyödyntämisestä käsitöiden raaka-aineena, eikä myöskään hain maksan öljyn talteen ottamisesta ollut omassa aineistossani mainintoja. Weibust ja Rosenström kuitenkin kuvaavat, kuinka hain nahasta saatettiin valmistaa vöitä ja kuivatettuna sitä voitiin myös hyödyntää hiekkapaperin tavoin laivan puhdistuksessa. Hain maksan öljyä taas saatettiin hyödyntää öljylampuissa.¹⁸⁷

Kuten edellä on kuvattu, merimiehet siis hyödynsivät monin eri tavoin sekä albatrossien että haikalojen eri osia laivoilla käsityönä tekemiensä käyttö- ja koriste-esineiden raaka-aineina. Käsityöesineitä valmistettiin omaan käyttöön, mutta myös myyntitavaraksi. Yksi aineistoni merimies kertoo myyneensä hain selkärangan nikamista valmistamansa kävelykepin eräässä

Kuva 5 Kuivattu ja lakalla käsitelty hain pyrstöevä. Esineen luettelointitietoihin merkitty matkamuistoksi. SIE19877. Forum Marinumin esinekokoelma. Kuvaaja: Jorma Kontio.

laivamatkansa välisatamassa.¹⁸⁸ Eläinperäisistä raaka-aineista valmistettuja käsityöesineiden lisäksi eläinten osia tai jopa kokonaisia eläimiä myytiin tai lahjoitettiin maissa yksityisille keräilijöille, kouluille ja museoille.¹⁸⁹ Tällaisia merimiesten valmistamia ja ympäri maailmaa keräämiä esineitä saatettiin lahjoittaa myös merimieskirkoille, joista ne ovat myöhemmin päätyneet osaksi museoiden esinekokoelmia.¹⁹⁰ Monien suomalaista merenkulkua tallentaneiden museoiden esinekokoelmista löytyykin paljon merimiesten tai heidän omaisten toimesta lahjoitettuja haikaloihin ja albatrosseihin liittyviä esineitä.¹⁹¹

¹⁸⁶ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:21; TYKL/kys/19:30; TYKL/kys/19:154.

¹⁸⁷ Rosenström 1996, 74; Weibust 1969, 122.

¹⁸⁸ TYKL/kys/19:21.

¹⁸⁹ Mäenpää 2020, 144; Mäenpää & Hutri & Hyvärinen 2010, 90–91; Koivunen 2015, 48, 57 & 60–61.

¹⁹⁰ Nieminen 2003, 58–59.

¹⁹¹ Esimerkkeinä tällaisista esinekokoelmista löytyvistä esineistä Kuva 4, Kuva 5 ja Kuva 6, jotka kaikki kuuluvat Turussa sijaitsevan Forum Marinum -merimuseon esinekokoelmiin.

Kuva 6. Albatrossin nokka. SIE20254. Forum Marinumin esinekokoelma. Kuvaja: Jorma Kontio.

Eläinperäisten käsityöesineiden lisäksi eläimistä talteen otetut ja puhdistetut luut, sekä muut eläinten osat saattoivat myös itsessään toimia merimiehille koriste-esineinä ja kuriositeetteina, joita vietiin kotiin matkamuistoina.¹⁹² Yksi

aineistoni merimies kertoo, kuinka hänen oli tarkoitus viedä matkalla pyydystetyn hain pyrstö kotiin matkamuistoksi, mutta laivassa olevat rotat olivat päässeet kuivumaan laitettuun pyrstöön käsiksi.¹⁹³ Merimiesten kotiin viemät matkamuistoesineet saattoivat toimia merimiehille muistutuksena jostain tietystä elämän ajanjaksosta, merimatkasta, yksittäisestä kohtaamisesta eläimen kanssa tai tämän eläimen pyydystämistapahtumasta. Tällaiset merimiesten kotona esillä olevat esineet saattoivat korostaa niiden omistajan merimiesidentiteettiä. Samalla nämä haikaloihin ja albatrosseihin liittyvät esineet välittivät ja loivat myös kotipuolella asuville ihmisille mielikuvia näistä normaalisti suomalaisen elinympäristöön kuulumattomista eksoottisina koetuista eläimistä. Tällaiset merimiesten matkoiltaan kotiin tuomat esineet saattoivat joillekin ihmisille olla ainoita kosketuksia kaukasiin maihin, sekä niiden luontoon ja eläinlajeihin.

Pyydystetyistä eläimistä talteen otetuilla osilla – etenkin haikalan pyrstön ja selkäevän tapauksissa – oli muitakin merkityksiä ja tarkoituksia merimiehille. Pyydystetyn ja tapetun haikalan pyrstön ja selkäevän poisleikkaaminen ja talteen ottaminen ilmenee kahden aineistoni merimiehen vastauksissa.¹⁹⁴ Toinen näistä merimiehistä kertoo hain pyrstöstä seuraavaa: ”Jos pyrstö oli iso ja komea, naulattiin se laivan liivaripuomin päähän. Jos siellä oli entinen, niin se poistettiin.”¹⁹⁵ Kyseinen merimies ei kuitenkaan selvennä miksi näin oli tapana tehdä. Rosenström ja Weibust tuovat ilmi, kuinka laivan keulapuomiin naulatun hain selkä- tai pyrstöevän uskottiin tuovan laivalle ja sen miehistölle hyvää onnea sekä ylläpitävän

¹⁹² Weibust 1969, 122. Koivunen 2015, 48 & 60–61.

¹⁹³ TYKL/kys/19:36.

¹⁹⁴ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:36.

¹⁹⁵ TYKL/kys/19:18.

hyvää tuulta.¹⁹⁶ Haikalat, erityisesti makohait ja valkohait, ovat tunnettuja niiden nopeudesta.¹⁹⁷ Niinpä syy sille miksi puomiin naulattiin juuri hain evä, saattoi liittyä tähän haikaloihin liitettyyn nopeuteen, sillä myös laivalle toivottiin nopeutta.

Sääolojen vaihteluiden ennustamisen lisäksi purjelaiva-aikakauden merenkulkijoiden keskuudessa uskottiin, että säähän ja tuulen voimakkuuteen oli mahdollista vaikuttaa myös tiettyjä toimia tekemällä.¹⁹⁸ Rosenströmin tutkimusaineistossakin ilmenee haikalan pyrstöevän vaihtaminen toiseen: Tämä merimies kertoo kuinka tuulen laantuessa keulapuomiin naulattu haikalan evä ei enää toiminut, joten se vaihdettiin uuteen evään heti kun miehistö oli saanut pyydettyä uuden haikalan.¹⁹⁹ Tässä esimerkissä evän voima kuvattiin hiipuvaiseksi ja sen vuoksi se piti aika ajoin vaihtaa uuteen. Vaikka oman aineistoni merimiehen vastauksessa keulapuomiin naulattu hain pyrstöevä onnenkaluna tai tuulta nostattavana taikakaluna ei käy suoraan ilmi, se, että hän päättää muistelijana kertoa pyrstön naulaamisesta puomiin sekä sen vaihtamisesta uuteen kertoo siitä, että tapa itsessään oli merimiehelle tuttu ja hänellä oli siitä jonkinlaista omakohtaista kokemusta. Voi olla, että hänen merenkulunaikanaan haikalan eviin liittyviin uskomuksiin ei entisaikojen lailla enää uskottu, mutta niistä alkunsa saaneet toimintatavat kuitenkin jatkoivat elämäänsä merimiesten keskuudessa. Toisin sanoen tapa on pysynyt samana, mutta merkitykset niiden takana ovat saattaneet muuttua siinä missä merimiehiä ympäröivä maailmakin.²⁰⁰

Tässä jo edellä mainitussa aineistoni merimiehen muistelmakohdassa hain pyrstöstä ja sen jatkokäytöstä kertoessaan merimies korostaa, että hain pyrstön tuli olla iso ja jollain tavoin komea, jotta se kelpasi liivaripuomiin naulattavaksi. Liivaripuomi sijaitsi purjelaivan keulapuomissa eli hyvin näkyvällä paikalla. Tällöin hain pyrstöevä naulattiin siis sellaiselle paikalle, josta muidenkin laivojen miehistöt ja satamien ihmiset saattoivat sen nähdä. Rosenströmin ja Weibustin mukaan purjelaivan keulapuomiin naulattu hain pyrstö osoitti muille ihmisille, että kyseinen purjelaiva oli syvänmerenpurjelaiva eli alus, joka teki pitkiä valtamerimatkoja lyhyempien matkojen sijaan.²⁰¹ Tämän tavan kautta valtamerimatkoja tekevien purjelaivojen miehistöt siis pyrkivät erottautumaan muista merimiehistä, jotka työskentelivät lyhyemmillä matkoilla liikennöivillä aluksilla. Haikalan pyrstö saattoi toimia

---

¹⁹⁶ Rosenström 1996, 73 & 95; Weibust 1969, 122.

¹⁹⁷ Crawford 2008, 38–39.

¹⁹⁸ Beck 1973, 101.

¹⁹⁹ Rosenström 1996, 95.

²⁰⁰ Hiltunen 2022, 17–18.

²⁰¹ Rosenström 1996, 73; Weibust 1969, 122.

myös eräänlaisena konkreettisena voitonmerkkinä siitä, että miehistö oli yhteisvoimin onnistunut pyydystämään ja tappamaan haikalan. ”Ison ja komean” haikalan pyrstön esittely kohotti laivan miehistön itsetuntoa ja yhteishenkeä, sekä välitti laivan miehistön vahvuutta ja hyvää yhteistyökykyä kaikille, jotka näkivät keulapuomiin naulatun hain pyrstön.²⁰²

Merimiehet pyrkivät monin tavoin erottautumaan toisista ammattiryhmistä, kuten maatyöläisistä, merisotilaista ja kalastajista. Tämän lisäksi etenkin purjelaivoilla työskentelevät merimiehet pyrkivät erottautumaan höyrylaivoilla työskentelevistä merimiehistä.²⁰³ Niinpä hain pyrstön näkyvälle paikalle naulaamisen tavan voidaankin katsoa liittyvän merimiesten haluun pyrkiä erottautumaan joistain tietyistä ryhmistä, kuin myös haluun korostaa ja ilmentää tietynlaista merimieheyttä ja merimiesidentiteettiä. Purjelaivojen ja höyrylaivojen vastakkainasettelu kytkeytyy myös purjelaivojen ja purjelaivoilla työskentelyn romantisointiin ja nostalgisointiin, jota esiintyi etenkin merenkulun teknologisen murroksen aikaa käsittelevissä merimiesten muistelmissa sekä merikirjallisuudessa, jota julkaistiin Suomessa huomattava määrä nimenomaan 1900-luvulla. Purjelaivoilla luonnon ja sen eläinten koettiin olevan höyrylaivoilla työskentelyyn verrattuna enemmän läsnä ja merkittävä osa elämää ja työtä laivoilla.²⁰⁴ Siispä keulapuomiin naulatun pyydystetyn hain pyrstö saattoi myös kuvastaa purjelaivoilla työskentelevien merimiesten läheistä suhdetta purjelaivaa ympäröivään luontoon ja merieläimiin, mikä saatettiin kokea koneella liikkuvien alusten yleistymisen myötä yhä enenevissä määrin katoavaksi tavaksi elää ja työskennellä merillä. Samalla sen kautta saatettiin myös ylläpitää tai kunnioittaa purjelaivoilla työskennelleiden merimiesten vanhoja uskomuksia ja tapoja.

4.3 Merimiesten uskomusperinteessä

Merimiesten uskomusperinteestä löytyy pitkälti samanlaisia aineksia maalla esiintyneen uskomusperinteen kanssa. Nämä eri ainekset ovat mukautuneet osaksi laivan ja merimiesten elämän toimintaympäristöjä. Folkloristi Marika Rosenström tuo ilmi, kuinka esimerkiksi etiäiset, laivanhaltijat, yliluonnollisiksi mielletyt kohtaamiset ja ilmiöt, hyvä ja huono onni sekä niitä säätelevät eri käytännöt, säännöt ja kiellot esiintyvät myös merimiesten uskomusperinteessä.²⁰⁵ Merimiesten uskomusperinne ja sen eri ainekset olivat varsinkin pitkiä

²⁰² Hiltunen 2022, 17.

²⁰³ Kallberg 2022, 207–214; Kallberg 2022, 208 [Heimerdinger 2005, 315–317]; Rosenström 1996, 114–115; Weibust 1969, 429–432.

²⁰⁴ Mäenpää 2020a, 138–139; Mäenpää 2020b, 102 & 109; Uola 2004, 27–56.

²⁰⁵ Rosenström 1996, 92–97.

merimatkoja tekevien merimiesten keskuudessa erittäin kansainvälisiä, sillä tällaisten laivojen miehistöt saattoivat koostua monistakin eri kansallisuuksista, jolloin eri tavat ja perinteet mitä luultavimmin sekoittuivat ja välittyivät puolin ja toisin.²⁰⁶

Näiden edellä mainittujen myös maalla ilmenevien uskomusperinneaineisten lisäksi merimiesten uskomusperinteeseen liittyvät myös laivaa ympäröivään luontoon ja eläimiin liittyvien enteiden tulkitseminen sekä erilaiset toimet ja säätaiat, joiden avulla pyrittiin vaikuttamaan merellä vallitseviin vaihteleviin ja epävakaisiin olosuhteisiin.²⁰⁷ Edellisessä luvussa esittelemäni uskomus hain pyrstöevän keulapuomiin naulaamisesta liittyy nimenomaan näihin merimiesten keskuudessa tehtyihin säätaikoihin. En kuitenkaan tässä luvussa käsittele kyseistä uskomusta, sillä pyrstöevä ei ilmennyt omassa aineistossani muistelijoiden toimesta taikakaluna. Myös eläimiin ja niiden toimintaan liittyviä enteitä olen tarkastellut haikalojen ja albatrossien tarkkailua ja pyydystämistä käsittelevässä luvussa, sillä aineistossani esiintyvä albatrosseihin liittyvä enne esiintyi aineistossani nimenomaan eläinten ja niiden toiminnan tarkastelun kontekstissa.

Albatrosseihin ja haikaloihin liittyvät uskomukset ilmenivät suurimmassa osassa tutkimusaineistoni vastauksissa kohdissa, joissa vastaaja oli kyselyn esitteen kysymyksen johdattamana kertonut merimiesten keskuudessa esiintyneistä uskomuksista. Osassa vastauksista albatrosseihin ja haikaloihin liittyvät uskomukset kerrottiin kuitenkin myös osana pyydystämisestä kertomista tai osana jotain tapauskertomusta.

Tutkimusaineistossani yli puolet albatrossit vastauksissaan maininneista merimiehistä kertoi albatrosseihin liittyvistä uskomuksista. Yleisesti erilaisiin lintuihin liitetään suomalaisessa kansanuskossa uskomus, jonka mukaan ihmiset ottavat kuolemansa jälkeen linnun muodon tai kuolleiden ihmisten sielut siirtyvät kuoleman jälkeen lintuihin.²⁰⁸ Tällainen uskomusaines näyttäytyy myös merimiesten uskomusperinteessä nimenomaan albatrossien kohdalla: ”Sanottiin, että ne (albatrossit) ovat vanhojen mereen joutuneiden merimiesten henkiä, jotka kiertelevät eteläisillä vesillä.”²⁰⁹ Merimiesten uskomusten mukaan merellä hukkuneiden tai muuten kuolleiden merimiesten sielut siis siirtyivät albatrosseihin.²¹⁰

---

²⁰⁶ Kaukiainen 2008, 264 & 403–404; Hornborg 1965, 481–482.

²⁰⁷ Rosenström 1996, 90–92; Beck 1973, 77–101.

²⁰⁸ Pulkkinen & Lindfors 2017, 332–333.

²⁰⁹ TYKL/kys/19:26.

²¹⁰ TYKL/kys/19:21; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:30; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:100; TYKL/kys/19:154; Rosenström 1996, 96; Beck 1973, 291; Weibust 1969, 122.

Tämän edellä mainitun uskomuksen lisäksi merimiesten uskomusperinteessä esiintyy myös toinen albatrosseihin liittyvä uskomus, jonka mukaan albatrossin tappamisesta seuraa tämän teon tehneelle huonoa onnea.²¹¹ Tämä uskomus albatrossien tappamiseen liittyen esiintyy myös omassa tutkimusaineistossani.²¹² Yksi aineistoni merimies kertoo näin: ”Merimiehillä on sellainen uskomus, että kuolleen merimiehen sielu siirtyy albatrossiin, jotenka niitten tappaminen tuottaa asianomaiselle onnettomuutta.” Tässä muistelija vetää näiden kahden uskomuksen välille selvän syy-seuraus-suhteen, eli syy miksi albatrosseja ei saanut tappaa liittyi nimenomaan uskomukseen siitä, että albatrossit olivat kuolleita merimiehiä. Myös Weibustin ja Rosenströmin mukaan merimiehet pitivät albatrossien tappamista epäinhimillisenä ja huonoa onnea tuottavana tekona juuri sen vuoksi, että niiden uskottiin olevan kuolleita merimiehiä.²¹³ Joidenkin lähteiden mukaan nimenomaan albatrossien tappamiseen liittyvän uskomuksen taustalla olisi Samuel Taylor Coleridgen vuonna 1798 julkaistu runo *The Rime of The Ancient Mariner*, jossa albatrossin ampuminen johtaa sen tehneen miehistön kohtaamaan huonoon onneen. Kyseisessä runossa albatrossi ensin pelastaa tyynellä merellä kelluneen laivan tuomalla mukanaan tuulen ja antamalla alukselle oikean suunnan. Eräs miehistön jäsenistä kuitenkin runon edetessä ampuu albatrossin, jonka myötä koko laivaa ja sen miehistöä seuraa huono onni ja kuolema.²¹⁴ Tämä Coleridgen runo on luultavasti korostanut tätä merimiesten keskuudessa jo aiemmin tunnettua uskomusta albatrossien tappamiseen liittyen, sekä nostanut sen tunnettavuutta.

Haikaloihin liittyviä uskomuksia esiintyi omassa tutkimusaineistossani vain yksi. Tämä oli uskomus siitä, että laivaa seurannut haikala ennusti kuolemaa.²¹⁵ Laivaa seuraava hai toimi siis merimiehille kuolemanenteenä. Kyseinen haikaloihin liittyvä enne esiintyi alle puolessa haikaloista kertovista aineistoni merimiesten vastauksissa. Yksi aineistoni merimies pukee uskomuksen sanoiksi seuraavasti: ”Mitä tavallisiin merimiesten uskomuksiin tulee, luultiin, että jos hai rupee seuraamaan (purjelaivaa) kuolee matkalla joku laivalla ennen pitkää ja hai saa saaliinsa, jota on jälestä ajanut.”²¹⁶ Tässä vastauksessa korostetaan uskomuksen hain seuraaman laivan olevan nimenomaan purjelaiva. Muiden merimiesten vastauksissa ei kuitenkaan eritelty millaisesta laivasta oli kyse. Mahdollisesti kyseinen vastaaja pyrki tällä erittelyllä korostamaan, että kyseessä oleva uskomus liittyi nimenomaan vanhempaan

²¹¹ Mäenpää 2020a, 146; Mäenpää 2020b, 103; Beck 1973, 291–292; Weibust 1969, 122; Rosenström 1996, 96.

²¹² TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:100; TYKL/kys/19:154.

²¹³ Weibust 1969, 122; Rosenström 1996, 96.

²¹⁴ Mäenpää 2020a, 146; Mäenpää 2020b, 103; Beck 1974, 292.

²¹⁵ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:21; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:71; TYKL/kys/19:101.

²¹⁶ TYKL/kys/19:21.

purjelaiva-aikakauden merimiesten uskomusperinteeseen. Toinen aineistoni merimies viittaa haikaloihin liittyvään uskomukseen epäsuorasti: ”Jos kolmikulmainen evä seuraa laivaa vanavedessä vähänkin pitempään niin jopa voi joku sanoa: ”Pojat tästä ei hyvä seuraa”.” Kuitenkin suurin osa aineistoni merimiehistä kertoi haikaloihin liitetystä uskomuksesta suoraan.

Aineistoni merimiesten vastauksissa sekä haikaloihin että albatrosseihin liittyvistä uskomuksista kerrottaessa nousi huomionarvoisena asiana esiin vanhempien ja kokenempien merimiesten rooli näiden uskomusten kertojina ja eteenpäin välittäjinä.²¹⁷ Merimiesten keskuudessa oli vielä viimeisten purjelaivojenkin aikakaudella yleistä, että vanhemmat merimiehet opettivat uudet merimiehet niin sanotusti merimiesten tavoille. Merimiehen ammattiin kuuluvien taitojen ja työtehtävien lisäksi myös merimiesten tapakulttuuri, sosiaaliset normit, moraalikäsitteet, arvot, tärkeät rituaalit, enteet ja uskomukset välittyivät vanhemmilta merimiehiltä eteenpäin vasta merimiesuransa alussa oleville pojille.²¹⁸ Merimiesten uskomusperinne yleensä välittyi merimieheltä toiselle suullisena perinteenä. Vanhempien ja kokenempien merimiesten auktoriteettiasema, sekä rooli eläimiin liittyvien uskomusten välittäjinä ilmeni erään aineistoni merimiehen vastauksessa, jossa hän kertoo kuinka ”60-vuotias seilimaakari” kielsi muita laivan miehistön jäseniä tappamasta pyydystettyjä albatrosseja, koska nämä olivat tämän vanhan merimiehen kertoman mukaan hukkuneita merimiehiä. Muistelmassa käy myös ilmi, että tätä vanhemman merimiehen kieltoa toteltiin.²¹⁹ Eräässä toisessa muistelmassa taas kapteeni oli se, joka kielsi pyydystettyjen albatrossien tappamisen, vaikkakaan hän ei kertonut syytä kiellolle.²²⁰ Mahdollisesti tämä kapteeni oli kuitenkin tietoinen merimiesten keskuudessa yleisesti tunnetusta albatrosseihin liittyvästä uskomuksesta, eikä halunnut ottaa sitä riskiä, että albatrossien tappamisesta seuraisi laivalle ja sen miehistölle huonoa onnea. Myös haikaloihin liittyvästä uskomuksesta kerrottaessa eräs merimies tuo kerronnassaan ilmi vanhempien merimiesten roolin uskomuksen kertojina: ”Hai oli seurannut laivaa useita päiviä ja vanhemmat miehet sanoivat, ettei se ennusta hyvää. Sanoivat että merellä se ennustaa kuolemaa. – Eikä sitte pitkä aikaa kulunutkaan, kun eräs miehistä kuoli. Näin oli siis haiennustus käynyt toteen.”²²¹

²¹⁷ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:112; TYKL/kys/19:154.

²¹⁸ Weibust 1969, 215–232.

²¹⁹ TYKL/kys/19:154.

²²⁰ TYKL/kys/19:112.

²²¹ TYKL/kys/19:36.

Mitä ja miten merimiehet vastauksissaan kertoivat albatrosseihin ja haikaloihin liittyvistä uskomuksista tai muista merimiesten keskuudessa tunnetuista uskomuksista vaikutti se miten he itse suhtautuivat näihin uskomuksiin ja merimiesten taikauskoisuuteen. Omassa aineistossani merimiehet suhtautuivat näihin uskomuksiin vaihtelevasti: Suurin osa kertoo näistä uskomuksista melko neutraalisti, eikä ota kantaa siihen, miten he itse suhtautuvat niihin. Kun taas osa ilmaisee skeptisempää suhtautumista uskomusten totuudenperäisyyteen ja osa kertoo avoimesti uskovansa näihin uskomuksiin. Esimerkiksi samainen merimies, joka edellisessä lainauksessa kertoo haikaloihin liittyvästä uskomuksesta ja sen toteen käymisestä, kertoo myös suoraan olleensa taikauskoinen: ”Merimiehet yleensä ovat taikauskaisia ja niin olin minäkin.”²²² Tämä merimies oli työskennellyt merillä 1900-luvun alussa.

Skeptisempi suhtautuminen taas käy ilmi erään toisen 1900-luvun alussa merillä työskennelleen merimiehen vastauksessa: ”Myöskin sanotaan, että jos haikalat alkavat seurata laivaa, sattuu laivassa kuolemantapaus. Sen uskon siinä muodossa, että laivaa seuraava hai pyydystetään laivaan, niin se myös kuolee.”²²³ Tämä merimies antaa selityksen laivaa seuraava hai -kuolemanenteelle. Hän ei tunnusta uskovansa, että laivaa seuraava haikala toimii kuolemananteena jollekin laivan miehistön jäsenelle, vaan hänen mielestään on selvää, että itse haikala on enteen kuolemantapauksen kohteena, koska miehistö tulee sen pyydystämään ja tappamaan. Samainen merimies kertoo vastauksessaan myös, kuinka ”monet merimiehet olivat jollain tavoin taikauskaisia”, mutta kuitenkin myöhemmin uskomuksista kertoessaan lisää, ettei itse usko sellaisiin.²²⁴ Hän siis pyrkii vastauksessaan erottamaan itsensä niistä merimiehistä, jotka uskovat kyseiseen enteeseen sen mystisessä tai taikauskoisessa mielessä. Tällainen uskomisen kieltäminen voi kuitenkin johtua myös siitä, ettei entinen merimies muisteluhetkellään halunnut, että hänet jollain tavoin leimataan taikauskoiseksi. Siispä tällaisia muistelmakohtia tarkastellessa tulee ottaa huomioon myös muisteluhetken sosiaalinen, kulttuurinen ja yhteiskunnallinen tilanne, joka on mahdollisesti voinut vaikuttaa muistelijan vastaukseen.²²⁵

1900-luvun alun merimiehet suhtautuivat tällaisiin merimiesten keskuudessa tunnettuihin uskomuksiin yhä skeptisemmin. Erilaisia yliluonnollisia aineksia sisältäviä tarinoita ja uskomuksia kerrottiin merimiesten kesken, mutta niihin ei suhtauduttu läheskään niin

---

²²² TYKL/kys/19:36.

²²³ TYKL/kys/19:18.

²²⁴ TYKL/kys/19:18.

²²⁵ Hiltunen 2022, 20.

vakavasti kuin ehkä ennen oli tehty. Niitä saatettiin kertoa vitsin saattelemana tai ironisissa yhteyksissä.²²⁶ Eräs aineistoni merimies, joka aloitti merimiesuransa vuonna 1916, kertookin:

Merimiesten uskomuksesta en tiedä oikein tosi tarkoituksella, mutta kyllä niistä aina puhuttiin, mutta enimmäkseen leikin varjossa, voi olla, että niillä on ollut enempihin tarkoitusta mutta kyllä minun aikani, kun niistä asioista on keskusteltu, on miehillä ollut pieni veitikka silmäkulmassa, tietysti aina vanhemmat miehet puhuvat nuoremmille ja vasta alkaville hirmu juttuja laivan haltiasta ym., se oli sitten eri asia kuka niitä uskoi ja kuka ei.²²⁷

Merimiesten uskomuksia siis yhä välitettiin merimiesten suullisena perinteenä eteenpäin merimieheltä toiselle, vaikkakin niihin ei ehkä samalla tavalla enää uskottukaan. Eläimiin liittyvät uskomukset kuitenkin vaikuttivat siihen mitä näistä tietyistä eläimistä ajateltiin, miten niihin suhtauduttiin sekä miten ne kohdattiin.

Weibust kertoo, kuinka albatrosseihin liitettyihin uskomuksiin suhtauduttiin merimiesten toimesta 1900-luvun alussa yhä skeptisemmin, joka vaikutti siihen, että albatrosseja pyydystettiin ja tapettiin yhä säännöllisemmin.²²⁸ Eräs aineistoni merimies kertoi vastauksessaan ensin pyydystettyjen albatrossien osien hyödyntämisestä merimiesten vapaa-aikana tehtyjen käsitöiden materiaaleina, mutta myöhemmin hän kuitenkin sanoo albatrosseihin liittyvästä uskomuksesta kertoessaan, ettei albatrosseja koskaan tapettu.²²⁹ Vastaavanlainen ristiriitaisuus esiintyi myös yhdessä toisessa aineistoni vastauksessa.²³⁰ Tällainen ristiriitaisuus viittaa siihen, että albatrossien tappaminen tai vaihtoehtoisesti niiden vapaaksi päästäminen oli riippuvaista kunkin laivan miehistöstä ja heidän yksilöllisestä, mutta myös keskeisestä suhtautumisestaan albatrosseihin eläiminä sekä näihin lintuihin liittyvään uskomukseen. Aineistossani osa merimiehistä, jotka kertovat albatrosseihin liittyvistä uskomuksista ei kerro näiden eläinten tappamisesta tai käsityömateriaaleina hyödyntämisestä, mikä saattaa osittain viitata siihen, että uskomus yhä joidenkin merimiesten keskuudessa saattoi vaikuttaa siihen miten albatrosseja kohtaamisten yhteydessä kohdeltiin. Toisaalta albatrossien tappamatta jättäminen ja vapauttaminen saattoi olla niihin liitetystä uskomuksesta juontuva tapa, joka osittain yhdistyi albatrossien erityisasemaan merimiesten kulttuurissa.

Haikalojen kohdalla laivaa seuraava hai kuolemananteena on luultavasti lisännyt merimiesten haikaloja kohtaan tuntemaa vihaa ja pelkoa. Ainakin aineistoni ja muiden lähteiden valossa

---

²²⁶ Kallberg 2024, 73–78; Rosenström 1996, 95–97 & 137; Weibust 1969, 123.

²²⁷ TYKL/kys/19:102.

²²⁸ Weibust 1969, 123.

²²⁹ TYKL/kys/19:154.

²³⁰ TYKL/kys/19:25.

skeptisempi suhtautuminen uskomukseen ei näytä merkittävästi vaikuttaneen siihen, miten haikaloihin suhtauduttiin tai miten niitä kohdeltiin. Merimiehet kun ovat yhä 1900-luvullakin vihanneet, pyydystäneet ja tappaneet haikaloja. Seuraavissa luvuissa tarkastelenkin tarkemmin sitä miten aineistoni merimiehet suhtautuivat haikaloihin ja albatrosseihin. Käsittelen myös tunteita, joita nämä merieläimet merimiehissä herättivät.

5 Merimiesten suhtautuminen haikaloihin ja albatrosseihin

Merimiehet suhtautuivat hyvin eri tavoin haikaloihin ja albatrosseihin. Rösenströmin mukaan merimiehet suhtautuivat haikaloihin vihaten ja inhoten, kun taas albatrosseja ihailtiin ja kunnioitettiin.²³¹ Weibustin esittelemän tutkimusaineiston kautta haikaloja kuvataan merimiesten vihollisina ja meren viekkaimpina hirviöinä. Albatrosseilla taas oli hänen mukaansa merimiehiin erityinen vaikutus, joka näyttäytyi albatrosseihin liitettyjen uskomusten kautta.²³² Vaikka albatrosseja ihailtiin ja niihin merimiesten toimesta jopa samaistuttiin, niitä kuitenkin myös pyydystettiin ja tapettiin. Merimiesten ja eläinten suhteita tarkastellut Sari Mäenpää on tuonut esiin, kuinka merimiesten eläinsuhteen ambivalenttius näyttäytyy juuri albatrossien ja haikalojen kohdalla.²³³ Tämä hyvin erilainen suhtautuminen näihin kahteen merieläimeen näkyy myös oman aineistoni merimiesten näistä eläimistä kertovissa vastauksissa.

Konkreettisilla omakohtaisilla eläinkohtaamisilla ja -kokemuksilla on vaikutus siihen, millaiseksi ihmisen suhtautuminen joltain eläintä kohtaan muotoutuu. Tämän lisäksi erilaisilla kulttuurihistoriallisilla ja yhteiskunnallisilla käsityksillä tietyistä eläimistä voi myös olla vaikutus siihen, miten ihminen suhtautuu johonkin eläimeen.²³⁴ Aineistoni merimiesten suhtautumisessa haikaloihin ja albatrosseihin välittyy 1800- ja 1900-luvuilla yleisesti länsimaisten ihmisten luonto- ja eläinsuhteessa näkynyt dualistinen maailmankuva. Tämä maailmankuva perustuu erilaisiin vastakkainasetteluihin, joita ovat esimerkiksi ihminen ja eläin, kulttuuri ja luonto, ylempi- ja alempiarvoisuus, hyvä ja paha, sekä me ja muut.²³⁵ Ihminen nähdään ajattelutavan mukaan perustavanlaatuisesti erilaisena suhteessa eläimeen, mikä teki ihmisten näkökulmasta luonnon ja eläinten hyödyntämisestäkin helpompaa. Dualistiseen maailmankuvaan kytkeytyy myös ajatus ihmisen kontrollista suhteessa luontoon ja sitä edustaviin eläimiin. Meriympäristö ja vedenalainen maailma luo kuitenkin tällaiselle kuvitellulle kontrollille erityisen haasteen, sillä ihminen kokee olevansa merellä haavoittuvainen ja riippuvainen häntä ympäröivästä luonnostaan. Merimiehetkin olivat merillä etenkin purjelaivoilla ollessaan erittäin riippuvaisia luonnosta ja sen eläimistä, mikä soti sen ajattelutavan kanssa, jonka mukaan luonto ja sen eläimet olisivat ihmiselle

---

²³¹ Rosenström 1996, 96.

²³² Weibust 1969, 120–123.

²³³ Mäenpää 2020a, 146–147.

²³⁴ Ratamäki 2009, 38–40.

²³⁵ Suutala 2009, 90–91 & 98–99; Suutala 1996, 12–13 & 16.

alisteisessa asemassa.²³⁶ Merimiehet ovatkin monin tavoin pyrkineet hallitsemaan hallitsematonta ja kontrolloimaan ympäristöään, luontoa ja sen eläimiä niin erilaisten säätaikojen kuin myös merieläinten pyydystämisen kautta. Jotkut eläimet koettiin helpommin kontrolloitaviksi kuin toiset, mikä vaikutti siihen miten näihin eläimiin suhtauduttiin. Otto Latvan mukaan monissa ihmisten kulttuureissa uuden ajan alun jälkeen ilmennyt tarve kontrolloida ympäröivää luontoa on muuttanut suhdettamme merieläimiin niin, että olemme oppineet näkemään hyväksyttävänä ne eläimet, jotka ovat hallinnassamme, kun taas ne merieläimet, jotka eivät taivu ihmisten hyväksymiin kategorioihin muuttuvat ihmistä uhmaaviksi olennoiksi, jopa hirviöiksi.²³⁷ Tällainen kontrolliin ja kontrolloimattomuuteen liittyvä ajattelutapa näyttäytyy myös siinä, miten merimiehet suhtautuivat albatrosseihin ja haikaloihin.

Tämän luvun alaluvuissa käsittelen sitä miten aineistoni merimiehet ilmentävät ja ilmaisevat vastauksissaan suhtautumistaan haikaloihin ja albatrosseihin. Tarkastelen sitä, miten merimiehet kuvailevat näitä eläimiä ja niiden toimintaa, sekä minkälaisia mielikuvia ja tunteita nämä eläimet merimiehissä mahdollisesti herättävät. Ihmiset ilmentävät monin tavoin omaa asennettaan, tunteitaan ja suhtautumistaan eläimiä kohtaan käytetyn kielen kautta. Se miten ja mitä sanoja käyttämällä ihminen kertoo eläimestä sekä kuvailee eläintä ja tämän toimintaa kertoo jo paljon ihmisen suhtautumisesta kyseiseen eläimeen.²³⁸

5.1 Meren raatelevin peto

Aineistoni merimiesten muistelmissa haikalat kuvataan vaarallisina ja raakoina petokaloina, jotka aiheuttavat merimiehissä vihaa, inhoa ja pelkoa. Näiden negatiivisten suhtautumistapojen lisäksi haikalat herättivät aineistoni merimiehissä kuitenkin myös mielenkiintoa, hämmästyneisyyttä ja ihailua. Merimiesten suhtautuminen haikaloihin kertoo myös laajemmin 1800- ja 1900-luvun ihmisten maailmankuvasta sekä luonto- ja eläinsuhteesta.

Merimiesten suhtautuminen haikaloja kohtaan ilmenee aineistossani monin tavoin ja erilaisissa yhteyksissä. Aineistossani ilmenneitä neutraaleja sanoja, joita käytettiin haikaloista kerrottaessa, olivat ”hai”, ”haikala” ja ”kala”. Näiden haikalaan viittaavien sanojen lisäksi haikaloista käytettiin kuitenkin myös kuvailevampia nimityksiä, joilla ilmenettiin

---

²³⁶ Latva 2021, 31–39.

²³⁷ Latva 2021, 45–47.

²³⁸ Häkkinen 2002, 49–51

suhtautumista näihin eläimiin ja niiden toimintaan. Yhden merimiehen vastauksessa saatettiin käyttää myös useampia erilaisia haikaloihin viittavia nimityksiä.

Merimiesten tuntema viha haikaloja kohtaan ilmeni selkeästi kahden aineistoni merimiehen vastauksessa: ”Kaikki merimiehet vihaavat haita ja minäkin olen ollut osallisena satojen haitten hautajaisissa.”²³⁹ ja ”Hai on ainoa olio maapallolla, jota merimies vihaa. Hän syyllistyy usein näitä pyytäessään ja tappaessaan muuten vieraaseen julmuuteen.”²⁴⁰ Näissä molemmissa vastauksissa käy ilmi, että merimiesten haikaloja kohtaan tuntema viha saattoi olla yksi merkittävä tekijä, jonka vuoksi haikaloja pyydettiin ja tapettiin. Toinen näistä merimiehistä myös toteaa, kuinka näitä vihattuja haikaloja pyydystäessään merimiesten toiminnassa oli mukana myös julmuutta, joka koettiin merimiesten normaalista käyttäytymisestä poikkeavana.

Nämä kaksi edellä mainittua merimiestä kertovat suoraan, että merimiehet vihaavat haikaloja, mutta eivät kuitenkaan sen enempää avaa syitä tämän vihan taustalla. Valaanpyyntialusten miehistöjen haikaloja kohtaan tunteman vihan taustalla oli se, että pyydystettyjen valaiden ruumiit yleensä houkuttelivat myös haikaloja paikalle ottamaan osansa ihmisen itselleen pyydystämästä saaliista. Valaanpyytäjät usein tappoivatkin haikaloja suurissa määrin puolustaessaan juuri hankittua omaisuutta.²⁴¹ Rahtialusten miehistöillä ei kuitenkaan valaanpyytäjiin verrattuna ollut ainakaan taloudellista syytä haivihan taustalla.

Otto Latva tuo ilmi, kuinka haikalat – erityisesti valkohait, tiikerihait ja härkähait – on koettu jo kauan etenkin merenkulkijoiden keskuudessa pelottavina ja vaarallisina. Haikalojen maine pelottavina merieläiminä kuitenkin kärjistyi vasta 1900-luvun alun jälkeen.²⁴² Huomattavasti useampien ihmisten keskuudessa haikaloja kohtaan tunnettu viha ja pelko kasvoi suurta kansainvälistä mediahuomiota saaneiden vuonna 1916 New Jersey'n rannalla tapahtuneiden haihyökkäysten seurauksena. Näistä haihyökkäyksistä uutisoitiin myös suomalaisessa lehdistössä pienempiä paikallissanomalehtiä myöten. Tätä ennen haikaloihin oli suhtauduttu lähinnä ärsyttävänä ja joskus myös vaarallisena petokalana.²⁴³ Toisen maailmansodan aikaan uutisoitiin myös sota-alusten veden varaan joutuneiden merisotilaiden ja haikalojen kohtaamisista. Medialla oli tuolloin, kuin myös edelleen, tapana tuoda esiin pelkästään

---

²³⁹ TYKL/kys/19:90.

²⁴⁰ TYKL/kys/19:101.

²⁴¹ Crawford 2008, 71–73.

²⁴² Latva 2019b, 111–113.

²⁴³ Latva 2021, 44–45; Crawford 2008, 65–69.

ihmisten ja haikalojen konfliktitilanteita, mikä loi lehtiä lukeville ihmisille vääristyneen kuvan siitä, että haikalojen tekemät ihmisiin kohdistuneet hyökkäykset olivat yleisiä ja jopa kasvussa. Median tapa tuoda esiin pelkästään ihmisten ja haikalojen konfliktitilanteita ja sen kautta välittynyt negatiivinen haikuva oli luultavasti saanut aikaan ihmisten keskuudessa jopa itsestäänselvyytenä pidetyn vihan ja pelon haikaloja kohtaan.²⁴⁴ Maailman medioissa käsitellyt vuoden 1916 haihyökkäykset ja muut sitä seuranneet mediahuomiota saaneet ihmisten ja haikalojen kohtaamiset luultavasti myös jossain määrin vaikuttivat aineistoni merimiesten muistelmiin haikaloista. Ehkäpä juuri laajalti koetun ja tunnetun haivihan vuoksi merimiesten haikaloja kohtaan tunnettua vihaa ja sen taustoja ei koettu tarpeelliseksi selittää.

Merimiesten pelko haikaloja kohtaan ilmenee muutamissa aineistoni merimiesten vastauksissa. Eräs merimies kuvaa haikalojen evien näkemisestä aiheutunutta pelkoa, kertoessaan tapauksesta, jossa hän oli joutunut veden varaan. Hän kertoo, ettei uskaltanut vedessä ollessaan riisua saappaitaan, sillä hän näki vedessä monia haikalojen eviä.²⁴⁵ Tämän merimiehen vastauksessa pelko yhdistyy nimenomaan veden pinnalla näkyviin hain eviin, joista pinnan alla uivat haikalat voitiin tunnistaa. Tämä vastaus ilmentää myös hyvin sitä miten haikaloihin liitetyt mielikuvat ja tunteet vaikuttivat merimiesten toimintaan haikalat kohdatessaan. Se toimii siis hyvänä esimerkkinä siitä kuinka materiaalisen maailman ja konkreettisten kokemusten lisäksi myös diskursiiviset käytänteet vaikuttavat merimiesten ja haikalojen kohtaamisiin.²⁴⁶ Toisen merimiehen muistelmassa taas ilmenee pelko hain saaliiksi joutumisesta, kun hän kuvailee suurien haikalojen näkemistä: ”Sitä katselee pelon sekaisin tuntein samalla ajatellen, että jospa joutuisi sen hampaisiin niin jo olisi hyvästijättö elämälle lähellä.”²⁴⁷

Aineistoni merimiehistä muutama käyttää haikaloista myös nimitystä ”peto”. Tämän alaluvun otsikko on suora lainaus erään merimiehen vastauksen kohdasta, jossa hän ryhtyy kertomaan haikalan pyydystämisestä: ”Saman kahden vuoden ajalta oli myös tapaus, kun pyydystettiin merestä hai, meren raatelevin peto.”²⁴⁸ Tätä vastauskohtaa tarkastellessa, voidaan huomata, kuinka merimies korostaa haikalojen ja niiden käyttäytymisen raakuutta muihin merimiehen merillä kohtaamiin eläimiin verrattuna. Haikalan kuvailu petona ilmenee myös toisen merimiehen vastauksessa, jossa hän kertoo haikalan pyydystämisestä ja haikoukkuun

---

²⁴⁴ Martin 2011, 453–454; Crawford 2008, 58–65 & 148.

²⁴⁵ TYKL/kys/19:112.

²⁴⁶ Barad 2007 & 2003.

²⁴⁷ TYKL/kys/19:100.

²⁴⁸ TYKL/kys/19:36.

asetettavasta syötistä: ”Syötiksi pantiin noin parin kilon painoinen sianlihan kimpale. Kyllä se kelpasi niille pedoille.”²⁴⁹ Näissä molemmissa tapauksissa haikalan petomaisuus liitetään siis haikalan toimintaan ja käyttäytymiseen. Vaikka haikalat ovat petokaloja, jotka saalistavat muita merieläimiä ravinnokseen, näissä muistelmassa petomaisuus ja pedoksi kutsuminen ilmentää muutakin kuin vain tämän tosiasian ymmärtämisen. Haikalan kuvattu petomaisuus voidaan nähdä myös korostavan haikalan eläimellisyyttä ihmiseen verrattuna.

Haikalojen lajityypillisiin saalistustottumuksiin liittyi merimiesten keskuudessa myös inhoa. Rosenströmin mukaan erityisesti se, että haikalat saattoivat syödä merillä hukkuneita tai mereen haudattuja merimiehiä koettiin merimiesten keskuudessa inhottavana.²⁵⁰ Merillä tapahtuvan hautauksen yhteydessä ruumiin mukana heitettiin mereen yleensä painoja, jotta ruumis vajoaisi pohjaan. Muutamankin aineistoni merimiehen mukaan näin tehtiin nimenomaan sen takia, etteivät haikalat ”pääsisi siihen kiinni”²⁵¹ ja ”raatelisi sitä”²⁵².²⁵³ On kuitenkin oletettavaa, että vaikka ruumis vajoaisikin painojen seurauksena meren pohjaan haikalat voivat silti hyödyntää ihmisruumista ravinnokseen. Tämä toimintatapa ei siis sinällään estä tätä haikalojen toimintaa, mutta sen avulla toiminta ei tapahdu välttämättä hautausta tekevien miehistön jäsenten silmien edessä, joiden mielestä ajatus toveriaan raatelevasta haikalasta on inhottava. Tämä hautauskäytäntö suojeleekin enemmän eläviä kuin kuolleita ja kertoo osittain myös merimiesten suhtautumisesta haikaloihin ja niiden toimintaan, jota pidettiin ei hyväksyttävänä. Se, että haikalojen saalistustottumusten kohdistumista ihmisiin ja erityisesti muihin merimiehiin pidettiin ei hyväksyttävänä kertoo myös ihmisten tavasta arvioida eläimiä ja eläinten toimintaa ihmisten moraalikäsitysten kautta.²⁵⁴

Siinä missä haikalan ulkonäköä, sen toimintaa ja luonnetta kuvaamaan käytettiin eri nimityksiä, kuitenkin myös ihmisiä saatettiin kuvata haikalan nimeä käyttämällä. Tällaisia metaforia käytettäessä eläin ja sen nimi toimivat jonkin tietyn konkreettisen tai kuvitellun ominaisuuden edustajana.²⁵⁵ Omassa aineistossani haikalan nimen käyttö metaforana ilmenee yhden merimiehen vastauksessa:

---

²⁴⁹ TYKL/kys/19:90.

²⁵⁰ Rosenström 1996, 96.

²⁵¹ TYKL/kys/19:36.

²⁵² TYKL/kys/19:112.

²⁵³ Fast 1993, 26.

²⁵⁴ Neff 2016, 53.

²⁵⁵ Häkkinen 2002, 49–51.

Sanotaan että vielähän merimies merihailta säilyy, mutta maahailta on vaikeampi säilyä. Kaikenlaiset saalistajat ovat kokoontuneet häntä vastaanottamaan. Ei ole ihmettelemistä, että monet pitkiltä myrskyisiltä matkoilta palanneet merimiehet joutuvat sellaisten runarien viekoittelemiksi. Ei mene kauan kun rahat ovat menneet ja saa heittää merimiessäkin olalle ja lähteä uudestaan merille.²⁵⁶

Tässä muistelman kohdassa hain nimitystä käytettiin kuvaamaan satamakaupungeissa olevia merimiehille etenkin taloudellisesti haitallisina pidettyjä ihmisiä. Hain nimitys on tässä käyttökontekstissa sävyllään negatiivinen, mikä ilmentää myös vastaajan yleistä suhtautumista haikaloja kohtaan. Haikalat saatettiin nähdä merimiehiä vaanivina pahoina eläiminä, joten tässä esimerkissä tällaista haikaloihin liitettyä mielikuvaa käytetään kuvaamaan negatiivisessa valossa nähtyjä ihmisiä ja heidän toimintaansa. Toisaalta kyseinen merimies tuo ilmi, että tällaiset ”maahait” olivat merimiehille todellisuudessa paljon vaarallisempia kuin ”merihait”.

Merimiesten haikaloihin kohdistaman vihan, inhon ja pelon lisäksi haikalat herättivät merimiehissä kuitenkin myös mielenkiintoa, hämmästyttä ja ihailua. Tämä ilmenee aineistossani erityisesti kohdissa, joissa merimiehet kuvailevat haikalojen ulkoista olemusta ja muita fyysisiä ominaisuuksia. Haikaloja käsittelevissä aineistoni merimiesten muistelmakohdissa oli tyypillistä kertoa mikä oli isoin hai minkä merimies oli matkojensa aikana nähnyt tai minkä pyydystämiseen merimies oli osallistunut.²⁵⁷ Myös jostain tietystä pyydystämistäpahtumasta kerrottaessa saatettiin kertoa pyydystetyn hain pituus ja arvioitu paino.²⁵⁸ Erityisesti suurikokoiset haikalat herättivät merimiehissä mielenkiintoa ja hämmästyttä. Yksi merimies kertookin haiden suurta kokoa kuvatessaan, kuinka ”on oikein vaikea uskoa todeksi sellaista näkyä”.²⁵⁹ Hain koon korostaminen ja ulkomuodon ihailu ilmenee myös toisen merimiehen kerronnassa, jossa hän käyttää pyydystetystä haikalasta nimitystä ”komea hainvonkale”.²⁶⁰

Myös haikalojen voimakkuutta korostettiin ihailevaan sävyyn. Tällainen näyttäytyy aineistossani erityisesti haikalojen pyydystämistä kuvailevissa kohdissa, joissa kannelle pyydystetyn hain kerrotaan lyöneen pyrstöllään kanteen niin kovalla voimalla, että miehistö tunsu koko kannen tärisevän jalkojensa alla.²⁶¹ Eräs merimies kuvailee, kuinka hain lyödessä

---

²⁵⁶ TYKL/kys/19:26.

²⁵⁷ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:90.

²⁵⁸ TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:71; TYKL/kys/20:6.

²⁵⁹ TYKL/kys/19:90.

²⁶⁰ TYKL/kys/19:26.

²⁶¹ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:36.

pyrstöllään kanteen ”tuntui tärinä koko laivassa”.²⁶² Pyydystetyn haikalan purentavoimaakin testattiin miehistön toimesta: ”Kirvesmies työnsi sen kitaan n. 3–4 tuuman läpimitaltaan olevan kovan puun, jonka se puri poikki kuin tulitikun.”²⁶³ Tässä esimerkissä käy hyvin ilmi se miten haikalaa ja sen voimakkuutta pidettiin yhtä aikaa ihailtavana ja viihdyttävänä, mutta myös vaarallisena.

Luontoa ja sitä edustavia eläimiä vastaan kamppailu näyttäytyy monin tavoin etenkin purjelaivoilla työskennelleiden merimiesten luonto- ja eläinsuhteessa. Haikalat nähtiin aineistoni merimiesten näkökulmasta suurina, voimakkaina ja vaarallisina vastuksina, jotka kuitenkin useimmiten lopulta saatiin miehistön yhteisvoimin pyydystettyä, taltutettua ja tapettua. Haikalan pyydystämisessä onnistuminen ja tämän petoeläimen tappaminen saatiin nähdä jonkinlaisena voittona merimiehiä ympäröivää luontoa vastaan. Merieläimet edustivat luontoa meriympäristössä, joka jo itsessään koettiin hallitsemattomaksi ja ihmisen kontrollin ulkopuolella olevaksi.²⁶⁴ Siispä haikalojen pyydystämisen ja tappamisen kautta merimiehet ehkä kokivat saavansa kontrollia muuten kontrolloimattomalta tuntuvassa ympäristössä. Ihmisen koetun hallinnan ulkopuolella olevassa tilanteessa pienikin kontrollin saaminen voi tuottaa voiman ja hallinnan tunnetta.

Aineistoni merimiesten vastausten kautta voidaan myös nähdä miten kulttuurihistoriallisella, yhteiskunnallisella ja sosiaalisella tasolla etenkin 1800- ja 1900-luvulla haikaloihin liitetty negatiivinen maine sekä mielikuvat, johon pelko ja viha myös tunteina keskeisesti kuuluvat, vaikuttivat merimiesten omien kokemusten ohella siihen miten he ilmaisivat suhtautumistaan haikaloihin. Tämä haiviha, jolle aineistoni merimiehet eivät kuitenkaan antaneet mitään selkeää syytä oli kuitenkin niin merkittävää, että se saattoi jopa vaikuttaa siihen miten merimiehet kohtelivat kohtaamiaan ja pyydystämiään haikaloja.²⁶⁵ Vaikka haikaloja kuvataan raakoina ja ihmiselle vaarallisina petoeläiminä ovat kuitenkin ihmiset olleet haikaloille enemmän raakoja ihmisten ja haikalojen yhteisen historian aikana.²⁶⁶

5.2 Merien mahtava liitäjä

Siinä missä haikaloja vihattiin, albatrosseja taas ihailtiin. Sari Mäenpään mukaan albatrossit nauttivat merimiesten keskuudessa erityisasemaa muihin merimiesten elinympäristössä

---

²⁶² TYKL/kys/19:18.

²⁶³ TYKL/kys/19:36.

²⁶⁴ Latva 2021, 45–47.

²⁶⁵ TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:101.

²⁶⁶ Latva 2019b, 116.

eläviin eläimiin verrattuna. Albatrossit nähtiin merimiesten kulttuuriin kuuluvana ja merimiesten uskomusten kautta myyttisenä eläimenä. Albatrossien ihailun lisäksi niitä kuitenkin myös pyydystettiin ja tapettiin merimiesten toimesta, mikä tuo ilmi merimiesten ristiriitaisen ja ambivalentin suhtautumisen tähän kyseiseen eläimeen.²⁶⁷

Aineistoni merimiesten muistelmien kautta voidaan nähdä välittyvän merimiesten ihaileva ja lähtökohtaisesti positiivinen suhtautuminen albatrosseja kohtaan. Aineistoni merimiehet kutsuvat ja kuvailevat albatrosseja muun muassa ”mahtaviksi linnuiksi”²⁶⁸, ”merien mahtaviksi liitäjiksi”²⁶⁹, ”komeiksi majesteetillisiksi linnuiksi”²⁷⁰, sekä ”vesilinnuista uljaimmiksi”²⁷¹. Nämä merimiesten albatrosseista käyttämät kuvailevat nimitykset kertovat kunnioituksesta ja ihailusta, jota merimiehet tunsivat albatrosseja ja niiden eri ominaisuuksia, ulkonäköä, olemusta sekä toimintaa kohtaan. Näiden ilmaisujen kautta välittyy myös näiden lintujen ja niiden olemuksen tekemä erityinen vaikutus merimiehiin. Albatrossien vaikuttavuus erotti ne merimiesten mielissä muista merillä kohtaamistaan linnuista. Erityisesti albatrossien kuvaaminen majesteetillisina lintuina voidaan nähdä korostavan näiden lintujen ulkoisen olemuksen kautta välittyvää ylväyttä, mutta myös ylemmyyttä verrattuna muihin merilintuihin.

Edellä mainituissa ilmauksissa korostuu albatrossin ulkomuodon ja ulkoisen olemuksen tekemä vaikutus merimiehiin. Kuten haikalojen kohdalla myös albatrossien ulkonäköä, siihen liittyviä erityispiirteitä ja kokoa kuvailtiin aineistoni merimiesten toimesta. Tällainen albatrossien koon ja ulkonäön kuvailu esiintyy aineistoni merimiesten muistelmissa kohdissa, joissa merimiehet kertovat näistä linnuista merimiesten uskomuksista kerrottaessa tai kun he kertovat jostain tietystä kohtaamisesta, yleensä pyydystystapahtuman yhteydessä, näiden lintujen kanssa. Yksi aineistoni merimies kuvailee albatrossien ulkonäköä seuraavasti: ”Sen pituus on siinä metrin paikkeilla ja päällekin vähäsen. Siipien kärkiväli voi mennä kolmesta neljään metriinkin.”²⁷² Linnun koosta kerrottaessa oli tyypillistä tuoda ilmi linnun siipiväli. Laivan kannelle pyydystettyjen albatrossien siipien levittäminen ja tämän myötä myös siipivälin mittaaminen ja mittailu oli osa albatrossien pyydystystapahtumaa, kuten olen jo aiemmin tuonut ilmi. Myös toinen merimies kertoo linnun koosta ja korostaa vielä linnun

---

²⁶⁷ Mäenpää 2020a, 145–147.

²⁶⁸ TYKL/kys/19:90.

²⁶⁹ TYKL/kys/19:100.

²⁷⁰ TYKL/kys/19:25.

²⁷¹ TYKL/kys/19:52.

²⁷² TYKL/kys/19:100.

ruumiin kokoa verraten sitä lampaaseen: ”Siipien väli on monta metriä ja ruho kuin lampaalla.”²⁷³ Tällaisen suomalaisen elinympäristöön kuuluvan eläimen kautta tapahtuvan vertailun avulla merimies pyrkii havainnollistamaan näkemänsä linnun suurta kokoa lukijalle ymmärrettävämällä tavalla. Albatrossin koon ja siipivälin esiin tuominen ja korostaminen kertoo siitä, että erityisesti linnun suuri koko teki vaikutuksen merimiehiin. Olivathan ne merimiesten mielestä ”maailman suurimpia lintuja”²⁷⁴, kuten yksi aineistoni merimies toteaa.

Merimiesten vastauksissa, joissa he kuvaavat albatrossien toimintaa ja tätä kautta myös luonnetta, korostuvat albatrossien lentotaitoon liitettävä kestävyys ja sinnikkyys. Merimiehet olivat vaikuttuneita siitä, miten vaivattomasti ja sulavasti albatrossit tuntuivat lentävän ja liitävän merillä kulkevien laivojen läheisyydessä. Myös albatrossien kestävyyttä ihailtiin, sillä ne saattoivat lentää pitkiäkin matkoja kerrallaan. Eräs aineistoni merimies kertookin albatrossien lentämisestä näin: ” – –, sekä ehkä vesilinnuista uljain, Albatrossi joka siipiään räväyttämättä liitelee tuntikausia seuraten laivoja, lähellä veden pintaa, käyttäen hyväkseen ilmavirtauksia, – –.”²⁷⁵ Tästä välittyy se, miten kyseinen merimies on vaikuttunut albatrossin lentotaidoista, sekä linnun kyvykkyydestä hyödyntää lentäessään erilaisia ilmanvirtauksia. Merimiehen kuvailun kautta välittyy myös kuva albatrossista, joka on taivaalla liitäessään ja lentäessään omalla mukavuusalueellaan ja kuin omassa elementissään. Laivan kannelle pyydystettyinä albatrosseja kuvaillaan kuitenkin avuttomina, sillä merimiesten mukaan albatrossit eivät omin avuin kyenneet pääsemään lentoon laivan kannelta, vaan ne tarvitsivat merimiesten apua päästäkseen takaisin laivan ulkopuolelle.²⁷⁶ Tällöin albatrossit nähtiin oman mukavuusalueensa ulkopuolella olevina olentoina, jotka olivat täysin riippuvaisia merimiehistä.

Laivan kannella olevat avuttomina nähdyt albatrossit herättivät joissain merimiehissä myös halun hoivata ja hoitaa niitä. Tämä ilmenee aineistossani erityisesti yhden merimiehen vastauksessa, jossa hän kertoo merimiehiin syöttäneen kannelle pyydystettyjä albatrosseja leivänpaloilla.²⁷⁷ Samainen merimies myös albatrossin pyydystämisestä kertoessaan korostaa sitä, ettei lintu mitenkään loukkaantunut kiinniottamisessa ja kertoo kuinka miehistö ”tavallisesti” päästi nämä kannelle pyydystetyt linnut lopulta vapaaksi.²⁷⁸ Tämä merimies

---

²⁷³ TYKL/kys/19:90.

²⁷⁴ TYKL/kys/19:112.

²⁷⁵ TYKL/kys/19:52.

²⁷⁶ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:90.

²⁷⁷ TYKL/kys/19:90.

²⁷⁸ TYKL/kys/19:90.

pyrkii ainakin vastauksen kirjoitushetkellä välittämään kuvaa, jonka mukaan merimiehet kohtelivat laivan kannelle pyydystettyjä albatrosseja hyvin.

Merimiesten läheinen suhde albatrosseihin kuvastuu yhden aineistoni merimiehen vastauksen kautta, jossa hän aloittaa albatrosseista kertomisen sanoin: ”Merilinnutkin olivat tavallaan merimiehen ystäviä”.²⁷⁹ Siispä albatrossit saatettiin merimiesten toimesta nähdä myös jonkinlaisina kumppaneina. Merilinnut jakoivat merimiesten kanssa saman elinympäristön merellä ja ne tarjosivat merimiehille viihdykettä ja katseltavaa pitkien merimatkojen aikana. Viihteen lisäksi merilintujen olemassaolo ja toiminta merillä välitti merimiehille myös elintärkeää tietoa tulevista sääolojen vaihteluista.²⁸⁰ Siispä merimiesten mielestä albatrossit olivat merimiehille monella tapaa tärkeitä ja merkityksellisiä.

Mäenpää tuo ilmi, kuinka merimiehet myös jollain tapaa samaistuivat albatrosseihin. Albatrossit nähtiin hänen mukaansa suurina, vahvoina, vapaina ja maaelämän kahleista irrallaan olevina olentoina. Nämä albatrosseihin liitetyt piirteet kuvastivat myös ideaalista merimiestä.²⁸¹ Omassa aineistossani samaistuminen ilmenee merimiesten vastauksissa lähinnä albatrosseihin liitetyn uskomuksen kautta, jonka mukaan albatrossit ovat merillä kuolleita merimiehiä. Haikaloihin verrattuna albatrossien kohdalla ei kuitenkaan aineistossani samalla tavalla korostu näiden eläinten toiseus suhteessa merimiehiin ja ihmisiin. Yksi aineistoni merimies jopa käyttää albatrossien käyttäytymistä kuvatessaan yleisesti ihmisestä puhuttaessa käytettyä hän-pronominia: ” – – ja joka veteen laskeuduttuaan ei hevillä kastele siipiään, siivet ylhäällä hän koettaa varjella ettei ne kastuisi.”²⁸² Jotkut merimiehet siis saattoivat nähdä albatrossit tasavertaisemmassa asemassa suhteessa merimiehiin ja ihmisiin. Toisaalta, kuten aineistoni muiden vastausten kautta on ilmennyt, albatrossit kuitenkin nähtiin myös monin tavoin merimiesten hyödynnettävissä olevina eläiminä. Albatrosseihin oli luultavasti kuitenkin helpompi samaistua kuin sellaisiin merieläimiin, kuten haikaloihin, joiden luontainen elinympäristö oli vedenalainen. Vedenalainen elinympäristö ja siellä elävät merieläimet saatettiin kokea enemmän ihmisen kontrollin ulkopuolelle ulottuviksi kuin vedenpinnan yläpuoleinen elinympäristö ja siellä elävät eläimet, kuten juuri merilinnut.²⁸³ Siispä vaikka meriympäristö ja merieläimet koetaankin olevan ihmisen kontrollin ulkopuolella, merilinnut ja etenkin albatrossit olivat tässä poikkeus. Merilinnut jakoivat

---

²⁷⁹ TYKL/kys/19:30.

²⁸⁰ TYKL/kys/19:30.

²⁸¹ Mäenpää 2020a, 147.

²⁸² TYKL/kys/19:52.

²⁸³ Latva 2021, 31–39.

merimiesten kanssa saman elinympäristön, kun ne lensivät laivojen läheisyydessä ja merimiehen katseen ulottuvissa. Kun taas vedenalainen maailma ja siellä elävät merieläimet eivät samalla tavalla olleet merimiesten katseen ja kuvitellun kontrollin ulottuvissa. Albatrossien helpoksi kuvattu pyydystäminen ja käsittely, sekä niiden kyvyttömyys lähteä karkuun kannelle pyydystämisen jälkeen, tekivät niistä merimiehille myös helposti kontrolloitavia eläimiä.

Albatrossin myyttinen maine merimiesten vanhaan uskomusperinteeseen kuuluvana eläimenä ja tämän kautta myös niihin kohdistuvat samaistumisen tunteet sekä niiden ulkoisen olemuksen ja toiminnan tekemä vaikutus yhdistettynä niiden helpoksi koettuun kontrolloitavuuteen aiheutti sen, että albatrossit nähtiin merimiesten toimesta hyväksyttävämpinä eläimiä kuin esimerkiksi haikalat, joihin suhtauduttiin niin merimiesten kuin laajemman yleisön toimesta huomattavasti negatiivisemmin.

Vaikka aineistoni vastausten kautta välittyy merimiesten lähtökohtaisesti positiivinen suhtautuminen albatrosseja kohtaan, välittyy niiden kautta myös ristiriitaisuuksia, jotka ilmentävät merimiesten ambivalenttia suhdetta albatrosseihin eläiminä. Tämä näkyy erityisesti siinä miten albatrosseja merimiesten toimesta kohdeltiin: Näitä uljaina ja komeina kuvattuja lintuja ihailtiin ja hoivattiin, mutta samalla niihin saatettiin myös suhtautua linnun tarjoaman pelkän huvin ja materiaalisen hyödyn kautta, jolloin lintua käsiteltiin merimiehen mielen mukaan, sen siipiä leviteltiin, siitä otettiin valokuvia ja lopulta eläin saatettiin tappaa käsityöraaka-aineiden, matkamunistojen ja ravinnon vuoksi.

6 Haikalojen ja albatrossien toimijuus merimiesten muistelussa

Eläimen toimijuus näyttäytyy aineistossani haikalojen ja albatrossien toimintaa kuvaavissa merimiesten kirjoittamissa tekstikohdissa. Muistelma-aineiston luonteesta huolimatta eläimen toimintaa kuvaavat kohdat kuvaavat myös merimiesten kohtaamia todellisia eläimiä ja niiden toimintaa. Ihmisten tuottamista muistelmista on siis mahdollista tällaisten eläimen toiminnan kuvausten kautta löytää myös eläimen toimijuus, joka näyttäytyy merimiesten ja merieläinten yhteisellä kontaktialueella²⁸⁴.

Seuraavissa alaluvuissa tulen käsittelemään merimiesten muistelmien kautta välittyvää haikalojen ja albatrossien toimijuutta. Tarkastelun kohteena on erityisesti eläimen toimintaa kuvaavat muistelmakohdat, mutta tarkastelen myös pyydystysvälineiden ja -menetelmien ja niiden kuvausten kautta välittyvää tietoa menneiden monilajisten kohtaamisten vaikutuksesta niiden muotoutumiseen.

6.1 Muistellut haikalat toimijoina

Haikaloihin kuuluu ainakin 513 eri lajia, jotka eroavat toisistaan sekä ulkonäöltään että kooltaan. Haikalat kuuluvat rustokaloihin.²⁸⁵ Haikalalajeista suurin osa elää valtamerissä, mutta osa viihtyy myös matalammissa vesistöissä esimerkiksi rannikoilla ja saaristoissa. Haikalalajien elinsyvyys meressä vaihtelee lajikohtaisesti. Suurin osa haikalalajeista elää kuitenkin päiväntasaajan trooppisilla vesialueilla.²⁸⁶ Haikalat ovat pääasiassa lihansyöjiä ja niiden tyypillinen ruokavalio vaihtelee lajin mukaan. Yleisiä haikalojen saaliita ovat kuitenkin kalat, mustekalat, merinisäkkäät, kilpikonnat, merilinnut ja muut haikalalajit. Suuremmat haikalalajit, kuten valkohait voivat syödä hylkeitä, merileijonia ja valaita. Haikalat käyttävät hyvin tarkkoja aistejaan, kuten hajuaistiaan ja tuntoaistiaan ravintoa saalistaessaan. Haikaloilla on kyljissään antureita, joiden avulla ne voivat havaita vedessä tapahtuvaa liikettä paineaaltojen ja vesivirtojen muutoksien kautta.²⁸⁷

Haikalojen toiminta ja sen kautta toimijuus näyttäytyy merimiesten vastauksissa kohdissa, joissa he kuvaavat haikalojen toimintaa meressä laivan lähetyvillä, pyydystyksen yhteydessä, sekä laivan kannella. Haikalojen toimijuus näyttäytyy siis merimiesten ja haikalojen suhteen

---

²⁸⁴ Haraway 2008.

²⁸⁵ Nelson, Grande & Wilson 2016, 58.

²⁸⁶ Young 2024, 15–16; Crawford 2008, 47.

²⁸⁷ Young 2024, 21–22.

kontaktialueella²⁸⁸. Aineistossani haikalojen toimintaa kuvataan kuitenkin eniten niiden pyydystämisestä kerrottaessa. Näissä tilanteissa eläimen toiminnan kautta välittyvä toimijuus siis näyttäytyy aineistossani eniten ihmisen ja eläimen konfliktitilanteissa. Haikalojen käyttäytymisestä ennen pyydystämistä ei muutamia vastauksia lukuun ottamatta ole mainintoja. Haikalan toimijuus omassa elinympäristössään eli meressä jää näin lähes kokonaan näkymättömiin.

Muissa kuin konfliktitilanteissa haikalojen toiminta ja toimijuus näyttäytyy aineistossani kohdissa, joissa merimiehet kertovat hain seuranneen laivaa, kierrellen laivaa tai syöneen laivasta mereen heitettyjä lihoja. Yksi aineistoni merimies kuvaa kuinka laivan läheisyydessä uiskennellut hai oli hänen mukaansa katsellut laivan miehistöä merestä käsin: ”Eräänä päivänä näimme hain uiskentelevan vedenpinnassa, kiertelevän laivaa ja katselevan meitä harmailta silmillään.”²⁸⁹ Tämä kuvattu hain katse ja katselu voi olla kyseisen merimiehen muisteluhetkellä ja kyselyvastausta kirjoittaessaan ilmennyt tapa elävöittää tekstiään. Toisaalta se luultavasti myös pohjautuu merimiehen kokemuksiin todellisiin kohtaamisiin haikalojen kanssa. Haikalat ovat älykkäitä eläimiä. Ne havainnoivat niin vedenpinnan alapuoleista kuin yläpuoleista ympäristöään hyvän näkökykynsä ja muiden aistiensa avulla.²⁹⁰

Joidenkin merimiesten vastausten kautta voidaan päästä sen jäljille, miksi haikalat oleilivat laivojen lähiympäristössä ja jopa seurasivat laivoja, kuten yhdessä merimiehen vastauksessa käy ilmi. Hän kertoo, kuinka hai oli useita päiviä seurannut laivaa, kunnes se päätettiin miehistön toimesta pyydystää.²⁹¹ Toisaalta tämä kyseisen merimiehen kertomuksessa laivaa seurannut haikala ei välttämättä todellisuudessa ole ollut joka näköhavainnolla sama haiyksilö. Todennäköisesti haikalat kuitenkin uivat laivojen läheisyydessä ja seurasivat laivoja ainakin jonkin aikaa ravinnonsaannin vuoksi. Laivoista mereen heitetyt jätteet houkuttelivat laivan läheisyyteen muita merieläimiä ja kaloja, joita haikalat söivät ravinnokseen. Joskus haikalat saattoivat itsekin saada ravintoa laivasta mereen heitetyistä jätteistä. Tämä käy ilmi erään merimiehen muistelmassa, jossa laivan kokki oli muutamaankin otteeseen ruokkinut laivan läheisyydessä olleita haikaloja pilalle menneillä lihapaloilla.²⁹² Haikalojen pyydystämisestä kertovan toisen merimiehen vastauksesta käy myös ilmi, että haikalat eivät välttämättä aina jääneet merimiesten asettaman pyydyksen koukkuun kiinni,

---

²⁸⁸ Haraway 2008.

²⁸⁹ TYKL/kys/19:67.

²⁹⁰ Young 2024, 30–33.

²⁹¹ TYKL/kys/19:36.

²⁹² TYKL/kys/19:100.

vaan haikalat nappasivat vain siinä kiinni olleen syötin: ”Koukkuun pantiin lihaa syöteiksi ja laskettiin laivan perään. Hai ottaa syötin ja jos se jää koukkuun kiinni, niin se vedetään laivan perään ylös vedestä.”²⁹³ Tällä tavalla haikalat saattoivat saada ravintoa myös niille tarkoitetuista pyydyksistä jäämättä kuitenkaan merimiesten saaliiksi. Laivojen ja merimiesten olemassaolo ja toiminta merillä siis osittain myös hyödytti haikaloja, ja tämän myötä haikalat myös vastasivat toiminnallaan merimiesten olemassaoloon ja toimintaan. Tällaisissa muistelmassa kuvatuissa tilanteissa haikala voidaan sen toiminnan kautta nähdä intentionaalisen toimijana, kun se saapuu laivan läheisyyteen saavuttaakseen jonkin päämäärän, joka tässä tapauksessa on ravinnon saaminen. Haikala käyttäytyy intentionaalisesti myös pyydykseen ja syötiin tarttuessaan, vaikka sen päämäärä ravinnon saamiseksi ei toteutuisikaan vaan se jäisi toiminnan kautta kiinni koukkuun. Päämäärätietoinen toiminta, johtipa se yksilön kannalta suotuisaan tai epäsuotuisaan tilanteeseen osoittaa eläimen toimijuutta.²⁹⁴

Myös haikalat vaikuttivat olemassaolollaan ja toiminnallaan merimiesten toimintaan. Eläimen vaikuttaessa ihmisen toimintaan se näyttäytyy tilanteessa aktiivisena toimijana. Haikalojen aktiivinen toimijuus ilmenee erityisen hyvin kohdissa, joissa merimiehet kertovat valmistautumisesta haikalan pyydystämiseen.²⁹⁵ Eräs merimies kertoo kuinka haikalojen kohtaamiseen ja sitä seuraavaan pyydystämiseen alettiin valmistautua jo ennen kuin haikaloja edes nähdään:

Kun liikuttiin niillä vesillä, missä haikaloja oli, teroitettiin laivassa oleva noin 3 cm mittainen ongenkoukun muotoinen koukun kärkiteräväksi ja tarkastettiin, että koukussa kiinni oleva kettingin pätkä noin metrin mittainen oli ehjä. Laivan päälliköltä saatiin 2 1/2” manilaköyttä n 50 m. Kun välineet oli saatu kuntoon, alettiin vahtia, koska kalojen selkävät tulevat näkyviin ja heti kun ne huomattiin, kiinnitettiin stuuvertilta saatuja lihanjätteitä koukkuun. Koukku mereen ja köyttä laskettiin koko pituudelta laivan perään ja köyden pää lujasti pollariin kiinni. Koko vapaa vahti oli valmiina milloin hai iskisi koukkuun. Heti kun se tarttui koukkuun, alkoi köydestä veto, joka toisinaan oli hyvinkin kovaa vetoa kalan ponnistellessa vastaan. Kun hai saatiin ylös vedestä laivan partaalle, kaadettiin ämpärillinen vettä sen suuhun. Suolaton vesi oli parempaa, jos sitä vain oli saatavissa. Tämä toimenpide jollain tavalla rauhoitti kalaa, niin että se saatiin laivan kannelle, jossa se muutaman ajan kuluttua näytti taas voimansa, kun se iski pyrstönsä kanteen. Tällöin tuntui tärinä koko laivassa. Muutaman tunnin kuluttua olivat sen voimat käyneet jo siksi heikoiksi, että se voitiin tappaa.²⁹⁶

²⁹³ TYKL/kys/19:1.

²⁹⁴ Räsänen 2017, 94.

²⁹⁵ TYKL/kys/19:18; TYKL/kys/19:154.

²⁹⁶ TYKL/kys/19:18.

Pelkkä haiden odotettu ja oletettu olemassaolo saa merimiehet toimimaan ja valmistelemaan pyydystysvälineitä haikalan kohtaamista varten. Haikalojen näkeminen taas johtaa merimiesten lisätoimintaan, kun he viimeistelevät pyydyksen, heittävät sen laivan perään ja jäävät odottamaan haikalan tarttumista syöttiin. Laivan perässä liikkuvan lihapalan huomattessaan haikala pyrkii saamaan sen ravinnokseen, mutta joutuukin leuoistaan kiinni merimiesten asettamaan pyydykseen. Tämä aiheuttaa niin merimiehissä kuin haikalassa toimintaa. Merimiehet ryhtyvät kiskomaan heidän aikomuksiaan vastustavaa haikalaa laivan partaalle, pois vedestä. Kun taas haikala pyrkii ponnisteluidensa kautta irrottautumaan pyydyksestä ja pääsemään takaisin mereen, sen luontaiseen elinympäristöön. Tässä haikala vastustaa ihmisen toimintaa ja näyttäytyy sen kautta myös intentionaalisena toimijana.

Suurin osa haikaloista elää suolaisessa merivedessä ja niiden elimistö on tottunut suodattamaan tällaisesta vedestä muun muassa happea haikalan käytettäväksi.²⁹⁷ Vastauksessa merimiesten toimesta haikalan kitaan kaadettu makeavesi salpauttaa haikalan hetkellisesti, sillä sen elimistö ei ole makeaan veteen tottunut. Tämän myötä merimiehet pystyvät helpommin vetämään sen laivan vierustalta laivan kannelle. Haikala ei kuitenkaan vielä tässäkään vaiheessa ole tyytynyt kohtaloonsa ja luovuttanut taistelussa kuolemaa vastaan, vaan se laivan kannellakin vielä pyrkii koko ruumiin voimallansa jotenkin vaikuttamaan ja muuttamaan tilanteen kulkua. Tässä haikala ei kuitenkaan onnistu, sillä lopulta haikalan voimat ehtyvät ja merimiehet voivat omasta näkökulmastaan turvallisemmin lähestyä laivan kannella makaavaa haikalaa sen tappaakseen.

Haikalojen olemassaolon ja toiminnan vaikutus merimiesten toimintaan käy ilmi myös erään merimiehen vastauksessa, jossa hän kuvaa tilannetta, jossa hän on vedessä haikalojen kanssa: ”Olin meressä vaatteet ja pitkävartiset kumisaappaat jalassa kolme neljännestuntia. En uskaltanut riisua saappaita haikalojen takia, joiden eviä näkyi monia.”²⁹⁸ Tästä vastauksesta välittyy haikalan aktiivinen toimijuus, sillä haikalan olemassaolo ja liikkuminen merimiehen lähetyvillä vaikutti siihen, ettei merimies haikaloja ja niiden mahdollista toimintaa kohtaan tuntevan pelon takia riisunut saappaitaan, vaikka saappaiden pitäminen jaloissa luultavasti hankaloitti merimiehen vedessä oloa.

Edellä esiteltyjen merimiesten muistelmakohdissa käy hyvin ilmi se, kuinka haikalojen toimijuus voidaan löytää merimiesten muistelmassa esiintyvistä merimiesten ja haikalojen

---

²⁹⁷ Young 2024, 15–19; Crawford 2008, 68.

²⁹⁸ TYKL/kys/19:112.

kohtaamisten kuvauksista. Hain toimijuus näkyy erityisesti vastauksissa, joissa kerrotaan haikalojen toiminnasta jossain tietyssä merimiesten ja haikalan välisessä kohtaamisessa. Haikalojen pyydystämisen kuvauksissa näyttäytyy haikalan aktiivinen toimijuus suhteessa merimiehiin ja heidän toimintaansa: Haikalat saavat olemassaolonsa ja toimintansa kautta aikaan muutoksen merimiesten toiminnassa, mutta toisaalta myös laivojen, niissä olevien merimiesten ja heidän toimintansa saa muutoksen aikaan haikalan toiminnassa. Tässä näyttäytyy monilajisten kohtaamisten vuorovaikutteinen luonne. Haikalan aktiivinen toimijuus näyttäytyi myös kuvauksissa, joissa haikalat ja merimiehet eivät olleet vielä fyysisesti tai näköyhteyden kautta kohdanneet. Toimijuus voi siis näyttäytyä myös sen kautta, kun pelkkä eläimen olemassaolon tiedostaminen ja tulevan kohtaamisen oletaminen ja odottaminen vaikuttaa ihmisen toimintaan. Tämä vaikuttaa myös määritellyn merimiesten ja haikalojen vuorovaikutuksen kontaktialueen laajenemiseen. Haikalan intentionaalisuus taas näyttäytyy etenkin tilanteissa, joissa haikalat pyrkivät hankkimaan ravintoa laivan lähetyvillä tai kun haikala vastustaa ihmistä ja ihmisen toimintaa pyydystystilanteessa. Pakenevat tai muutoin tilanteesta pois pyrkivät eläimet tuovat esiin omaa toimijuuttaan tekemällä omat intentionsa selviksi. Haikalat eivät halua jäädä merimiesten pyydykseen kiinni, tulla kannelle vedetyksi tai tulla tapetuiksi merimiesten toimesta.²⁹⁹ Haikalojen pyrkimys pyydykseen kiinni jäämiseen asti on ollut pääsääntöisesti ravinnon hankinta ja pyydykseen jäämisen jälkeen haikalojen päämääränä on ollut tilanteesta pakeneminen.

Ihmisten ja eläinten kohtaamisten kuvausten lisäksi myös pyydystysmenetelmien kuvauksia tarkastelemalla voidaan tarkastella eläinten toimintaa. Pyydystysvälineiden ja -menetelmän vakiintuneisuus kertoo useiden aiempien eläntoimijoiden vaikutuksesta pyydystystavan muovautumiseen. Toimiva pyydystysväline ja -menetelmä osoittaa, että merimiehet tiesivät miten eläin löytää pyydyksen, miten eläin saadaan kiinnostumaan syötistä ja miten eläin käyttäytyy pyydykseen jäätyään.³⁰⁰ Merimiehet ovat oppineet eläimestä ja sen käyttäytymisestä eläinten tarkkailun, eläinten kohtaamisten sekä onnistuneiden ja epäonnistuneiden pyydystystapahtumien myötä. Tämän kautta eläimen toiminta muokkaa ihmisen tapaa toimia tulevissa kohtaamisissa samaa eläinlajia edustavien yksilöiden kanssa. Pyydystysvälineet ja menetelmä ovat luultavasti aikojen saatossa vakiintuneet monien eri merimiesten ja muiden merenkulkijoiden kokemusten ja eteenpäin välitetyn tiedon kautta.

---

²⁹⁹ Ks. Peltola 2021, 64.

³⁰⁰ Dirke 2017, 169.

Omassa aineistossani eläimen ja sen käytöksen tunteminen ja tämän tiedon hyödyntäminen pyydystystapahtuman yhteydessä, tulee esiin muutamien pyydystysmenetelmää kuvaavien vastausten kautta. Ensimmäinen on jo aikaisemmin tässä luvussa esitellyssä muistelmakohdassa ilmennyt tapa kaataa haikalan kitaan makeaa vettä vastaan pyristelevän haikalan rauhoittamiseksi, jotta se pystyttiin miehistön toimesta helpommin vetää laivan kannelle. Tässä esimerkissä vastaaja ei kerro miksi tämä toimenpide rauhoitti haikalaa, mutta tästä huolimatta hän vakuuttavasti kertoi sen todetusta tehosta. Voi olla, että merimies ei tiennyt syytä tavan taustalla ja oli oppinut tavasta joltain toiselta merimieheltä matkojensa aikana. Tämän tavan taustalla on kuitenkin ymmärrys ja tieto haikalasta suolaisessa merivedessä elävänä merieläimenä ja ymmärrys siitä miten makean veden kaataminen haikalan kitaan vaikuttaa sen käyttäytymiseen. Toisen merimiehen vastauksessa ilmenee, kuinka haikalan käyttäytyminen tunnettiin ja se myös otettiin huomioon käytetyissä pyydystysvälineissä ja -menetelmissä:

Haita pyydettiin isoilla koukuilla joissa oli pätkä kettinkiä, että se ei saanut purtua nuoraa rikki. Koukkuun pantiin lihaa syöteiksi ja laskettiin laivan perään. Hai ottaa syötin ja jos se jää koukkuun kiinni, niin se vedetään laivan perään ylös vedestä. Otetaan toinen köysi tai vaijeri ja tehdään juokseva silmukka nostoköyden ympäri joka sitten pudotetaan roikkuvan hain pään yli alas ja enne pyrstöä se kiristetään sivusta piukkaan. Pyrstössä olevasta köydestä nostetaan ja toisesta lasketaan, niin että hai jääpi pyrstö köyden varaan. Tämä pyrstöstä nosto tehdään sen vuoksi, että se ei voi lyödä pyrstöllään. Tavallisesti se silloin nostetaan plokkin avulla täkille. On parasta sitoa täkilläkin pyrstö johonkin kiinni.³⁰¹

Vastauksessa haikalojen pyydystämiseen käytettyyn koukkuun oli tärkeä kiinnittää pelkän köyden sijaan myös kettinkiä, sillä merimiehet tiesivät, että haikala pystyisi helposti puremaan pelkän köyden poikki ja pääsemään näin pyydyksestä vapaaksi. Haikalan pyrstöön pujotetun ja kiristetyn köyden tarkoituksena oli rajoittaa haikalan liikkumista, estää sitä lyömästä pyrstöllään ja tätä kautta hankaloittaa pyydystystapahtumaa tai jopa vahingoittaa siihen osallistuvia merimiehiä. Haikalan tiedettiin olevan voimakas eläin ja että se pyrki koko kehoaan ja pyrstöään heiluttamalla irrottautumaan pyydyksestä. Sekä koukkuun kiinnitetty kettingin pätkä että haikalan pyrstön sitominen esiintyy myös muutamien muiden aineistoni merimiesten vastauksissa.³⁰² Nämä aineistossani esille tulleet pyydystysvälineiden ja -menetelmien kuvauksissa ilmenneiden toimintatapojen muodostumisen taustalla on monia

---

³⁰¹ TYKL/kys/19:18.

³⁰² Kettingistä TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:36; TYKL/kys/19:90. Pyrstön tyveen asetettavasta köydestä: TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:36.

merimiesten ja haikalojen vuorovaikutuksellisia kohtaamisia, joiden kautta merimiehet ovat oppineet millä välineillä ja miten haikaloja voitiin pyydystää onnistuneesti. Haikalat ovat siis oman toimintansa kautta, jota merimiehet ovat tarkastelleet ja johon he ovat omilla toimillaan vastanneet, vaikuttaneet merimiesten pyydystystapojen muovautumiseen.

Aineistossani ilmenneitä matkojen aikana menehtyneiden merimiesten mereen hautaukseen liittyviä käytäntöjäkin tarkastelemalla voidaan tarkastella haikalojen olemassaolon ja toiminnan vaikutuksia merimiehiin. Jo aiemmin tässä tutkielmassa olen tuonut ilmi merimiesten tavan asettaa painoja mereen tiputettavan ruumiin mukaan, jotta ruumis vajoaisi mahdollisimman nopeasti meren pohjaan. Tämän tavan tarkoituksena oli merimiesten mukaan estää haikaloja pääsemästä ruumiin luokse. Haikalojen olemassaolo ja toiminta siis vaikuttivat merimiesten hautaustapoihin merellä, vaikkakaan tämä kyseinen tapa ei suoranaisesti estä haikaloja pääsemästä ruumiin luokse ja hyödyntämästä sitä ravinnokseen. Veden pinnan tuntumassa merimiesten toimesta nähdyt haikalat kuitenkin vaikuttivat tavan synnyn syyhyn, sillä ilman tätä tapaa haikalat olisivat hyödyntäneet ruumista ravinnokseen merimiesten katseen ulottuvissa.

Aineistoni kautta välittyy tietoa myös monista muista merimiesten toimesta pyydystetyistä haikaloista, mutta ne eivät esiinny muistelmassa toimijoina, vaan pelkästään merimiesten pyydystyksen kohteina ja saaliina. Haikalojen toimijuus ei välity sellaisissa merimiesten haikaloista kertovissa muistelmassa, joissa ei kuvailla haikalojen toimintaa tai niiden vaikutusta ihmisen toimintaan. Useat aineistoni merimiehet kertovat haikalojen pyydystämisestä pelkin toteamuksin.³⁰³ Tällaisista vastauksista esimerkkinä muutama: ”Vi fick flere små hajar ja ända upp till över en meter och dom använde vi sarre bete.”³⁰⁴ ja ”Vapaa vahdit käytti kukin omiin harrastuksiinsa. Saimmepa kerran koukulla komean hainvonkaleenkin.”³⁰⁵ Toteamuksia ilmeni siis sekä tapauskertomusten yhteydessä että yleisesti jostain aiheesta kerrottaessa. Tällaisista merimiesten kirjoittamista haikaloja käsittelevistä vastauksista ei voida nähdä eläimen toimijuutta, koska haikalat ilmenevät tekstissä vain merimiehen toiminnan kohteina, eli objekteina. Myöskään eläimen intentionaalisuuden jäljille ei voida päästä tällaisten vastausten kautta.

---

³⁰³ TYKL/kys/19:11; TYKL/kys/19:21; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:30; TYKL/kys/19:71; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:101; TYKL/kys/20:6.

³⁰⁴ TYKL/kys/20:6.

³⁰⁵ TYKL/kys/19:26.

6.2 Muistellut albatrossit toimijoina

Albatrossit ovat ulappalintuja, joista suurin osa elää eteläisellä pallonpuoliskolla. Ne viettävät suurimman osan elämästään valtamerellä ja palaavat maalle vain pesimään. Nuoret albatrossit saattavat viettää merellä jopa monia vuosia ennen kuin ne palaavat pariutumaan ja pesimään samalle saarelle missä ovat itse aloittaneet elämänsä. Aikuiset albatrossit pesivät yleensä joka toinen vuosi aina samoihin aikoihin ja saman kumppanin kanssa. Suurin osa albatrossilajeista pesii syrjäisillä saarilla, missä ne voivat pesiä ja kasvattaa poikasensa rauhassa ilman petoeläinten uhkaa.³⁰⁶ Albatrossien ruokavalio on melko monipuolinen, mutta monien albatrossilajien kohdalla suurin osa ravinnosta on peräisin eläinkunnasta. Esimerkiksi mustekalat, kalmarit, äyriäiset ja kalat kuuluvat albatrossien ruokavalioon. Ne kykenevät kuitenkin olemaan syömättä pitkiäkin aikoja, jos esimerkiksi huonot sääolot estävät ruoanhankinnan.³⁰⁷

Albatrossit lentävät yleensä pitkiäkin matkoja valtameren yllä hyödyntäen ulappaliittäjien tapaan erilaisia tuulen virtauksia. Ne eivät siipiensä suuren koon vuoksi voi muiden lintujen tapaan lentää lyöntilentoa, eli siipiä räpytellen, kuin vain lyhyitä aikoja kerrallaan, sillä niiden lyöntilihakset eivät ole siihen riittävän voimakkaat. Ne siis turvautuvat puhaltaviin tuuliin pysyäkseen yläilmoissa. Tyynellä säällä ne laskeutuvat veteen ja odottelevat tuulen yltymistä. Tästä syystä useimmat albatrossilajit elävätkin juuri Etelämannerta ympäröivillä merialueilla, joilla voimakkaat länsituulet puhaltavat kaikkina vuodenaikoina.³⁰⁸

Suurin osa albatrossin toiminnan kuvauksista ilmenevät pyydystyksestä tai tätä seuraavista tapahtumista kertomisen yhteydessä. Laivan lähiympäristöön sijoittuvia albatrossin toiminnan kuvauksia on verrattain vähän. Näissä muutamissa vastauksissa kuvattiin albatrossin lentämistä laivan lähetyillä. Yksi aineistoni merimies kertoo albatrossien lentämisestä tapauskertomuksen yhteydessä: ”Nyt ilmestyivät myös albatrossit kiertelemään laivan ympärillä.”³⁰⁹ Myös albatrossien tapa hyödyntää ilmanvirtauksia lentäessään ja liitäessään ilmenee toisen merimiehen vastauksessa: ”—, Albatrossi joka siipiään räpäyttämättä liitelee tuntikausia seuraten laivoja, lähellä veden pintaa, käyttäen hyväkseen ilmavirtauksia, —.”³¹⁰ Myös laivojen, etenkin purjelaivojen, liikkeestä syntyy erilaisia ilmanvirtauksia, mitkä ovat

³⁰⁶ Brooke 2018, 150; Doughty & Carmichael 2011, 64–65; Heikkilä & Pitkänen 1994, 53–64.

³⁰⁷ Heikkilä & Pitkänen 1994, 51.

³⁰⁸ Brooke 2018, 68 & 113–115; Heikkilä & Pitkänen 1994, 64–65.

³⁰⁹ TYKL/kys/19:26.

³¹⁰ TYKL/kys/19:52.

albatrosseille hyödyllisiä. Tämä saattaakin selittää sen miksi albatrossit laivan kohdatessaan jäivät pitkäksi aikaa laivan lähetyville liitelemään. Linnut, kuten albatrossitkin, myös usein seuraavat laivoja ravinnon toivossa.³¹¹ Laivojen läheisyydessä olevia ilmavirtauksia hyödyntävät ja ravinnon saannin toivossa laivojen lähelle saapuvat albatrossit näyttäytyvät näin myös intentionaalisina toimijoina, sillä ne pysyvät laivojen läheisyydessä syystä.

Merimiehet tarkkailivat albatrosseja, niiden toimintaa laivan ympärillä ja käyttivät siitä saamaansa tietoa myös mukauttaakseen omaa toimintaansa. Tämä käy ilmi vastauksessa, jossa merimies kertoo, kuinka albatrossien laivan läheisyydessä tapahtuvia lentotavan muutoksia seuraamalla voitiin saada tietoa tuulesta ja sen muutoksista.³¹² Tällainen tieto oli hyödyllistä etenkin purjelaivoilla työskenteleville miehistöille, sillä he pystyivät lintuja tarkkailemalla ennakoimaan ja varautumaan tuleviin tuulen muutoksiin. Albatrossit saattoivat tämän kautta toiminnallaan vaikuttaa merimiesten toimintaan ja näin tehdessään ne näyttäytyisivät tilanteissa aktiivisina toimijoina. Omassa aineistossani ei kuitenkaan ilmene tiettyjen tapauskertomusten ja kohtaamisten kautta tilanteita, joissa tätä albatrossien toiminnan tarkkailun kautta saatua tietoa olisi hyödynnetty. Siispä omassa aineistossani albatrossit eivät ilmennä selkeästi omaa aktiivista toimijuuttaan tämän kaltaisissa tilanteissa. Tämän aineistoni merimiehet kertoma albatrosseihin ja niiden toimintaan liittyvä enne kuitenkin kertoo merimiesten ja albatrossien menneisyydessä tapahtuneista kohtaamisista ja näiden kohtaamisten albatrossien toimijuudesta ja vaikutuksesta merimiehiin, jotka niitä tarkkailivat.

Muutamissa vastauksissa kuvataan myös tilanteita, joissa laivojen lähistöllä lentävät albatrossit laskeutuivat veteen nimenomaan merimiesten veteen heittämän pyydyksen houkuttelemina.³¹³ Kuten haikalojen pyydystämisestä kertovissa muistelmakohdissa myös samanlaisissa albatrosseihin liittyvissä kohdissa eläimen toimijuus tulee esiin. Pyydyksen luokse uiva ja siihen tarttuva albatrossi näyttäytyy intentionaalisena toimijana, sillä sen toiminnan taustalla olevana päämääränä on ravinnon hankinta. Näissä tilanteissa albatrossi myös mukautuu ja vastaa merimiesten toimintaan, eli pyydyksen mereen heittämiseen. Merimiesten näkökulmasta albatrossien näkeminen saattoi myös johtaa päätökseen pyydystä niitä, jolloin albatrossien olemassaolo laivan lähiympäristössä vaikuttaa merimiesten toimintaan. Tällöin albatrossi siis näyttäytyy myös aktiivisena toimijana, joka aiheuttaa

---

³¹¹ Brooke 2018, 17; Heikkilä & Pitkänen 1994, 51.

³¹² TYKL/kys/19:30.

³¹³ TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:154.

muutoksen merimiesten toiminnassa. Kuten aineistossani on käynyt ilmi, albatrossien pyydystämiseen vaadittiin kuitenkin tietynlaiset olosuhteet: laivan vauhdin tuli olla riittävän hidas. Siispä albatrossien näkeminen ei aina johtanut merimiesten toiminnan muutokseen. Eräs merimies kuvailee albatrossin pyydystämistilannetta näin:

Heitimme vehkeen mereen ja samalla laskimme siimaa ulos ja jokseenkin heti joku albatrossi laskeutui mereen ja otti syötin suuhunsa. Kiristimme siimaa. Huomatessaan siiman kiristymisen levitti albatrossi siipensä ja nousi vedestä. Vedimme linnun laivaan ja laskimme sen isolle kannelle, – –.³¹⁴

Tämä on myös aineistoni ainut vastaus, jossa ilmenee se, kuinka pyydystettävä albatrossi vastustaa merimiesten toimintaa pyydystystilanteessa. Kyseinen albatrossi huomaa joutuneensa kiinni johonkin ja pyrkii lentoon lähtemällä irrottamaan itsensä. Näin tehdessään tämä vastauksen albatrossi ilmentää intentionaalista toimijuuttaan. Merimiesten vastauksissa kuvataan, kuinka pyydystysvälineenä käytetty kolmion mallinen metallipala oli kuitenkin suunniteltu niin, että siiman kiristyessä teroitettu kolmion kulma tarttuisi kiinni albatrossin tunnusomaiseen yläpuolelta kaartuvaan koukkunokkaan.³¹⁵ Tätä albatrossin pyydystämiseen käytettyä välinettä ja sen kuvauksia tarkastelemalla voidaankin nähdä, miten albatrossien ulkoiset ominaisuudet olivat vaikuttaneet siihen millaiseksi niiden pyydystämiseen käytetty välineistö oli muotoutunut. Albatrossin nokan käyrä muoto vaikutti merkittävästi siihen, minkälainen pyydystysväline oli muodoltaan ja toimintaperiaatteeltaan.

Laivan kannella olevan albatrossin toimintaa kuvataan aineistoni merimiesten toimesta hyvin vähän. Tämän myötä myös albatrossin toimijuus laivan kannella ei juurikaan näyttäydy muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Merimiehet kertovat kuinka albatrossit eivät päässeet laivan kannelta lentoon, joten ne saatettiin pyydystämisen jälkeen irrottaa pyydystysvälineestä ja päästää vapaaksi laivan kannelle.³¹⁶ Albatrossit ovat kookkaita lintuja, joiden siipiväli saattaa olla jopa 3,5 metriä. Lentoon lähtiessään ne tarvitsevat melko pitkän vauhdinoton, jolloin ne ottavat juoksuaskelin vauhtia siivet levitettyinä saadakseen näin tuulta siipiensä alle. Tyynellä säällä ne joutuvat juoksemaan muutamia kymmeniä metrejäkin päästäkseen siivilleen. Niinpä kovin lyhyeltä laivan kannelta ne eivät pääse lentoon tämän vuoksi.³¹⁷ Laivan kannella albatrossit ehkä kokivat olevansa vieraassa ympäristössä, jossa ei ollut tarpeeksi tilaa vauhdin ottamiseen ja lentoon lähtemiseen. Laivojen laidat myös estivät

---

³¹⁴ TYKL/kys/19:90.

³¹⁵ TYKL/kys/19:1; TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:90; TYKL/kys/19:154.

³¹⁶ TYKL/kys/19:25; TYKL/kys/19:26; TYKL/kys/19:90.

³¹⁷ Heikkilä & Pitkänen 1994, 60–61.

jonkin verran tuulta, mikä hankaloitti entisestään albatrossien lentoonlähtöä. Laivan kannelle pyydystetyt albatrossit eivät kannelle jouduttuaan siis juurikaan voineet vaikuttaa tilanteeseensa. Aineistoni merimiehet eivät kuitenkaan kerro kannelle pyydystettyjen albatrossien pakoyrityksistä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö albatrossit olisi yrittäneet lähteä lentoon laivan kannelta.

Yhden merimiehen vastauksessa ilmenee merimiesten tapa syöttää kannelle pyydystettyjä albatrosseja leivänpalasilla: ”Vaikka ne ovat villedä lintuja, ne söivät mielellään leivänpalasia, kun panimme ne merivettä täynnä olevaan ämpäriin.”³¹⁸ Merimiesten tarjoamia leivänpalasia syövät albatrossit näyttävät tämän vastauskohdan kautta ihmisen toimintaan vastaavina toimijoina sekä myös intentionaalisina toimijoina. Vaikka tämän vastauksen kautta ei suoraan ilmene albatrossien toimintaa, joka aiheuttaisi merimiehissä halun syöttää niitä, voidaan kuitenkin olettaa, että albatrossit jollain tapaa ovat vaikuttaneet siihen, että merimiehet ovat päättäneet ja halunneet syöttää niitä. Ehkäpä se, että merimiehet näkivät kannella olevat albatrossit jotenkin avuttomina, herätti merimiehissä halun hoitaa ja syöttää niitä. Tämän vastauskohdan tulkinnan kautta voimmekin nähdä, että se miten eläimeen suhtaudutaan, mitä mielikuvia, tunteita ja haluja eläin ihmisessä herättää vaikuttavat myös siihen miten ihmiset kohtelevat eläintä. Samalla albatrossit, jotka eivät kykene lähtemään lentoon laivan kannelta vaikuttavat siihen, että ne nähdään merimiesten toimesta avuttomina ja tämän kautta hoivaa kaipaavina. Tässä ilmeneekin monilajisten suhteiden ja kohtaamisten rakentuminen materiaalis-diskursiivisesti³¹⁹.

Lintujen vapauttamisen kuvausten kautta eläimen toiminta ja toimijuus näyttävät selkeästi. Yksi aineistoni merimies kuvaa albatrossien vapauttamista seuraavasti:

Omat niksinsä siinäkin oli kun ne vapauteen päästettiin, toinen mies härnäsi pään puolelta, niin Albatrossi levitti siipensä ja aikoi hyökätä päälle, toinen miehistä otti aukaistuun siiven päähän kiinni heilautti puoli kierrosta, niin lintu sai ilmaa siipiensä alle, ja menoa teki yli reilingin.³²⁰

Tässä muistelmakohdassa albatrossi vastaa toiminnallaan merimiehen härnäykseen. Lintu luultavasti koki merimiehen käyttäytymisen uhkaavaksi ja pyrki puolustautumaan tilanteessa levittämällä siipensä ja lähestymällä merimiestä. Näin tehdessään albatrossi näyttävät myös aktiivisena toimijana, sillä se toiminnallaan, joka on vastausta merimiehen härnäykseen,

³¹⁸ TYKL/kys/19:90.

³¹⁹ Barad 2007 & 2003.

³²⁰ TYKL/kys/19:25.

aiheuttaa myös toisessa merimieheissä toimintaa tämän ottaessaan linnun toisesta siivestä kiinni. Tässä muistelmakohdassa kuvattu albatrossin vapauttaminen on siis vuorovaikutuksellinen prosessi, jossa osapuolet vuoroin vaikuttavat ja vaikuttuvat. Toinen merimies kuvaa albatrossin toimintaa sen vapauttamistilanteessa näin: ”Tavallisesti päästimme ne sitten vapaiksi. Saimme vain olla hyvin varovaisia, ettei vaatteistamme tai sääristämme jäänyt kappaleita niitten nokkaan.”³²¹ Albatrossit pyrkivät siis myös nokallaan nokkimalla puolustamaan itseään merimiesten käsittelyssä ja vastaamaan tilanteissa merimiesten toimintaan. Näissä muistelmakohdissa albatrossin toimijuus näyttäytyy siis merimiesten toimintaan vastaavana, vastustavana ja intentionaalisena. Ensimmäisessä lainauksessa kuvataan myös sitä, miten lintu merimiehen toiminnan avulla sai lopulta ilmaa siipiensä alle ja pääsi näin lentoon laivan kannelta. Vaikka lintu oli aluksi kokenut olonsa uhatuksi ja pyrki ensisijaisesti puolustautumaan, se lopulta näki tilaisuuden pakenemiseen ja hyödynsi tämän tilaisuuden lentämällä pois laivasta. Tässä näkyy siis myös albatrossin toiminnan taustalla olevan intention vaihtuminen.

Aineistoni merimiesten vastauksissa kuvataan albatrossien toimintaa laivan lähetyvillä ilmassa ja vedessä, pyydystämisen yhteydessä, laivan kannella ja lintujen vapauttamisen yhteydessä. Albatrossit näyttäytyvät näiden eri toiminnan kuvausten kautta merimiesten toimintaan mukautuvina, vastaavina ja vastustavina toimijoina, sekä intentionaalisisina ja aktiivisina toimijoina, jotka toiminnallaan myös vaikuttavat merimiesten toimintaan. Toisaalta kuten haikalojenkin kohdalla, osa merimiesten vastauksissa olevista albatrosseja käsittelevistä kohdista eivät kerro albatrosseista toimijoina. Näissä vastauksissa albatrossit esiintyvät vain merimiesten toiminnan kohteina tai merimiesten uskomusperinteeseen kuuluvana eläimenä. Kaikista albatrosseihin liittyvistä muistelmakohdista ei siis voida nähdä niiden takana olevia eläinyksilöitä ja -toimijoita. Albatrossien pyydystysvälineiden ja -menetelmien kuvauksia tarkastelemalla voidaan nähdä eläimen osallisuus niiden muovautumisessa. Aineistossani ilmennyt albatrossien toimintaan liittyvä enne taas kertoo merimiesten ja albatrossien menneisyydessä tapahtuneista kohtaamisista ja näiden kohtaamisten albatrossien toimijuudesta ja vaikutuksesta merimiehiin, jotka niitä tarkkailivat.

---

³²¹ TYKL/kys/19:90.

7 Merimiesten, haikalojen ja albatrossien yhdessämuotoutunut menneisyys

Tässä tutkielmassa olen valottanut 1900-luvun taitteessa työskennelleiden suomalaisten merimiesten ja kahden merieläimen, albatrossin ja haikalan, yhdessämuotoutunutta³²² menneisyyttä ja siihen kuuluneita sekä aineellisia että aineettomia ulottuvuuksia. Aineellinen ja aineeton, materia ja diskursiiviset käytänteet ovat kuitenkin monin tavoin yhteenkietoutuneita,³²³ mikä on nähtävissä myös merimiesten ja haikalojen, sekä merimiesten ja albatrossien suhteissa. Haikalat ja albatrossit ovat olemassaolonsa ja toimintansa kautta vaikuttaneet merimiesten elämään ja toimintaan, sekä näihin eläimiin liitettyjen mielikuvien, merkitysten ja uskomuksien muotoutumiseen. Samaan aikaan se miten merimiehet suhtautuivat näihin eläimiin, mitä mielikuvia, tunteita ja merkityksiä niihin merimiesten toimesta liitettiin, vaikuttivat siihen, miten merimiehet kohtasivat ja kohtelivat näitä eläimiä, sekä miten näitä eläimiä hyödynnettiin tai ei hyödynnetty materiaalisesti.

Tutkimusaineistonani olen hyödyntänyt 1960-luvulla Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkistoon talletettuja ja Turun yliopiston kansatieteenlaitoksen toimesta toteutetun Merimiesten muistelmat -kyselyn vastauksia. Tutkimusaineistoni muodostui siis kirjoittamalla tuotetusta muistitietoaineistosta. Tätä aineistoa analysoin lähiluvun, vastustavan lukemisen ja teemoittelun menetelmiä hyödyntäen. Merimiesten muistelmat -kyselyn tarkoituksena oli kartoittaa merimiesten elämäntarinoita, saada tietoa merimiesten elämänmuodosta, työstä ja vapaa-ajasta sekä näiden muutoksista. Tutkimusaiheeni ollessa merimiesten ja haikalojen sekä merimiesten ja albatrossien suhde, lähdinkin lähestymään tätä vanhaa kyselyaineistoa uudesta näkökulmasta ja uusien tutkimuskysymysten kautta. Tämän tutkielman tutkimuskysymyksinä aineistoa lukiessani ja analysoidessani toimivat: 1) Minkälaisia merkityksiä haikaloilla ja albatrosseilla oli merimiehille? 2) Miten merimiehet suhtautuvat haikaloihin ja albatrosseihin? 3) Miten merieläinten toimijuus on löydettävissä ja nähtävissä merimiesten tuottamissa muistelma-aineistoissa, sekä millaisena tämä merieläinten toimijuus näyttäytyy? Seuraavissa alaluvuissa esittelen yhteenvetona näiden tutkimuskysymysten vastauksia ja tutkimukseni tuloksia.

---

³²² Haraway 2008.

³²³ Barad 2007 & 2003.

7.1 Merkityksellisiä merieläinkohtaamisia

Tutkimusaineistoni merimiesten vastausten kautta voidaan huomata, kuinka haikalat ja albatrossit olivat monella tapaa olleet osa merimiesten elämää, sekä merimiesten aineellista ja aineetonta kulttuuria. Haikaloilla ja albatrosseilla oli näin siis monia merkityksiä merimiehille. Laivan ympäristössä olevia haikaloja ja albatrosseja tarkkailtiin mielenkiinnosta ja ajanvieton tapana, mutta myös merieläinten toiminnan kautta saatavan tiedon takia, jonka avulla voitiin ennakoida esimerkiksi tulevia sääolosuhteita. Merieläinten pelkän katselun lisäksi niitä kuitenkin myös pyydystettiin merimiesten toimesta. Haikalojen ja albatrossien pyydystäminen ja sen kuvaukset olivat yleisiä tutkimusaineistossani. Myös haikalojen ja albatrossien pyydystämiseen käytettyjä välineitä ja menetelmiä, sekä pyydystystapahtuman etenemistä vaihe vaiheelta kuvailtiin useiden merimiesten toimesta. Tämä kertoo siitä, että merieläinten pyydystäminen, mutta myös pyydystyksen kautta tapahtuvat eläinkohtaamiset olivat merkityksellisiä merimiehille.

Merieläinten pyydystäminen toi merimiehille jännitystä ja vaihtelua pitkien merimatkojen yksitoikkoiseen arkeen.³²⁴ Tutkimusaineistossani esiintyy myös pyydystämistapahtuman yhteisöllinen ja laivan sosiaalisia eroja tasoittava merkitys.³²⁵ Erityisesti haikalojen pyydystäminen esiintyi aineistossani jännittävänä ja jopa vaarallisena koettuna tapahtumana. Albatrossien pyydystäminen oli aineistoni merimiesten kuvauksien perusteella helpompaa eikä siihen suhtauduttu samalla innostuneisuudella kuin haikalojen pyydystämiseen. Merieläimet koettiin eksoottisina, ulkomuodoltaan ja ominaisuuksiltaan erilaisina eläiminä kuin mihin suomalaiset merimiehet olivat Pohjois-Eurooppalaisessa elinympäristössä tottuneet. Merimiesten erilainen suhtautumien albatrosseihin ja haikaloihin ilmenee kuitenkin sen kautta mitä eläimille tehtiin laivan kannelle pyydystämisen jälkeen. Molempia eläimiä tutkittiin kiinnostuneina, mutta vain albatrossit saatiin päästää takaisin vapauteen, kun taas pyydystetyt haikalat tapettiin lähes poikkeuksetta.

Pyydystettyjä haikaloja ja albatrosseja hyödynnettiin monin tavoin myös materiaalisesti. Haikalat ja albatrossit toimivat ravinnon lisäksi myös merimiesten laivoilla tekemien käsitöiden, kuten erilaisten koriste- ja käyttöesineiden, raaka-aineiden lähteinä. Laivoilla raaka-aineet olivat rajallisia, joten niitä ammennettiin myös laivaa ympäröivästä luonnosta ja eläimistä. Tämän kautta välittyi myös 1800- ja 1900-luvun ihmisten dualistiseen

³²⁴ Rosenström 1996, 72–74; Weibust 1969, 117.

³²⁵ Weibust 1969, 123–125.

maailmankuvaan sekä luonto- ja eläinsuhteeseen keskeisesti liittynyt hyötyajattelu. Erityisesti meriympäristö nähtiin ehtymättömänä merellisten resurssien aarreaittana.³²⁶ Merimiesten pyydystämällä merieläimillä ja niiden eri osilla oli merimiehille rahallistakin arvoa, sillä merieläinperäisistä raaka-aineista valmistettuja käsityöesineitä saatettiin myydä eteenpäin laivamatkojen välisatamissa. Merieläinten osia ja niistä valmistettuja käsityöesineitä saatettiin viedä myös koti-Suomeen muistoesineinä. Näitä merimiesten matkoiltaan talteen ottamiaan eläinesineitä on päätyntä myös monien merenkulun historiaa tallentaneiden museoiden esinekokoelmiin.

Materiaalisen hyödyn lisäksi erityisesti haikalan pyrstö- ja selkäevällä oli merimiehille kuitenkin myös muita merkityksiä ja tarkoituksia, joihin vaikuttivat merimiesten uskomusperinne ja muu tapakulttuuri. Aineistossani ilmennyt laivan keulapuomiin naulattu hain evä saattoi toimia merimiesten uskomusperinteeseen ja tapakulttuuriin liittyvänä taikakaluna, haikalan pyydystäneen miehistön voiton, voimakkuuden ja yhteistyön merkinä sekä eronteon välineenä suhteessa lyhyempiä matkoja tekeviin laivoihin ja niiden miehistöihin. Purjelaivojen miehistöjen tapauksessa keulapuomiin naulattu hain evä saattoi toimia myös eronteon välineenä suhteessa höyrylaivoilla työskenteleviin merimiehiin. Tämän kautta hain evän avulla saatettiin korostaa ja ilmentää purjelaivamerimiesten vanhoja perinteitä sekä läheistä luontosuhdetta.

Hain pyrstöevän toimiminen taikakaluna ja tuulennostattajana ei kuitenkaan aineistostani suoraan käynyt ilmi.³²⁷ Pyrstön tai pyrstöevän keulapuomiin naulaaminen ja sen vaihtaminen uuteen tunnettiin kuitenkin tapana, vaikka merkitys toimintatavan takana oli luultavasti merimiehiä ympäröivien sosiaalisten, kulttuuristen, yhteiskunnallisten ja teknologisten olosuhteiden muutosten myötä muuttunut tai muuttumaan päin.

Haikalat ja albatrossit esiintyivät aineistoni merimiesten vastauksissa myös merimiesten vanhaan uskomusperinteeseen kuuluvina eläiminä. Haikalat ja albatrossit olivat olemassaolollaan ja toiminnallaan merimiesten kanssa jakamassa elinympäristössä vaikuttaneet myös niihin merimiesten toimesta liitettyjen uskomusten muotoutumiseen. Aineistossani esiintynyt albatrosseihin liittyviä uskomuksia olivat uskomus, jonka mukaan albatrossit olivat kuolleita merimiehiä ja uskomus, jonka mukaan albatrossien tappaminen tuottaisi huonoa onnea. Haikaloihin liittyviä uskomuksia esiintyi aineistossani yksi. Tämän

---

³²⁶ Latva 2021, 31–35.

³²⁷ Rosenström 1996, 73 & 95; Weibust 1969, 122.

uskomuksen mukaan laivaa seuraava hai ennusti kuolemaa. Uskomukset saattoivat myös osittain ilmentää sitä, miten eri tavalla merimiehet olivat suhtautuneet haikaloihin ja albatrosseihin eläiminä. Haikaloihin yhdistettiin negatiivisempi kuolemanenne, kun taas albatrosseihin liitetyt uskomukset kertoivat merimiesten samaistumisesta näihin merilintuihin. Näistä haikaloihin ja albatrosseihin liittyvistä uskomuksista kerrottiin ja niihin suhtauduttiin aineistoni merimiesten toimesta eri tavoin. Jotkut merimiehistä uskoivat niihin, kun taas osa suhtautui niihin skeptisemmin. Vaikka näihin merieläimiin liittyviin uskomuksiin ei enää 1900-luvulla suhtauduttu yhtä vakavasti kuin ennen, ne kuitenkin olivat merimiesten keskuudessa yhä tunnettuja.³²⁸ Ne tiedettiin olevan osa merimiesten vanhaa kulttuuria ja niitä myös välitettiin suullisena perinteenä eteenpäin merimieheltä toiselle. Etenkin albatrosseihin liitettyihin uskomuksiin uskomisen väheneminen näkyi aineistossani siinä, että albatrosseja myös tapettiin ja hyödynnettiin materiaalisesti.

Luonnon ja merieläinten merkitys osana merimiesten elämää ja työtä oli suurempaa etenkin purjelaivoilla, kun taas höyrylaivoilla mahdollisuudet eri merieläinlajien havaitsemiseen ja pyydystämiseen olivat heikommat. Tämä välittyi myös aineistossani, vaikkakin vähäisissä määrin. Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni ei ollut syventyä näiden purjelaivoilla ja höyrylaivoilla työskentelyn ja elämisen eroavaisuuksiin tai niiden vaikutuksiin merimiesten luonto- ja eläinsuhteeseen. Purjelaivoilla työskennelleiden merimiesten ja höyrylaivoilla työskennelleiden merimiesten merieläinsuhteen tarkempi vertailu olisikin ollut mielenkiintoinen tutkimuskohde. Oma tutkimusaineistoni ei kuitenkaan mahdollistanut tällaista vertailevaa tutkimusotetta, sillä aineistoni merimiesten vastauksissa ei muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta käynyt ilmi minkä tyyppisellä aluksella jokin tietty eläinkohtaaminen oli tapahtunut. Aineistoni merimiehistä suurin osa oli työskennellyt sekä purje- että höyrylaivoilla. Tällainen tutkimusote olisi vaatinut jo tutkimusaineiston kokoamisen ja muodostamisen yhteydessä siihen perustuvan rajauksen tekemistä.

7.2 Vihaa, hämmästyä, ihailua ja kontrollia

Tutkimukseni toisena tavoitteenani oli selvittää, miten aineistoni merimiehet suhtautuivat haikaloihin ja albatrosseihin eläiminä. Tarkastelin nimenomaan sitä millä tavoin merimiehet kuvailivat näitä eläimiä ja niiden toimintaa sekä millaisia mielikuvia ja tunteita nämä merieläimet aineistoni merimiehissä mahdollisesti herättivät.

---

³²⁸ Kallberg 2024, 73–78; Rosenström 1996, 95–97; Weibust 1969, 123.

Aineistoni merimiesten vastauksissa haikalat kuvattiin vaarallisina ja raakoina petokaloina, jotka aiheuttivat merimiehissä vihaa, inhoa ja pelkoa. Näiden suhtautumistapojen lisäksi haikalat, erityisesti niiden ulkomuoto, suuri koko ja voimakkuus herättivät aineistoni merimiehissä kuitenkin myös mielenkiintoa, hämmästyneisyyttä ja ihailua. Albatrosseihin taas suhtauduttiin aineistoni merimiesten toimesta positiivisemmin. Albatrossit nähtiin ylväinä, majesteettillisina ja lentotaidoiltaan ainutlaatuisina merilintuina. Merimiehet ihailivat näitä lintuja, niiden ulkomuotoa, kokoa ja olemusta. Laivan kannelle pyydystetyt ja tällöin luontaisesta elementistään pois vedetyt albatrossit nähtiin merimiesten toimesta myös avuttomina olentoina, jotka herättivät joissain merimiehissä halun hoivata ja hoitaa niitä. Tästä huolimatta näitä monin tavoin ihailtuja ja jopa merimiehissä samaistumisen tunteita herättäviä lintuja kuitenkin myös tapettiin merimiesten toimesta. Tämä kertoo merimiesten ambivalentista suhtautumisesta albatrosseihin eläiminä.³²⁹

Merimiesten suhtautumiseen sekä näihin eläimiin liitettyihin mielikuviin ja tunteisiin vaikuttivat konkreettisten eläinkohtaamisten lisäksi myös erilaiset kulttuurihistorialliset ja yhteiskunnalliset käsitykset näistä eläimistä.³³⁰ Etenkin haikalojen kohdalla niihin jo pitkään ihmisten keskuudessa liitetty viha ja pelko näkyivät myös aineistoni merimiesten vastauksissa.³³¹ Albatrossit taas olivat merimiesten uskomusperinteeseen liitettyjä myyttisiä eläimiä, joilla oli tietynlainen erityisasema merimiesten kulttuurissa.³³² Siispä ne jo lähtökohtaisesti herättivät merimiehissä positiivisempaa suhtautumista. Aineistoni merimiesten suhtautumisessa haikaloihin ja albatrosseihin välittyi myös 1800- ja 1900-luvulla yleisesti länsimaalaisten ihmisten luonto- ja eläinsuhteessa näkynyt dualistinen maailmankuva sekä siihen kytkeytyvä ajatus ihmisen kontrollista suhteessa luontoon ja sitä edustaviin eläimiin. Erityisesti meriympäristö ja vedenalainen maailma koettiin ihmisten kuvitellun kontrollin ulkopuolella olevaksi. Eläimen kontrolloitavuus vaikutti siihen miten niihin suhtauduttiin, sillä helposti kontrolloitavat eläimet nähdään hyväksyttävimpinä kuin ihmisen kontrollia haastavat eläimet.³³³ Merimiehet pyrkivät ottamaan kontrollia heitä ympäröivästä meriympäristöstä ja sen eläimistä. Tällainen kontrollin ottaminen näyttäytyy aineistossani erityisesti merieläinten pyydystämisen ja tappamisen kautta. Erityisesti haikalat, joiden luontainen elinympäristö on vedenalainen edustavat kontrolloimattomana koettua

---

³²⁹ Mäenpää 2020a, 146–147.

³³⁰ Ratamäki 2009, 38–40.

³³¹ Latva 2021, 44–45; Latva 2019b, 111–116.

³³² Mäenpää 2020a, 145–147.

³³³ Latva 2021, 38–39 & 45–47.

meriympäristöä. Haikalat kuvattiin merimiestä ja tämän toimintaa haastavina ja vaarallisina vastuksina, joiden pyydystäminen ja tappaminen saatettiin nähdä myös jonkinlaisena voittona merimiehiä ympäröivää meriympäristöä ja luontoa vastaan. Kun taas aineistossani albatrossien helpoksi kuvattu pyydystäminen ja käsittely, sekä niiden avuttomuus ja kyvyttömyys lähteä karkuun kannelle pyydystämisen jälkeen, tekivät niistä merimiehille helposti kontrolloitavia eläimiä. Vaikka molemmat näistä merieläimistä koettiin villeiksi merieläimiksi, albatrossien erityisasema merimiesten kulttuuriin kuuluvana ja helpommin kontrolloitavana eläimenä, johon merimiesten uskomusperinteen kautta jopa samaistuttiin, teki niistä luultavasti merimiesten silmissä hyväksytympiä merieläimiä.

7.3 Muistellut merieläintoimijat

Tutkielmani kolmas tutkimuskysymys käsitteli eläimen toimijuutta. Tavoitteenani oli selvittää, miten ja millaisissa kohdissa haikalojen ja albatrossien toimijuus on löydettävissä ja nähtävissä merimiesten tuottamissa aineistoissa sekä millaisena tämä merieläinten toimijuus näyttää. Päästäkseni muistitietoaineistojen kautta välittyvän eläimen toimijuuden äärelle tarkastelin lähiluvun ja vastustavan lukemisen avulla merimiesten vastauksissa ilmenneitä eläimen toimintaa kuvaavia tekstikohtia sekä muita merimiesten ja merieläinten kohtaamisiin liittyviä kuvauksia, joiden kautta voitaisiin tarkastella myös eläimen toimintaa. Eläimen toiminta ja toimijuus näyttäytyi aineistossani lopulta hyvin yllättävälläkin tavalla.

Sekä haikalojen että albatrossien toiminta ja sen kautta toimijuus näyttäytyvät merimiesten vastauksissa kohdissa, joissa he kuvaavat näiden merieläinten toimintaa laivan lähettyvillä, pyydystyksen yhteydessä, sekä laivan kannelle pyydystettyinä. Molempien eläinten kohdalla niiden toimintaa kuvaavia tekstikohtia esiintyi kuitenkin eniten pyydystystapahtuman kuvausten yhteydessä. Haikalojen ja albatrossien toiminta ja toimijuus omassa elinympäristössään, eli laivaa ympäröivässä meressä tai ilmassa, jäi aineistossani lähes kokonaan näkymättömiin. Näissä muutamissa tekstikohdissa kuvaillaan haikalojen uimista meressä ja albatrossien lentämistä laivan lähettyvillä. Näiden kuvausten kautta voidaan kuitenkin päästä sen jäljille miksi haikalat ja albatrossit oleilivat laivojen ympäristöissä ja miten laivojen ja merimiesten läsnäolo ja toiminta merellä vaikuttivat merieläinten toimintaan ja sijoittumiseen laivojen läheisyyteen.³³⁴ Laivan kannella olevan albatrossin toimintaa kuvaavat vastauskohdat olivat aineistossani melko vähäisiä. Kannella olevien albatrossien

---

³³⁴ Ks. esim. Lähdesmäki 2020, 50–51 & 179; Dirke 2017, 164.

toimijuus ilmenee kuitenkin vastauksessa, jossa kuvataan merimiesten tapaa syöttää laivan kannelle pyydystettyjä albatrosseja, sekä vastauksissa, joissa kuvataan albatrossien vapauttamiseen liittyvää menetelmää. Laivan kannella olevien haikalojen toiminnan kuvaukset liittyivät keskeisesti vastaan pyristelevän haikalan pyydystämisen, niiden taltuttamisen ja tappamisen kuvauksiin. Haikalojen toiminnan kuvaukset päättyivät siihen, kun kannella väsytetty hai oli merimiesten toimesta tapettu.

Aineistossani haikalat ja albatrossit näyttäytyivät toimijoina, jotka toiminnallaan mukautuivat, vastasivat ja vastustivat ihmisen toimintaan sekä toimijoina, jotka olemassaolollaan ja toiminnallaan vaikuttivat ihmisen toimintaan tai saivat aikaan jonkin muutoksen ihmisen toiminnassa. Haikalat ja albatrossit näyttäytyivät aineistoni kautta myös intentionaalisina toimijoina, eli toimijoina, joiden toiminnan taustalla on jokin päämäärä. Merimiesten ja näiden merieläinten välisissä kohtaamisissa näyttäytyi monilajisten kohtaamisten vuorovaikutteinen luonne. Esimerkiksi eläinten pyydystyksen ja vapauttamisen kuvauksissa sekä eläimet että merimiehet vuoroin vaikuttivat toisen osapuolen toimintaan ja vaikuttuivat toisen osapuolen toiminnasta. Tällaisissa kuvauksissa on nähtävissä Harawayn kuvailema yhdessämuotoutumisen ja kontaktialueella tapahtuvien monilajisten kohtaamisten vuorovaikutuksellinen koreografia.³³⁵ Tällaisia monilajisia kohtaamisia voisikin kuvailla vaikuttamisen ja vaikuttumisen tanssiksi. Myös monilajisten suhteiden ja kohtaamisten materiaalis-diskursiivinen³³⁶ rakentuminen näyttäytyi aineistossani kuvatuissa merimiesten ja merieläinten kohtaamisissa.

Haraway tuo kuitenkin esiin myös sen, kuinka kohtaamiset ja niiden kautta monilajisesti tapahtuva yhdessämuotoutuminen ei ole tasa-arvoista ja harmonista.³³⁷ Merimiesten ja merieläinten välinen suhde ei ole tasa-arvoinen. Varsinkin aineistossani ilmenneissä eläinten pyydystystapahtuman kuvauksissa ilmenee se, kuinka pyydykseen jäänyt eläin ja sen toiminta on siitä hetkestä lähtien merimiesten toimesta hyvin rajoitettua. Haikalat eivät pääse merimiesten ripustamina takaisin mereen, eikä kannelle pyydystetyt albatrossit pääse kannelta omin avuin lentoon ja vapauteen. Merimiesten toiminnan seurauksena laivan kannelle vedettyjen merieläinten toimintaa, toimijuutta sekä vapautta toimia haluamallaan tavalla ja

---

³³⁵ Haraway 2008, 4 & 216–220.

³³⁶ Barad 2007 & 2003.

³³⁷ Haraway 2008, 287.

vaikuttaa tilanteeseen rajoitetaan. Fyysisellä kontaktialueella laivan kansi osoittautuu monen haikalan ja albatrossin kuolemaksi.

Haikaloihin ja albatrosseihin liittyviä muistelmakohtia tarkastella huomasi myös sen, kuinka subjektin ja objektin kautta tapahtuvasta suhteen rakentumisesta on vaikea täysin päästä eroon.³³⁸ Vaikka merelliset eläimet ovat subjekteja ja omanlaisia yksilöitään, eivät ne merimiesten kirjoittamissa vastauksissa aina näyttäyty sellaisina. Aineistoni merimiesten muistelmien kautta välittyi tietoa monista haikaloista ja albatrosseista, joiden toimijuus jäi kuitenkin näkymättömiin. Nämä haikalat ja albatrossit esiintyivät muistelmissa vain merimiesten pyydystämisen kohteina ja saaliina, materiaalisina hyödykkeinä ja uskomusperinteeseen kuuluvina eläiminä. Eläinten toimijuus ja toiminta ei välity sellaisissa vastausten tekstikohdissa, joissa ei kuvailla eläinten toimintaa tai niiden vaikutusta ihmisten toimintaan. Tällöin muistelmien kautta välittyy vain kuva eläimestä ihmisen toiminnan ja merkitysten kohteina, eli objekteina.³³⁹ Kaikkien muistelmissa esiintyneiden eläinten toimijuuden ja subjektisuuden jäljille ei voida siis päästä. Ihmisten tuottamia lähteitä tutkimusaineistonaan käyttävälle tutkijalle tämä on harmillinen tosiasia.

Ihmisen ja eläimen kohtaamisten yhteydessä esiintyvien eläimen toiminnan kuvausten lisäksi eläimen toimintaa voidaan kuitenkin tarkastella myös erilaisten käytäntöjen ja toimintatapojen tarkastelun kautta. Aineistossani esiintyvien haikalojen ja albatrossien pyydystysvälineiden ja -menetelmien, albatrossien vapauttamisen menetelmän, merimiesten mereen hautaukseen liittyvien käytäntöjen sekä albatrossien toiminnan ja lentotavan muutoksiin liittyvien enteiden tarkastelun kautta voidaan tarkastella myös menneitä eläinkohtaamisia sekä sitä miten nämä menneisyyden useat eläintoimijat ovat olemassaolollaan, toiminnallaan ja ulkomuodollaan vaikuttaneet näiden merimiesten toimintatapojen muovautumiseen ja vakiintumiseen. Merimiehet ovat oppineet eläimestä ja sen käyttäytymisestä eläinten tarkkailun, eläinten kohtaamisten, sekä esimerkiksi onnistuneiden ja epäonnistuneiden pyydystystapahtumien myötä. Tällä tavalla eläinkohtaamiset ja eläimen toiminta muokkaa ihmisen tapaa toimia tulevissa kohtaamisissa samaa eläinlajia edustavien yksilöiden kanssa. Toimintatavat ovat aikojen saatossa vakiintuneet monien eri merimiesten ja muiden merenkulkijoiden kokemusten ja myös eteenpäin välitetyn tiedon kautta.

---

³³⁸ Haraway 2008, 287.

³³⁹ Dirke 2017, 163.

Nämä merimiesten kuvaamat toimintatavat kertovat siis merimiesten ja merieläinten menneistä kontaktialueella tapahtuneista vuorovaikutuksellisista kohtaamisista, sekä menneistä vaikuttamisen ja vaikuttumisen prosesseista. Haraway tuo ilmi, kuinka kontaktialueella tapahtuva monilajinen vuorovaikutus vaikuttaa myös tuleviin monilajisiin vuorovaikutustilanteisiin.³⁴⁰ Siispä menneisyyden merimiesten ja merieläinten kohtaamiset ja vuorovaikutustilanteet ovat vaikuttaneet muisteltavan hetken vuorovaikutustilanteisiin. Voidaankin siis sanoa, että merimiesten ja merieläinten kontaktialue ei rajoitu vain kuvatus hetken toimintaympäristöön vaan myös menneisyyden kontaktialueen monilajiseen vuorovaikutukselliseen toimintaan. Myös muisteltavan hetken lähitulevaisuudessa tapahtuva oletettu vuorovaikutustilanne voi vaikuttaa vuorovaikutustilannetta odottavan toimijan toimintaan. Tämä näyttäytyy aineistossani siinä, kun merimiehet alkavat valmistautumaan haikalojen kohtaamiseen ja pyydystämiseen jo ennen kuin edes havaitsevat ja fyysisesti kohtaavat haikaloja. Haikalojen toimijuus näyttäytyy ja vaikutus merimiesten toimintaan käynnistyy siis heti kun merimiehet saapuvat alueille, joissa haikaloja tiedetään olevan. Merimiesten ja haikalojen kontaktialue muodostuu siis jo tämän merimiesten toiminnan käynnistymisen kautta. Albatrossien kohdalla tällaista ennen eläimen fyysistä kohtaamista tapahtuvaa toiminnan käynnistymistä ei ilmennyt oman aineistoni merimiesten vastauksien kautta. Aineistoni kohdalla albatrossien toimijuus näyttäytyy pelkästään kontaktialueella, joka muodostuu aineistoni merimiesten ja albatrossien kohdalla laivasta ja sen lähiympäristöstä, eli merimiesten välittömän katseen ja toimintaympäristön ulottuvissa.

Tämän tutkielman kautta olen osoittanut sen, että ihmisten tuottamista muistitietoa olevista aineistoista ja erityisesti kansatieteellisistä arkistoiduista kyselyaineistoista voidaan löytää ja nostaa esiin myös eläimen toimijuus. Vaikka onnistuin tässä tavoitteessani, on kuitenkin todettava, että eläimen toimintaa ja toiminnan vaikuttavuutta ihmiseen kuvaavia vastauksia oli suhteessa koko tutkimusaineistooni melko vähän. Tämä ei kuitenkaan omassa tutkimuksessani haitannut, sillä tavoitteenani oli tarkastella merieläinten toimijuuden lisäksi myös merieläinten merkityksiä merimiehille sekä sitä miten merimiehet suhtautuivat näihin merieläimiin. Tutkimusaineistoni siis toimi hyvin omien tutkimuskysymysteni ja tavoitteideni kanssa. Pelkästään haikalojen ja albatrossien toimijuuden tarkastelun varaan en kuitenkaan tätä pro gradu -tutkielmaa näillä tutkimusaineistoilla olisi voinut tehdä. Siispä jos tutkimuksen tavoitteena on tarkastella pelkästään näiden kahden merieläimen toimijuutta,

---

³⁴⁰ Haraway 2008, 4 & 216–220.

tutkimusaineistoa tulisi täydentää myös muilla näistä eläimistä ja niiden toiminnasta kertovilla aineistoilla. Monipuolisemman ja kattavamman tutkimusaineiston kautta myös eläimen toimijuudesta voitaisiin saada monipuolisempi kuvaus. Ihmisten tuottamissa lähteissä ja erityisesti luonnonvaraisten eläinten ja petoeläinten kohdalla korostuvat yleensä ihmisen ja eläimen kohtaamisten ja suhteen konfliktisuus.³⁴¹ Myös omassa aineistossani havaitsin sen, että konfliktitilanteisiin liittyviä eläimen toiminnan kuvauksia oli paljon verrattuna esimerkiksi kuvauksiin merieläinten toiminnasta niiden luontaisessa elinympäristössään, kuten taivaalla tai meressä. Siispä merieläinten toimijuutta tarkastelevaa jatkotutkimusta ajatellen tulisi tutkijan pohtia millaisten aineistojen ja aineistotyyppien kautta voitaisiin löytää eläimen toimijuus myös näiden ihmisten ja eläinten konfliktitilanteiden ulkopuolelta. Tällaisia aineistoja voisivat olla esimerkiksi merimiesten kirjoittamat päiväkirjat, joissa laivaa ympäröivästä luonnosta ja merieläimistä on kirjoitettu hyvin erilaisista lähtökohdista ja tarkoitusperistä verrattuna kirjoittamalla tuotettuihin muistitietoaineistoihin.

Haikalojen ja albatrossien toimijuutta tutkiessani rupesin myös pohtimaan eläimen toimijuuden rajoja. Tässä tutkimuksessa eläimen toimijuus ymmärrettiin välittyvän nimenomaan eläimen toiminnan kautta ja suhteessa ihmiseen, mutta mitä tapahtuu eläimen toimijuudelle, kun eläin kuolee? Lakkaako eläimen toimijuus eläimen kuoleman yhteydessä? Eikö eläin enää voikaan tässä olomuodossa vaikuttaa ympäristöönsä ja ihmisten toimintaan? Erityisesti aineistossani esiintyneet monet tavat hyödyntää haikaloja ja albatrosseja materiaalisesti, saivat minut pohtimaan näitä kysymyksiä. Myös muutamat muut tutkijat ovat pohtineet eläimen toimijuuden ulottamista myös kuolleisiin eläimiin, sekä eläinperäisistä materiaaleista valmistettuihin esineisiin.³⁴² Vaikka nämä eläinten osat ja eläinperäiset esineet, kuten merimiesten käsityöesineet, kertovat ehkä enemmän ihmisestä ja ihmisen tavasta hyödyntää luontoa ja eläimiä, voivat nämä eläinesineet silti vaikuttaa ne näkeviin ihmisiin, muokata heidän mielikuviaan ja toimintaa. Voisiko tällaista kuolleen eläimen vaikutusta kuvata hiljaiseksi toimijuudeksi? Eläinperäiset esineet saattavat myös herättää katsojassaan kysymyksiä liittyen itse eläimeen, sen elämään ja kohtaloon liittyen. Edellyttäen toki sen, että esine voidaan liittää kontekstinsa kautta tiettyyn eläimeen. Merimiesten materiaalsen kulttuuriin kuuluvat eläinten osat ja eläinperäisistä materiaaleista valmistetut käsityöesineet, joita löytyy runsaasti myös merenkulun historiaa tallentaneiden museoiden esinekokoelmista,

---

³⁴¹ Ks. esim. Lähdesmäki 2020, 49; Fudge 2017, 263; Martin 2011, 453–454.

³⁴² Ks. Latva 2020; Räsänen 2017; Fudge 2012.

voisivatkin toimia hyvänä tutkimusaineistona merimiesten kanssa vuorovaikutuksessa olleiden eläinten toimijuutta tarkastelevassa jatkotutkimuksessa.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkisto, Turun yliopisto, TYKL-kokoelma

Painetut postikyselyt:

TYKL/kys/19: Merimiesten muistelmat.

Informantti 1, synt. 1892.

Informantti 11, synt. 1892

Informantti 18, synt. 1891.

Informantti 21, synt. 1902.

Informantti 25, synt. 1895.

Informantti 26, synt. 1887.

Informantti 30, synt. 1908.

Informantti 36, synt. 1888.

Informantti 52, synt. 1913.

Informantti 67, synt. 1896.

Informantti 71, synt. 1900.

Informantti 90, synt. 1888.

Informantti 100, synt. 1896.

Informantti 101, synt. 1915.

Informantti 102, synt. 1901.

Informantti 112, synt. 1885.

Informantti 154, synt. 1910.

TYKL/kys/20: Sjömansminnen.

Informantti 6, synt. 1889.

Valokuva-aineisto ja esineet

Forum Marinum kuvakokoelma: FMV66:2. Forum Marinum, Turku.

Forum Marinum esinekokoelma: FME219:1; SIE19877; SIE20254. Forum Marinum,
Turku.

Suomen merimuseon kuvakokoelma: SMK88002:44a; SMK200002:81. Museovirasto,
Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- Aaltola, Elisa & Wahlberg, Birgitta 2020: Johdanto. Teoksessa Elisa Aaltola & Birgitta Wahlberg (toim.) *Me & muut eläimet. Uusi maailmanjärjestys*. Vastapaino, Tampere.
- Ala-Pöllänen, Anne 2017: *Happy ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Barad, Karen 2003: Posthumanist Performativity. Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs. Journal of Women in Culture & Society* 28 (3), 801–831.
- Barad, Karen 2007: *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press, Durham.
- Beck, Horace 1973: *Folklore and the Sea*. Wesleyan University Press, Middletown.
- Brooke, Michael 2018: *Far From Land. The Mysterious Lives of Seabirds*. Princeton University Press, New Jersey.
- Crawford, Dean 2008: *Shark*. Reaktion Books LTD, London.
- Despret, Vinciane 2013: From secret agents to interagency. *History and Theory: Studies in the Philosophy of History*, 52(4), 29–44.
- Dirke, Karin 2017: Changing Narratives of Human – Large Carnivore Encounters in Nineteenth-Century Sweden. Teoksessa Tuomas Räsänen & Taina Syrjämaa (toim.) *Shared lives of humans and animals, Animal agency in the global North*, 163–178. Routledge, New York.
- Doughty, Robin W. & Carmichael, Virginia 2011: *Albatross and the fish: Linked lives in the open seas*. University of Texas Press, Austin.
- Fast, Maija 1993: Eikä meripojan hautaa liljat, ruusut kaunistaa. Mereen hautaus kauppalaivoilla. Teoksessa: Marja Pelanne & Leena Sammallahti (toim.) *Nautica Fennica 1993*, 23–40. Suomen Merihistoriallinen Yhdistys, Helsinki.
- Fingerroos, Outi 2004: Sisällissodan arkistoidut muistot ja tulkinnan mahdollisuus. Teoksessa Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*, 13–39. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitiedon ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*, 25–48. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Foucault, Michel 2005: *Tiedon arkeologia*. (L'archéologie du savoir, 1969.) Suom. Tapani Kilpeläinen. Vastapaino, Tampere.
- Fudge, Erica 2017: What Was It Like To Be a Cow? History and Animal Studies. Teoksessa Linda Kalof (toim.) *The Oxford Handbook of Animal Studies*, 258–280. New York, Oxford University Press.
- Fudge, Erica 2012: Renaissance Animal Things. *New Formations*, 76(76), 86–100.
- Haraway, Donna 2008: *When species meet*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Hannunniemi, Ville 1991: *Merimiehen ammatti, työolot ja elämäntyyli. Suomalaiset merimiehet ulkomaanliikenteen rahtialuksilla 1870-luvulta 1930-luvulle*. Suomen historian Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Heikkilä, Merja & Pitkänen, Anneli 1994: *Rannat ja saaret: merinahkakilpikonna, lamantiini, jäätäläisalbatrossi, naurulokki, hummeri, ristisorsa, merihevoset, kalifornianmerileijona*. Valitut palat, Helsinki.
- Helenius, Mikko & Ruotsalainen, Jari 2020: *Merimiestatuoinnit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hieta, Hannaleena 2016: Kyselyt arkistohoidollisesta näkökulmasta. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut – Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*, 59–79. Ethnos ry, Helsinki.
- Hiltunen, Pinja 2022. “*Sitä katselee pelon sekaisin tuntein*” - *Suomalaisten merimiesten ja haikalojen suhde 1900-luvun taitteessa*. Kandidaatintutkielma. Turun yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos.
- Heimerdinger, Timo 2005: *Der Seemann. Ein Berufsstand und seine kulturelle Inszenierung (1844–2003)*. Böhlau Verlag GmbH, Wien.
- Hopeavuo, Henriikka 2020: Purjehtijan suhde veneeseen ja sen ympäristöön. Teoksessa Jaana Kouri & Tuomas Räsänen & Nina Tynkkynen (toim.) *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*, 103–127. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hornborg, Eirik 1965: *Purjehdusmerenkulun historia*. (Segelfartens historia, 1948.) Suomentanut Eero Ahmavaara & Esko Salmela. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Hynninen, Anna & Lindfors, Antti & Opas, Minna 2017: Valta ja toimijuus. Teoksessa Kouri, Jaana (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 173–184. Turun yliopisto, Turku.

- Hytönen, Kirsi-Maria 2016: Tutkija aikamatkustajana: Mennyt, nykyhetki ja tulevaisuus keruukilpailuvastauksissa. Teoksessa Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut: Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*, 301–337. Helsinki, Kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry
- Kaarlenkaski, Taija 2012: *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Suomen kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Kaarlenkaski, Taija 2021: Katse ei-inhimilliseen: eläinkäänne perinnetieteissä. Teoksessa Hämäläinen, Niina & Kauppi, Petja (toim.) *Paradigma: Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*, 329–349. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kaarlenkaski, Taija & Sari Ung-Lanki 2013: *Ikkunoita ihmistieteelliseen eläintutkimukseen*. Elore 20(1), 7–12. Julkaisija, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
- Kaarlenkaski, Taija & Steel, Tytti 2020: Posthumanism and multispecies ethnology. *Ethnologia Fennica*. 47 (2), 1–4.
- Kallberg, Ulla 2024: Råttan på landgången. Sjömanstraditioner om råttan. Teoksessa Fredrik Nilsson & Kasper Westerlund (toim.) *Maritim folketro. Sägner, myter och liminalitet*, 71–84. Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi, Turku.
- Kallberg, Ulla 2022: ”Sillä ainahan merimies sentään on erimies”. *Merimiesidentiteetit muuttuvassa maailmassa*. Turun yliopisto, Turku.
- Karjalainen, Mira 2008: Elämää pönttölaivoilla. Teoksessa Sari Mäenpää & Johanna Aartomaa & Ismo Malinen (toim.) *Täkillä, koneessa ja bysassa. Merenkulkijoiden elämää ennen ja nyt*. *Nautica Fennica 2007–2008*, 68–87. Museovirasto, Helsinki.
- Karjalainen, Mira 2007: *In the shadow of freedom. Life on board the oil tanker*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Karvonen, Erkki 1999: *Elämää mielikuvayhteiskunnassa. Imago ja maine menestystekijöinä myöhäismodernissa maailmassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kaukiainen, Yrjö 2008: *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kirvesniemi, Tiina & Mäenpää, Sari 2016: Muutoksesta ja pysyvyydestä. Monitieteinen näkökulma suomalaiseen merityöhön. Teoksessa Tapio Bergholm (toim.) *Työ merellä*. *Nautica Fennica 2015–2016*, 136–157. Museovirasto, Helsinki
- Koivunen, Leila 2015: *Eksotisoidut esineet ja avartuva maailma. Euroopan ulkopuoliset kulttuurit näytteillä Suomessa 1870–1910-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Korkiakangas, Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan - muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 129–147. Helsinki, Ethnos ry.
- Korkiakangas, Pirjo & Pia Olsson & Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström 2016: Kirjoittamalla kerrottua. Teoksessa Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*, 7–39. Ethnos ry, Helsinki.
- Kouri, Jaana & Räsänen, Tuomas & Tynkkynen, Nina 2020: Tutkimuskohteena ihmisen ja meren vuorovaikutus. Teoksessa Jaana Kouri, Tuomas Räsänen & Nina Tynkkynen (toim.) *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*, 7–22. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi 2011: Menetelmien jäljillä. Teoksessa Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*, 7–27. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laurén, Kirsi 2010: Kirjoitetun kokemuksen kiehtovuus. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*, 426–449. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Latva, Otto 2021: Ihmisten muuttunut suhde merieläimiin. Teoksessa Sari Mäenpää (toim.) *Lähestyvä horisontti. Tähyystyksiä meren ja ihmisen suhteisiin*, 18–60. Forum Marinumin merenkulun historian julkaisuja 2. Forum Marinum, Turku.
- Latva, Otto 2020: Näköaloja tursaiden, kalmareiden ja suomalaisten yhteiseen lähimenneisyyteen. Teoksessa Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.) *Kanssakulkijat. Monilajisten kohtaamisten jäljillä*, 185–207. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Latva, Otto 2019a: *The giant squid. Imagining and encountering the unknown from the 1760s to the 1890s*. University of Turku, Turku.
- Latva, Otto 2019b: *Merihirviöt: Merenneidosta mustekalaan*. John Nurmisen säätiö, Helsinki.
- Latva, Otto & Lähdesmäki, Heta 2022: Eläimet, kasvit ja kulttuurihistoria. Teoksessa Mähkä, Rami & Ahonen, Marika & Heikkilä, Niko & Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, 469–484. Kulttuurihistoriain seura, Turku.

- Latva, Otto & Lähdesmäki, Heta 2020: Miten kertoa menneisyydestä ja rakentaa tulevaisuutta. Historiasta, ihmisistä ja muista eläimistä. Teoksessa Aaltola, Elisa & Wahlgren, Birgitta (toim.) *Me ja muut eläimet. Uusi maailmanjärjestys*, 19–42. Vastapaino, Tampere.
- Leinonen, Riitta-Marja 2017: Living with Horses. Horse agency in human-horse cohabitation in the nineteenth-century Finnish swidden culture. Teoksessa Tuomas Räsänen & Taina Syrjämaa (toim.) *Shared lives of humans and animals, Animal agency in the global North*, 163–178. Routledge, New York.
- Luecke, Mirelle 2021: Exploring the Sea as Studio: The Importance of Labor and Leisure in Sailor Folk Art. *The Journal of Modern Craft* 14(1), 57–71. Saatavissa: .
- Lybeck, Jari 2000: ”Nyrkki on lyhennetty merilaki”. Hierarkia, kuri ja karkaaminen purjelaivoilla 1800-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.) *Keulakuvia ja peränpitäjiä*, 39–62. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Lähdesmäki, Heta 2020: *Susien paikat*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Martin, Jennifer Adam 2011: When Sharks (Don't) Attack: Wild Animal Agency in Historical Narratives. *Environmental history* 16 (3), 451–455.
- Maustrad, Anita & Davis, Dona & Cowles, Sarah 2013: Co-being and intra-action in horse-human relationships: a multi-species ethnography of be(com)ing human and be(com)ing horse. *Social Anthropology* 21(3), 322–335.
- McFarland, Sarah E. & Ryan Hediger 2009: Approaching the Agency of the Other Animals: An Introduction. Teoksessa Sarah E. McFarland & Ryan Hediger (toim.) *Animals and Agency: An Interdisciplinary Exploration*, 1–20. Leiden, Brill.
- Mäenpää, Sari 2021: Johdanto. Teoksessa Sari Mäenpää (toim.) *Lähestyvä horisontti. Tähytystä meren ja ihmisen suhteisiin*, 8–17. Forum Marinumin merenkulun historian julkaisuja 2. Forum Marinum, Turku.
- Mäenpää, Sari 2020a: Merimiehet, eläimet ja luonnon romantisointi 1900-luvun alun suomalaisilla purjelaivoilla. Teoksessa Jaana Kouri & Tuomas Räsänen & Nina Tynkkynen (toim.) *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*, 128–153. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäenpää, Sari 2020b: 'To kill an albatross is unlucky': Maritime animals as symbols of freedom on Finnish windjammers in the 1930s. *Journal for Maritime Research* 22(1–2), 97–114. Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/21533369.2020.1851892>.

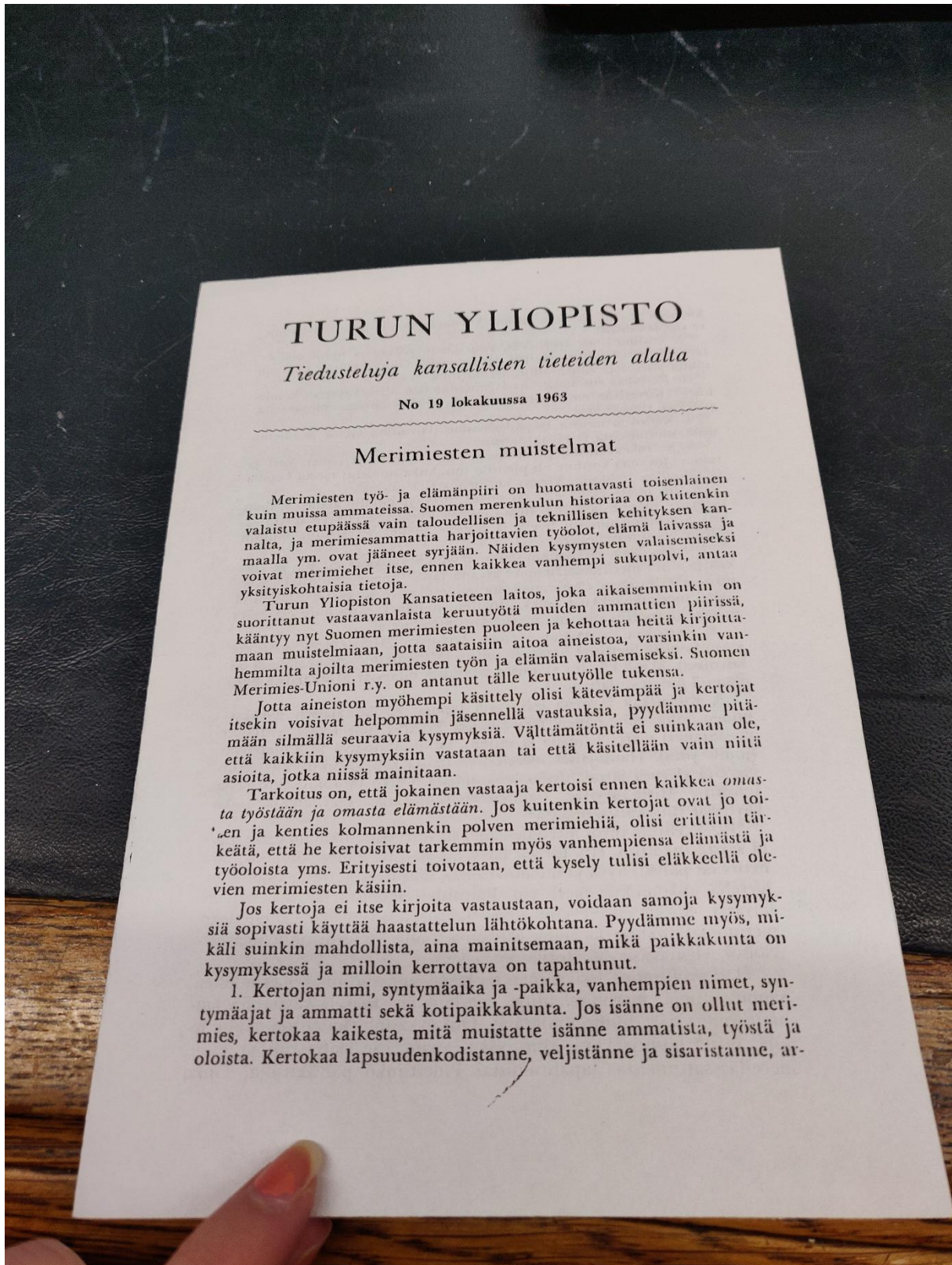
- Mäenpää, Sari 2016: *Sailors and their pets: Men and their companion animals aboard early twentieth-century finnish sailing ships*. The International Journal of Maritime History 28(3), 480–495. Saatavissa: <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1177/0843871416647245>.
- Mäenpää, Sari & Hutri, Kirsi & Hyvärinen, Hasse 2010: Eläimellinen laivamatka: Eläinten monenlaiset roolit merenkulun historiassa. Teoksessa Sari Mäenpää & Johanna Artomaa (toim.) *Merihistorian rajapintoja*, 84–97. Museovirasto, Helsinki.
- Nagai, Kaori 2023: Introduction. Teoksessa Kaori Nagai (toim.) *Maritime Animals: Ships, Species, Stories*, 1–14. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- Neff, Nicole 2016: The Belly of the Beast: The Uncanny Shark. *Gothic Studies*, 18(2), 52–61. Saatavissa: <https://doi.org/10.7227/GS.0014>.
- Nelson, Joseph S. & Grande, Terry C. & Wilson, Mark V. H. 2016: *Fishes of the World*. John Wiley & Hoboken, New Jersey. Saatavissa: ProQuest <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kutu/detail.action?docID=4453537>.
- Nieminen, Marjatta 2003: *Suomalaiset merimiehet 1900-luvun Buenos Airesissa ja siirtolaisuus*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- Olsson, Pia 2005: Tutkijan vastuu ja velvollisuus – tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 281–290. Ethnos ry, Helsinki.
- Peltola, Jenni 2021: *Ovelat ketut, arat jänikset, vihollissudet ja viimeiset karhut Eläimet muisteltuina toimijoina metsästysaiheisessa postikyselyaineistossa*. Etnologian Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne: 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- Pulkinen, Risto & Lindfors, Stina 2017: *Suomalaisen kansanuskon sanakirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Pöysä, Jyrki 2010: Kaksin tekstin kanssa – Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*, 331–360. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Riina Haanpää, Anne Heimo, Ulla-Maija Peltonen & Outi Fingerroos (toim.) *Muistitietotutkimus. metodologisia kysymyksiä*, 221–244. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Ratamáki, Outi 2009: Luonto, kulttuuri ja yhteiskunta osana ihmisen ja eläimen suhdetta. Teoksessa Pauliina Kainulainen & Yrjö Sepänmaa (toim.) *Ihmisten eläinkirja, muuttuva eläinkulttuuri*, 37–51. Gaudeamus, Helsinki.
- Rediker, Marcus 1995: *Between the devil and the deep blue sea*. Canto edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rinne, Jenni & Kajander, Anna & Haanpää, Riina 2020: Johdanto: Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa. Teoksessa Jenni Rinne, Anna Kajander & Riina Haanpää (toim.) *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*, 5–30. Ethnos ry, Helsinki.
- Rosenström, Marika 1996: *Fartyget, himlen och havet. Verklighetsuppfattningen bland sjöman i långfart under segelsjöfartens sista era*. Svenska litteratursällskapet, Helsinki.
- Ruotsala, Helena 2005: Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. Teoksessa Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 45–76. Ethnos ry, Helsinki.
- Räsänen, Tuomas & Syrjämaa, Taina 2017: Introduction. Teoksessa Tuomas Räsänen & Taina Syrjämaa (toim.) *Shared lives of humans and animals, Animal agency in the global North*, 1–6. Routledge, New York.
- Räsänen, Tuomas 2017: Does a Dead Wild Animal Have Agency? The White-Tailed Eagle as a Catalyst for an Ideational Revolution in Finland. Teoksessa Tuomas Räsänen & Taina Syrjämaa (toim.) *Shared lives of humans and animals, Animal agency in the global North*, 93–104. New York, Routledge.
- Sammallahti, Leena 1993: Näkökulmia merimieskulttuurin kansatieteelliseen tutkimukseen Suomessa. Teoksessa Marja Pelanne & Leena Sammallahhti (toim.) *Nautica Fennica 1993*, 5–22. Suomen Merihistoriallinen Yhdistys, Helsinki.
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka 2022: Muistitietotutkimus: Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*, 10–43. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schuurman, Nora & Räsänen, Tuomas 2020: Johdanto. Teoksessa Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.) *Kanssakulkijat: Monilajisten kohtaamisten jäljillä*, 7–19. Helsinki, SKS.
- Starkey, David J. & Barnard, Michaela 2010: Menneisyyden meret. Ympäristölähtöinen lähestymistapa merihistoriaan. Teoksessa Sari Mäenpää & Johanna Artomaa (toim.) *Merihistorian rajapintoja*, 8–21. Museovirasto, Helsinki.

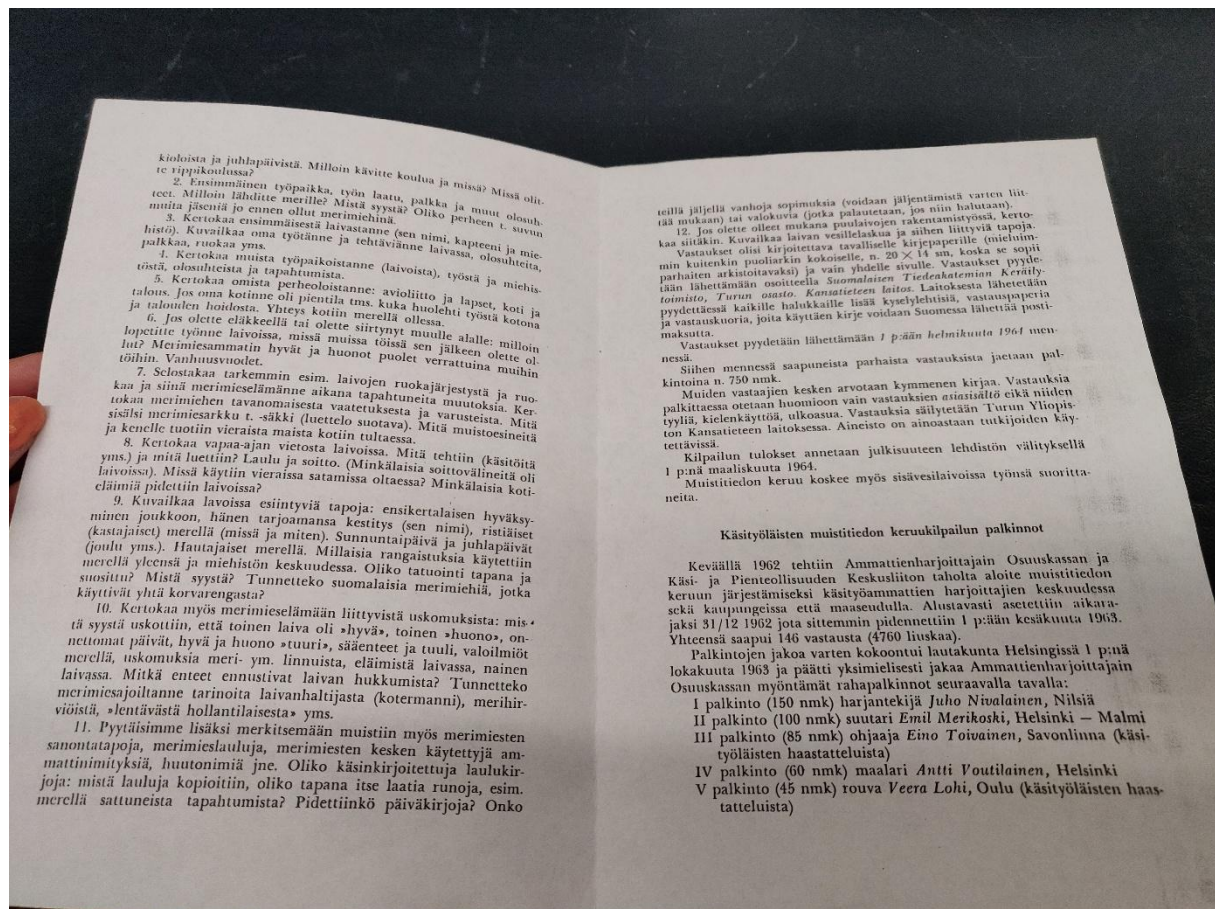
- Suutala, Maria 2009: Hyvät ja pahat eläimet. Suhde eläimiin aatehistorian ja ekofeminismin valossa. Teoksessa Kainulainen, Pauliina & Sepänmaa, Yrjö (toim.) *Ihmisten eläinkirja. muuttuva eläinkulttuuri*, 89–102. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Suutala, Maria 1996: Naiset ja muut eläimet. Ihmisen suhde luontoon länsimaisessa ajattelussa. Yliopistopaino, Helsinki.
- Takalo, Anne-Marie 2017: *Laivakorpuista lehtipihviin. Ruokatalouden kehitys Suomen kauppalaivastossa: purjelaivojen niukkuudesta nykyajan runsauteen*. Anne-Marie Takalo, Tyrnävä.
- Tikkanen, Sallamaria 1993: Vapaa-ajan viettoa Suomen Etelä-Amerikan Linjan laivoilla. Teoksessa Marja Pelanne & Leena Sammallahti (toim.) *Nautica Fennica 1993*, 41–62. Suomen Merihistoriallinen Yhdistys, Helsinki.
- Tuurnala, Alpo 2019: *Vanadis. Suomalaisfregatti maailmanhistorian tyrskyissä*. John Nurmisen Säätiö, Helsinki.
- Uola, Kirsi 2004: *Vastakohtien ristiriitainen sankari. Suomalainen merikirjallisuus – oppositioasetelmia ja rajanvetoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Villiers, Alan 1933: *Voyage of the Parma. The great grain race of 1932*. Geoffrey Bles, Lontoo.
- Weibust, Knut 1969: *Deep sea sailors. A study in maritime ethnology*. Stockholm.
- Young, Karen Romano 2024: *Shark Quest. Protecting the Ocean's Top Predators*. Lerner Publications, Minneapolis.

Liitteet

Liite 1. Merimiesten muistelmat -kyselyesitteen ensimmäinen sivu.

Liite 2. Merimiesten muistelmat -kyselyesitteen toinen ja kolmas sivu.

kioloista ja juhlapäivistä. Milloin kävitte koulua ja missä? Missä olitte vappikoulussa?

2. Ensimmäinen työpaikka, työn laatu, palkka ja muut olosuhteet. Milloin lähditte merille? Mistä syystä? Oliko perheen t. sivun muita jäseniä jo ennen ollut merimiehiä?

3. Kertokaa ensimmäisestä laivastanne (sen nimi, kapteeni ja miehistö). Kuvailkaa oma työtänne ja tehtävänne laivassa, olosuhteita, palkkaa, ruokaa yms.

4. Kertokaa muista työpaikoistanne (laivoista), työstä ja miehistöstä, olosuhteista ja tapahtumista.

5. Kertokaa omista perheoloistanne: avioliitto ja lapset, koti ja talous. Jos oma kotinne oli pientila tms. kuka hiolehti työstä kotona ja talouden hoidosta. Yhteys kotiin merellä ollessa.

6. Jos olette eläkkeellä tai olette siirtynyt muulle alalle: milloin lopetti te työnne laivoissa, missä muissa töissä sen jälkeen ollette olleet? Merimiesammatin hyvät ja huonot puolet verrattuina muihin töihin. Vanhuusvuolet.

7. Selostakaa tarkemmin esim. laivojen ruokajärjestystä ja ruokaa ja siinä merimieselämän aikana tapahtuneita muutoksia. Kertokaa merimiehen tavanomaisesta vaatuksesta ja varusteista. Miten keräsi merimiesarkku t. -säkki (luetelo suotava). Mitä muistoinenit ja kenelle tuotiin vieraista maista kotiin tullessa.

8. Kertokaa vapaa-ajan vietoista laivoissa. Mitä tehtiin (käsitöitä yms.) ja mitä lueittiin? Laulu ja soitto. (Minkälaisia soittovälineitä oli laivoissa). Missä käytiin vierassa satamissa oltaessa? Minkälaisia kotieläimiä pidettiin laivoissa?

9. Kuvailkaa laivoissa esiintyviä tapoja: ensikertalaisen hyväksyminen joukkoon, hänen tarjoamansa kestitys (sen nimi), ristiäiset (kastajaiset) merellä (missä ja miten). Sunnuntaipäivä ja juhlapäivät (joulu yms.). Hautajaiset merellä. Millaisia rangaistuksia käytettiin merellä yleensä ja miehistön keskuudessa. Oliko tatuointi tapana ja suosittu? Mistä syystä? Tunneteko suomalaisia merimiehiä, jotka käyttivät yhtä korvarengasta?

10. Kertokaa myös merimieselämään liittyvistä uskomuksista: mistä syystä uskottiin, että toinen laiva oli »hyvä», toinen »huono», onnettomat päivät, hyvä ja huono »tuuri», sääenteet ja tuuli, valoilmiot merellä, uskomuksia meri- ym. linnuista, elämistä laivassa, nainen laivassa. Mitkä enteet ennustivat laivan hukkumista? Tunneteko merimiesajoltanne tarinoita laivanhaltijasta (kotemanni), merihirviöistä, »lentävästä hollantilaisesta» yms.

11. Pyytäisimme lisäksi merkitsemään muistiini myös merimiesten sanontatapoja, merimieslauluja, merimiesten kesken käytettyjä ammattinimityksiä, huutonimiä jne. Oliko käsinkirjoitettuja laulukirjoja: mistä lauluja kopioitiin, oliko tapana itse laatia runoja, esim. merellä sattuneista tapahtumista? Pidettiinkö päiväkirjoja? Onko

teillä jäljellä vanhoja sopimuksia (voidaan jäljentämistä varten liittää mukaan) tai valokuvia (jotka palautetaan, jos niin halutaan).

12. Jos olette olleet mukana puulaitojen rakentamisessa, kerrokaa siitäkin. Kuvailkaa laivan vesilaskua ja siihen liittyviä tapoja.

Vastaukset olisi kirjoitettava tavalliselle kirjepaperille (nietuimmin kuitenkin puoliarokin kokoiselle, n. 20 x 14 cm, koska se sopii parhaiten arkistoitavaksi) ja vain yhdelle sivulle. Vastaukset pyydetään lähettämään osoitteella *Suomalaisen Tiedatieteen Kerätöön toimisto, Turun osasto, Kansatieteen laitos*. Laitoksesta lähetetään pyydettyä kaikille halukkaille lisää kyselylehtiä, vastauspapereita ja vastauskortteja, joita käyttäen kirje voidaan Suomessa lähettää postimaksutta.

Vastaukset pyydetään lähettämään 1 p:nä helmikuuta 1964 mennessä.

Siihen mennessä saapuneista parhaista vastauksista jaetaan palkintoja n. 750 nmk.

Muiden vastaajien kesken arvotaan kymmenen kirjaa. Vastauksia palkittaessa otetaan huomioon vain vastauksien *asisäilytö* eikä niiden tyylä, kielenkäyttöä, ulkoasua. Vastauksia säilytetään Turun Yliopiston Kansatieteen laitoksessa. Aineisto on ainoastaan tutkijoiden käytettävissä.

Kilpailun tulokset annetaan julkisuuteen lehdistön välityksellä 1 p:nä maaliskuuta 1964.

Muistitiedon keruu koskee myös sisävesilaivoissa työnsä suorittaneita.

Käsityöläisten muistitiedon keruukilpailun palkinnot

Keväällä 1962 tehtiin Ammattienharjoittajain Osuuskassan ja Käsi- ja Pieneollisuuden Keskusliiton taholta aloite muistitiedon keruun järjestämiseksi käsityöammattien harjoittajien keskuudessa sekä kaupungeissa että maaseudulla. Alustavasti asetettiin aikarajaksi 31/12 1962 jota sittemmin pidennettiin 1 p:nä kesäkuuta 1963. Yhteensä saapui 146 vastausta (4760 liuskaa).

Palkintojen jakoa varten kokoontui lautakunta Helsingissä 1 p:nä lokakuuta 1963 ja päätti yksimielisesti jakaa Ammattienharjoittajain Osuuskassan myöntämät rahapalkinnot seuraavalla tavalla:

I palkinto (150 nmk) harjantekijä *Juho Nivalainen*, Nilsinä

II palkinto (100 nmk) suutari *Emil Merikoski*, Helsinki - Malmi

III palkinto (85 nmk) ohjaaja *Eino Toivainen*, Savonlinna (käsityöläisten haastatteluista)

IV palkinto (60 nmk) maalari *Antti Vuolilainen*, Helsinki

V palkinto (45 nmk) rouva *Veera Lohi*, Oulu (käsityöläisten haastatteluista)